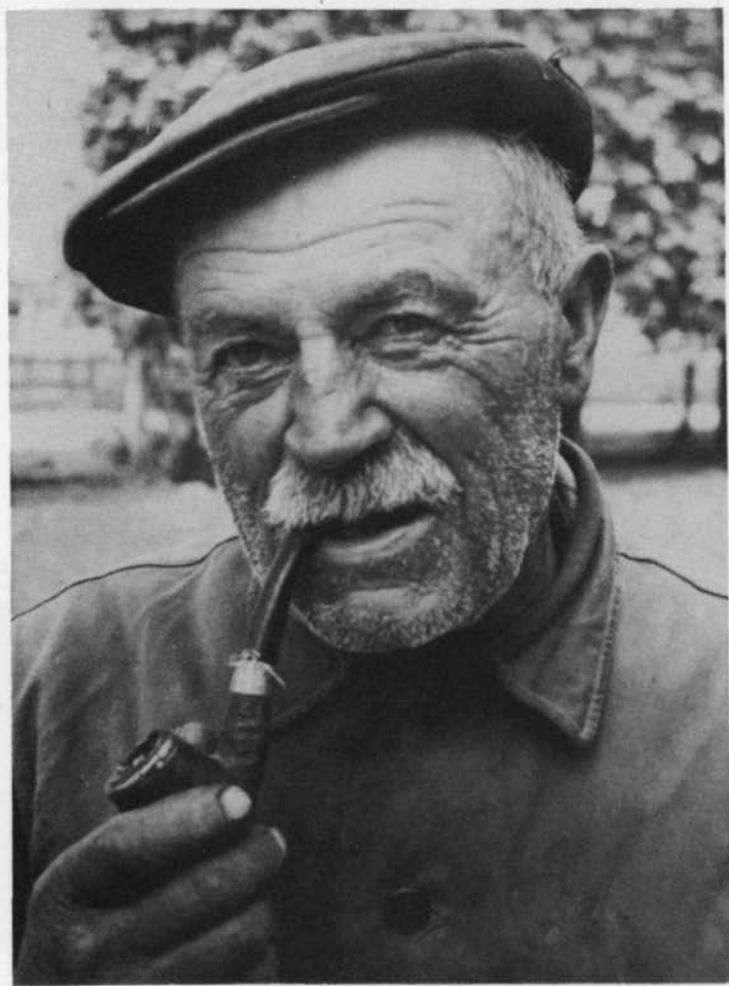

Ewa KRASINSKA - Ryszard KANTOR

DERENK és ISTVÁNMAJOR

**A LENGYEL TELEPESEK UTÓDAINAK TÖRTÉNETE
ÉS KULTURÁJA**

Borsodi
Kismonográfiák

Lektorálta:
Bódi Erzsébet

Fordítás:
Niedermüller Péter

Szerkesztette:
Szabadfalvi József
Veres László

Technikai munkatárs:
Szappanos Erzsébet

Fotó:
Wojciech M. Mischke

Borítóterv:
Kamarás Jenő

ISBN 963 01 8297 1

ISSN 0324 4563

Felelős kiadó: Dr. Szabadfalvi József
Készült: a B.-A.-Z. M. ZÖLDÉRT V. Nyomdaüzemében

Ewa Krasínska - Ryszard Kantor

DERENK ÉS ISTVÁNMAJOR

A LENGYEL TELEPESEK UTÓDAINAK TÖRTÉNETE ÉS KULTÚRÁJA

Herman Ottó Múzeum

Miskolc, 1988

ELŐSZÓ

1977 és 1980 között a Jagielló Tudományegyetem Szláv Néprajzi Tanszékének munkatársai kutatómunkát folytattak Magyarországon a Lengyelországból származó telepesek utódai között.¹ Az a magyar etnográfusoktól kapott tájékoztató indította el a kutatómunkát, amely szerint néhány észak-magyarországi falvakban a lakosságnak egy jelentős része beszél lengyelül, sőt tudatában van lengyel származásának. Néhány információval a Szláv Néprajzi Tanszék Tudományos Diákkörének tagjai is szolgáltak, akik 1976-ban magyarországi tartózkodásuk során felkerestek egyet a magyar kollégák által megjelölt falvak közül, s megerősítették a korábbi hírek valódiságát.

A Magyarországra irányuló lengyel kivándorlás eddigi kutatásainak áttekintéséből² kiderült, hogy a lengyel történeti és néprajzi írások említést tesznek a Miskolctól északra, hegyes területen a mai magyar-szlovák határ közelében fekvő Derenk faluról, amelyet a 18. század elejétől minden valószínűség szerint Lengyelországból származó telepesek szálltak meg. Kiderült azonban - elsősorban a magyar kollégáktól kapott tájékoztatások alapján -, hogy ez a település 1941-ben, amikor közvetlen környékén zárt vadászterületet létesítettek, megszűnt, lakosságát más helységekre telepítették át. Első magyarországi tartózkodásuk során megállapítottuk, hogy Derenk lakói ma a következő helységekből találhatók meg: Ládbesenyő, Sajószentpéter, Büdöskút, Leninváros, Vatta, Mezőnyárad és mindenekelőtt Istvánmajor, amely ma az egykori derenki népesség legnagyobb csoportjának az otthona. Istvánmajor Miskolctól kb. 20 km-re fekvő település, közigazgatásilag Emődhez tartozik, amelytől mintegy 4 km-re található. A faluban 58 porta van, tulajdonosai részben derenki áttelepülők, részben pedig azok utódai. Az itteni lakosság többségében él a környező magyaroktól való különbözőség tudata, már csak a szomszédaiktól eltérő nyelv miatt is.

Az 1977-ben folytatott tájékoztató jellegű kutatások alapján, pontosabban megismertük az itteni lakosság etnikai és történeti tudatát, valamint a közösség gazdasági életét.³ Az így nyert anyag alapján megállapítottuk, hogy kutatásunk kezdeti célja szükségszerűen a derenkiek áttelepülés előtti népi kultúrájának a rekonstrukciója kell, hogy legyen, ugyanakkor meg kell ismerni az áttelepülés utáni időszakban bekövetkezett változásokat is. A derenkiek anyagi, társadalmi és szellemi kultúrájának

rekonstrukciója jelentheti majd a szélesebb körű elemzés alapját, kiinduló pontját.⁴ A néprajzi anyag alapos összegyűjtése és a kultúra szerkezetének felvázolása nélkül légüres térben mozognánk a kultúra részterületeit, a lakosság eredetét, kulturális örökségét és annak változását, az adaptációs folyamatok irányát és erejét illetően. Az összegyűjtött anyag alapján, lehetőség nyílt egy elsősorban anyagközlő-jellegű két kötetes néprajzi monográfia megjelentetésére. Az első kötet elsősorban a gazdálkodással foglalkozik. Viszont nem jutottunk elegendő adathoz a népviseletről, az építkezést, a lakáskultúra e rekonstrukciójához; ismereteink, adataink e vonatkozásban inkább csak általános jellegűek. Ugyanakkor sikerült rekonstruálni a földművelés, az állattartás és ezeket kiegészítő tevékenységek egykori formáit, aminek alapján megállapíthatók a vizsgált közösség sajátosságai.⁵ A második kötet Derenk és Istvánmajor társadalmi és családi életével, az emberi élet és a naptári év szokásaival, a népi tudással, a hiedelmekkel és a népi gyógyászattal foglalkozik. A munka során a vizsgált közösség sajátosságaihoz alakított kérdőíveket használtunk, de hasonlóképpen fontos szerepet töltött be a megfigyelés módszere is. Ez utóbbi sikere elsősorban annak a rendkívüli szívéllyességnek volt köszönhető, amellyel minket lengyeleket fogadtak. Az összességében több hónapot kitevő ott-tartózkodásaink során adatközlőinkkel együtt éltünk, dolgoztunk, pl. segítettünk a kukoricatörésnél, részt vettünk ünnepeiken: lakodalmakban és búcsúban, s osztoztunk bánatukban: temetéseken, halotti torokon. A miskolci Herman Ottó Múzeum segítségével két alkalommal is ellátogattunk az egykori Derenkre, mely kirándulásokon adatközlőink is elkísértek. Mindez olyan bensőséges kapcsolatot alakított ki a kutatók és a közösség tagjai között, amely a leginkább biztosította az eredményes anyaggyűjtést. Reméljük, hogy ez az összefoglalás, amely a magyarországi lengyel telepesek utódainak kultúráját rekonstruálja, további elemzésre érdemes anyagot nyújt azoknak a magyar néprajzkutatóknak, akik a magyar nyelvterületen élő más etnikai csoportok asszimilációs és adaptációs folyamataival foglalkoznak. Úgy tűnik számunkra, hogy egyetlen kultúra összetettségének, rétegzettségének alapos megismerése komoly hozzájárulást nyújthat az ilyen elemzések számára.

Munkánk a magyar etnográfusok jelentős támogatása, megértő segítségével nélkül nem készülhetett volna el. Köszönettel tartozunk a miskolci Herman Ottó Múzeumnak, elsősorban dr. Szabadfalvi József igazgatónak. Hálával tartozunk a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi

Tanszékének, dr. Gunda Béla professzornak és dr. Ujváry Zoltán tanszék-
vezető professzornak. Ugyancsak köszönjük dr. Bódi Erzsébetnek, a Ja-
gielló Tudományegyetem egykori hallgatójának, a debreceni egyetem mai
munkatársának az adatgyűjtés során nyújtott segítséget. Őszintén köszön-
jük régi barátunknak dr. Niedermüller Péternek a segítségét, aki nemcsak
könyvünk magyar nyelvre való fordítását végezte el, hanem munkánk során
mindvégig támogatott bennünket. Hálaadás vagyunk adatközlőinknek több é-
ven át tartó türelmükért és együttműködésükért. Reméljük, hogy ez a
könyv - ha csak részben is - de valamit viszonzoz mindabból, amit mi kap-
tunk tőlük.

DERENKI KÉPEK

A falu településéről és épületeiről

A derenkiek gazdasági tevékenységét elsősorban a természeti környezet (a földfelszín, az éghajlat, a talaj, a természetes növénytakaró) határozta meg, noha a politikai és társadalmi viszonyoknak is jelentős szerepe volt.

Derenk a Bódva folyó völgyében feküdt, ahol a tengerszint feletti magasság sehol sem haladta meg átlagosan a 400 métert. Derenk szabályos elrendezésű, utcás falu volt. A lakóházak a hozzájuk kapcsolódó gazdasági épületekkel a völgyben húzódó út két oldalán helyezkedtek el, mintegy 1,5 km hosszúságban. A belső telek (*porta*) egy keskeny - a főútra merőlegesen tartó - földdarab volt, amelynek másik vége a falut körülvevő erdőbe (*berék*) torkollott. A telkek egy részét benőtte az erdő, a másik részét megművelték. Az a tény, hogy Derenk egy völgyben terült el, jelentős mértékben korlátozta, idővel pedig egyenesen lehetetlenné tette a falu terjeszkedését. Éppen ezért a derenkiek a gyermekeik számára épített új házakat is saját telkükre húzták fel, ami viszont rendkívüli módon beépítetté tette a belterületet. A falu eredeti formájában, rendjében az első változások 1914 után következtek be, amikor a legszegényebbek és az első világháborúban harcoltak, házhelyekhez jutottak a Vidomaj nevű majorságban.

A telkek felszíne, formája meghatározta az épületek elrendezését. A derenki telkeken általában egy hosszú főépület állt. Ebben volt a lakóház, mellette az istálló és a csűr. E két utóbbi épületet gyakran egy tető alá építették. A disznóól és tyűkól a főépülettől külön állt. A lakóházak véggel néznek az utcára, a végső két ablakuk a virágoskertre néz. A ház hosszanti fala mentén tornác (*pościanka*) húzódott. A tornác oly módon keletkezett, hogy a tetőt meghosszabbították, s így annak széle a hosszanti fal mentén felállított három oszlopra támaszkodott. Mind a lakó-, mind a gazdasági épületek többségének kőfala volt. Ugyanakkor az adatközlők szerint a múltban Derenken kizárólagos volt a faépítkezés. Az erdővel kapcsolatos haszonvételi jogoknak a múlt század 80-as éveiben történő szabályozása jelentős mértékben korlátozta a parasztoknak azt a jogát, hogy az állami vagy földesúri birtokban lévő erdőben fához jussanak. Éppen ezért, amikor 1910-ben egy nagy tűzvészben a falunak több

mint fele elpusztult, az új épületeket már kőből emelték. Az emlékezet szerint a múltban tetőfedéshez kizárólag szalmát használtak. A tűzvész után épülő házakat már cseréppel (czerep) fedték, míg a gazdasági épületeket továbbra is szalmakötegekkel (żubek) borították, kivéve a legmódosabb gazdákat, akik ezeknél az épületeknél is cserépet használtak.

A derenkiek számára nehézséget jelentett a mindennapi ivóvíz biztosítása, mivel csak néhány gazdaságban volt kút. De még azokon a helyeken is, ahol vizet találtak, a kút nem mindig biztosította az egész család számára elegendő mennyiségű ivóvizet. A faluban 5 olyan községi kút volt, amelyekben egész évben volt víz; ezeket a saját kúttal nem rendelkező családok használták. A kutakat azokról a gazdákról nevezték el, akiknek a portája előtt álltak. Így a derenkiek a mai napig emlékeznek "Bebekék, Rémiásék, Stefánék, Wodziákék és Rolenék" kútjára. Ezeket a kutakat használták azok a gazdák is, akiknek gazdasága a kút környékén terült el. A falu közepén, a községi tulajdonú területen volt az a kút, amelyből az állatokat itatták. Ezt "Firer-kútnak" hívták, mert egy Firer nevű gazda háza előtt állt. Az állatoknak szánt vizet a kút mellett álló fatörzsekből kivájt edényekbe (kadlubkuk) öntötték, s ezekből itatták a jószágokat. Ennél a kútnál itatták állataikat a közelben lakó gazdák. A kút közelében volt a község istállója (bujakowy chliw), ahol tartották a község bikáját.

A kitelepítéskor az összes lakó- és gazdasági épületet lerombolták. Az egykori élet egyedüli nyomaként a régi épületek falainak fűvel benőtt romjai maradtak meg. Néhol még láthatók a falakból származó nagyobb kődarabok is. Az egyes porták határait a mára már elvadult gyümölcsfák jelzik. Egyedül a falu közepén maradt meg a Babarcsik család lakóházának egy része, mivel ez a család néhány évvel tovább maradt Derenken, mint a többiek.

A külső kapcsolatokról

Mivel Derenk egy erdős hegyvidékkel körülvett völgyben feküdt, kiépített út a faluba nem vezetett. Más vidékről származó emberek igen ritkán jutottak fel a faluba. Mindez a falunak bizonyos mérvű elszigetelődését eredményezte. derenkától délre 5 kilométerre feküdt a legközelebbi település Szögliget. A szini vasútállomás a falutól mintegy 10 kilométerre volt. A derenkiek számára Szögliget volt a kereskedelmi-gazdasági

központ. Oda jártak a malomba, a postára, s ott a helyi boltban végezték a nagyobb bevásárlásokat is. Ugyanakkor Szin volt a közigazgatási központ, itt intézték hivatalos ügyeiket. A Derenkől északra fekvő helységek közül néhányban már szlovák lakosság élt. A legközelebbi és leggyakrabban felkeresett település Jablonca volt. E mellett gyakran utaztak Rozsnyóra is. A szlovák lakossággal való kapcsolatuknak 1920-ig, azaz a magyar-szlovák határ meghúzásáig, főleg gazdasági jellege volt. Gyakran megfordultak a szlovák falvak vásáraiban, illetve az ottani üzletekben szerezték be a különböző ipari termékeket. Egyes gazdáknak ezeken a vidékeken is voltak erdőterületeik. A határ felállításának pillanatában a derenkiek számára megszűntek ezek az utazási lehetőségek, csupán az erdőtulajdonosoknak volt joguk - gazdasági okokból - a határ átlépésére. Így a derenkiek a magyar települések - mint Bódvaszilas, Tomszentandrás, Szendrő - vásárait látogatták.

Az egyházzól

A derenkiek katolikusok voltak. Azt ma már aligha lehet megállapítani, hogy az a néhány személy, aki valamelyik derenki családdal került házassági kapcsolatba vagy azok az emberek, akik rövid ideig a faluban vállaltak munkát (mint pl. a pásztorok, kovácsok), ugyanezt a hitet vallották-e? Annak azonban nincs nyoma, hogy a közösségen belül vallási elmentések lettek volna. Derenken fatemplom állt, mellette külön harangtorony. Adatközlőink szerint a harangláb három harangja közül az egyiket "Annaharangnak" nevezték. Ezen egy felirat is volt "Anno 1723". A plébánia Jabloncán volt, amely egyházközséghez tartozott Silica szlovák falu is. A szájhagyomány szerint e három faluban a templomokat a parasztok közös erővel építették fel, sorban egymás után. A derenkiek emlékezete szerint a legnagyobb és legszebb templomot Jabloncán építették. A derenki templomot Simonnak és Judásnak ajánlották. Búcsút évente egyszer (októberben) a templom védőszentjeinek ünnepén tartottak. Ilyenkor a falut a szomszédos magyar települések katolikus lakói is felkeresték, akik ugyan nem ehhez az egyházközséghez tartoztak. A templomban kéthetenként egy Jabloncáról ide utazó magyar pap (pop, kniaz) mondott misét. Ilyen alkalmakkor tartották a keresztlőket és az esküvőket is. Imádkozni mindig magyarul imádkoztak. Legidősebb adatközlőink közül is csak néhányan emlékeznek arra, hogy nagyszüleiknek, néha szüleiknek lengyel (?) imád-

ságos könyve lett volna. Ezek azonban mára már megsemmisültek.

A templomot az egyik helybeli kuratornak nevezett gazda gondozta. Az ő kötelességei közé tartozott napjában háromszor, reggel, délben, este harangozni. A családok többsége a harangozás szerint tájékozódott az időt illetően, hiszen akkoriban még ritka volt az óra. Ha kurátornak a módosabb gazdák közül választottak meg valakit, a sok elfoglaltsága miatt, nem mindig tudta az ezzel a tisztséggel járó összes funkciót maradéktalanul teljesíteni. Iyen esetben a kurator csak azokon a napokon teljesített szolgálatot a templomban, amikor a pap is ott volt. Ugyanakkor a mindennapi harangozásra felfogadott valakit a szegényebbek közül. Arra azonban, hogy miképpen alakult közöttük a meg egyezés, miképpen oszlott meg a fizetség - a derenkiek már nem emlékeznek. A templom takarítása az asszonyok feladata volt.

A falu lakossága kötelező jelleggel adományokat juttatott az egyház számára. Szokás szerint az aratás befejeztével a kurátor végigjárta a falut, s a családban lévő minden felnőttről 1-2 liter gabonát kért a pap számára. A falusiak közül azonban ezt senki nem tartotta fizetségnek. Hasonlóképpen keresztelő, esküvő és temetés után is természetben fizettek a papnak: tyúkot, tojást adtak neki.

A templom közelében volt a temető. Minden valószínűség szerint a hagyománynak megfelelően egészen a múlt század végéig az elhunytakat közvetlenül a templom mellett temették el. Az áttelepülés után a templomot lerombolták, s helyére kőkeresztet állítottak, amely a templomra, s az egykor itt élő katolikus lakosságra emlékeztet. A temetőt idővel benőtte az erdő, de a magas fű közt még ma is látni néhány kőből készült síremléket és vaskeresztet. Néhol elszáradt ágakat, művirágot is találni, amit Mindenszentekkor a még ma élő és idelátogató egykori derenkiek, nagy ritkán azok gyermekei helyeztek el a sírokon.

Az iskoláról

A közösségnek hat osztályos iskolája volt, ennek alapítására azonban ma már nem emlékeznek a derenkiek. Iskolába hatéves koruktól kellett járni a gyermekeknek, ami nem jelenti azt, hogy ezt az előírást minden család betartotta. Egyes családok esetében a rossz anyagi helyzet, főleg pedig annak szükségessége, hogy a gyermekek rendszeresen segítsenek a gazdaságban, gyakran az a tény, hogy nem akarták kényszeríteni a gyerme-

keket a tanulásra - mindez azt eredményezte, hogy nem egy esetben a tanulás az iskola 2-4 osztályába befejeződött. Ilyen esetekben még az sem segített, ha a szülőket a magyar közigazgatás megbüntette. Az iskolában a tanítást egyetlen tanító (organista) végezte. Az oktatás elsősorban az olvasásra, az írásra és a számolásra terjedt ki. Néhány adatközlőnk szerint a tanító felesége a leányokat hímezni is tanította. A gyermekek gyakran besegítettek a házimunkába, a leányok vigyáztak a gyerekekre vagy segítették a konyhában, a fiúk pedig a gazdaságban dolgoztak. Az állam által fizetett derenki tanítók személye nagyon gyakran változott, adatközlőink szerint 2-3 évenként új organista érkezett a faluba. A tanítók mindig magyarok voltak, akik a derenkiek nyelvét nem értették.

Az egykori iskola épülete a mai napig áll. A derenkiek kitelepülése óta a vadászok átmeneti szállásul szolgál. Később építettek fel azt az épületet, amelyben a vadak számára most takarányt tárolnak.

A boltról és a kocsmáról

Az olyan alapvető árucikkeket, mint só, cukor, olaj, gyufa, dohány, cukorka vagy különböző fűszerek a derenkiek a helyi boltban szerezték be. Ugyanitt vásárolták a pálinkát is (palonke). A huszas évekig a falu kereskedői zsidók voltak. Ők vezették a kocsmát is. A kocsmá egy különálló, a boltnál nagyobb helyiség volt, amiben egy söntéspult (szinkwar), valamint asztalok, padok és székek alkották a berendezést. Ez a helyzet 1918 után jelentősen megváltozott. Ekkor három, a háborúban megsebesült paraszt, vitézségük jutalmául jogot nyertek az államtól egy olyan bolt nyitására, ahol alkoholt is felszolgálhattak. Ez a jog Kovács Andrásra, a cipészre (szuster), Rémiás G. Józsefre és Liptai Józsefre vonatkozott.

A kocsmába asszonyok nem jártak. Rendszerint csak akkor tűntek fel a kocsmában, ha különböző módokon megpróbálták férjeiket a hazatérésre rávenni. Ugyanakkor a kocsmában esküvőt soha nem tartottak. A boltban és a kocsmában egyaránt pénzzel fizettek vagy kölcsönre is vásároltak. A boltban általában egy hónapra adtak kölcsönt, ennyi idő alatt kellett elszámolni. A kocsmában viszont akkor kellett visszafizetni a hitelt, amikor valamilyen munkából készpénzhez jutott a hitelező.

A családról

Derenken a tipikus család több nemzedék együttélésén alapult. A gazdasági vezető szerepét a legidősebb nemzedék töltötte be. Ennek a szokásnak az volt az alapja, hogy esküvő után rendszerint a fiatalasszony költözött a férj házába. Egyedüli kivételt az olyan eset jelentett, amikor a leánynak nem voltak testvérei, ilyenkor a fiatalok az új asszony szüleinél laktak. Az új háztartás kezdetét a hozomány jelentette. A hozomány egy része gyakran csak ígéret volt a házasság elején. Mivel az új házasság valamelyik házastárs szüleivel éltek együtt, ezért - legalábbis pár éven keresztül - csak használói és nem tulajdonosai voltak annak a hozománynak, amit ezek a szülők megígértek. Ily módon a szülők minden gazdasági vállalkozásban fenntartották maguknak a döntés jogát. A kitagadásnak, illetve az örökség megkurtításának a veszélye a fiatalokat feltétel nélküli engedelmességre szorította.

Derenken sokgyermekes családok éltek. A higiénia alacsony foka, az orvosi ellátás hiánya, valamint a rossz életkörülmények miatt főleg az újszülöttek között magas volt az elhalálozás mértéke. Még azt az állítást is meg lehet kockáztatni, hogy a felnőtt kort az újszülötteknek alig a fele érte meg. Ritka volt az olyan család, ahol 1-2 gyermek volt vagy gyermektelenek voltak. Hasonlóképpen csak néhány családról tudunk, ahol 7-8, sőt 10 gyermek is élt. Túlnyomó többségben voltak a 3 és az 5 gyermekes családok. A gazdaság nagysága már a gyermek életének első éveire is hatást gyakorolt. A szegény parasztok igen korán munkára fogták gyermekeiket. Ezek a gyermekek már az iskoláskor előtt jártak leigeltetni, az erdőbe gyűjtögetni; de legfontosabb feladatuk a náluknál is kisebbek felügyelete volt. Tehát nem sok idejük maradt a kortársaikkal (cimbora) való játszásra. Amikor hatéves kortól az iskolába kellett járni, megnövekedtek a feladatok, a gazdaságban is nagyobb terheket kellett vállalniuk. Ebben az életkorban már világosan megfigyelhető a nemek szerinti munkamegosztás. A lányok anyjuktól fokozatosan megtanulták a nőkre tartozó házimunkákat. A fiúk viszont apjuk révén a földművelés és állattartás munkájába kapcsolódtak bele. A gyermekek általában feltétlen engedelmséggel tartoztak az idősebbeknek. Amikor az iskolát 12 éves korban befejezték, teljes mértékben bekapcsolódtak a felnőttek termelőmunkájába (a paraszti és az egyéb munkákba). Kezdetben természetesen erejüknek és tudásuknak megfelelően csak kisebb feladatokat végeztek velük.

A fiatalok nagyon korán kötöttek házasságot. A közösség azokat a házasságokat fogadta a legnagyobb megelégedéssel, amelyben többé-kevésbé azonos vagyoni helyzetben lévő fiatalok kerültek össze. Ugyanakkor nem szívesen tekintettek az olyan kapcsolatra, amelyben egy módosabb gazda fia vagy lánya egy szegényebbrel kötött házasságot. Éppen a közösség ítélete miatt ilyen esetek viszonylag ritkán fordultak elő. Hasonlóképpen ritka volt az olyan házasság, amikor a derenkiek magyarokkal alapítottak családot.

A falusi előjárókról

Derenken a hatalmat a bíró (ryftar) gyakorolta, akit a családok képviselői közös gyűlésen választottak meg. A bíró megválasztásának leg-alapvetőbb kritériuma a gazdagság volt, hiszen a bíró saját vagyonával felelt a közös falusi kasszáért. A bíró segítségként - rendszerint a szegényebb gazdák közül - maga mellé vett egyet, a kisbíró (kiszbiru), akit a község fizetett. Az ő feladatai közé tartozott többek között a bíró mindenféle rendelkezéseinek a faluban való közzététele, kikürtölése (bubnowanie). A bíró segített, de egyben tevékenységét ellenőrizte is a falu tanácsa, amely néhány igen tehetős gazdából állt. A falu tanácsa helyettesítette a bíró minden olyan esetben, amikor az személyesen nem lehetett jelen. A bírónak nemcsak az volt a feladata, hogy elintézzé a parasztok és a közigazgatási előjáróság minden hivatalos ügyét, hanem ő döntött a falun belüli vitás ügyekben is. A hatóság ajánlására botozásban is részesíthette azokat, akik nem a törvény előírásainak megfelelően viselkedtek.

Derenk helye a történeti források tükrében

Derenk, ez a Torna megyei kis falu soha nem keltette fel a magyar kutatók érdeklődését, csak ritkán szerepelt a földrajzi szótárak lapjaiban. A falura vonatkozó források, adatok szegényesek és jellegtelenek. A 19. század közepe táján csupán annyit lehet tudni a községről, hogy lakossága - vagy legalábbis annak egy része - nem magyar és nem szlovák eredetű, valamint, hogy túlsúlyban vannak a katolikusok.⁶ A népesség számát eltérő nagyságokban becsülték. Az első adatok 400-nál több emberről beszéltek,⁷ míg a későbbi adatok a népesség lassú, majd erőteljesebb csökkenéséről tesznek említést.⁸ Mindenesetre a források szerint Derenk lakossága a 19. században és a 20. század elején nem haladta meg a félezeret. A Derenkkel kapcsolatos adatoknak szinte mindegyike említést tesz a lakosság nem egységes etnikai hovatartozásáról. Viszont az olyan megállapítások, hogy a faluban "tótok" élnek, nem tekinthető az etnikai hovatartozás pontos meghatározásának. Paládi-Kovács Attila nyomán tudjuk: "A borsod-abauji népnyelv máig is használja a 'tót' szót a 'szláv' megfelelőjeként. Feltehető, hogy nem tudtak éles különbséget tenni ukrán, szlovák és lengyel között."⁹ Meg kell még jegyezni, hogy a 19. századi szerzők szintén megelégedtek a népesség szláv voltának megállapításával, anélkül, hogy ezt közelebbről meghatározták volna.

Az első Derenkre, illetve a falu lakosságára vonatkozó részletesebb adatsor Molnár munkájában¹⁰ található. Azt írja, hogy a falunak 433 lakosa van, s a falu neve szláv eredetű. Véleménye szerint a község első lakói szlávok lehettek. Arról is tud, hogy Deryn (Derenk) falu a 15. századig királyi birtok volt, s ezt követően került előbb a Bebek, majd az Eszterházy család kezére. Megemlíti, hogy a falu 1715-1720 között lakatlanná vált, majd ezt követően "tótok" és magyarok ülték meg. A település elnéptelenedésének oka a török hódítás, illetve a pestisjárvány volt. Molnár kiemeli, hogy a derenkiek a földművelés mellett faszénégetéssel is foglalkoztak. Az általa idézett adatok alátámasztják a korábbi kutatók megállapításait a lakosságnak a 19. században egyre csökkenő számával kapcsolatban. Amíg Molnár szerint 1833-ban Derenk lakosainak száma 507 volt, addig 1869-ben már csak 392. Csak 1920-ban mutat a lakosság száma némi növekedést, akkor 416-an élnek a faluban.

Számos érdekes és új adatot tartalmaz Dénes György nemrégén publi-

kált tanulmánya.¹¹ A szerző több elődei által nem ismert forrásra támaszkodva megállapítja, hogy Deryn falu már 1420-ban létezett, 23 jobbágyportából állt, amelyekben kizárólag magyar eredetű lakosság élt. Dénes Gy. a Széchenyi Könyvtárban megtalálta Pesty Frigyes 1864-ből származó kéziratos összeírását. Ezek az adatok megerősítik, hogy a falu már a középkorban is létezett. Pesty írja, hogy a kolerajárvány idején Derenk lakossága megtizedelődött, az életben maradt lakosság pedig Borzovára és Jabloncára költözött. Újabb telepések csak 1600 után érkeztek erre a vidékre. Derenk második megtelepülésének időpontja, amint az a későbbiekben kiderült, hibásan lett megállapítva. A leírt események egy évszázaddal később zajlottak le. Az erre a területre került szláv, pontosabban lengyel népesség ideérkezésének pontosabb dátumát segít megállapítani Bél Mátvás kézirata, amelyet Dénes Gy. az esztergomi püspöki levéltárban talált meg. Megállapításra került, hogy Derenk eredeti, tőszyköres magyar lakossága majdnem teljesen kihalt a pestisjárvány következtében 1710 körül. Az elhagyott portákra lengyeleket telepítettek, akiket az éhség űzött el hazájukból. Azonban a telepéseknek csak egy része telepedett le itt állandó jelleggel, más részük nem tudván megbárakozni a zord körülményekkel, itthagya ezt a vidéket. Az ittmaradtak a szerző szerint földműveléssel és orvvadászattal foglalkoztak. A történeti és a később említésre kerülő nyelvészeti adatok alapján Dénes Gy. megállapítja, hogy az a népesség, amely a járvány után a 18. század elején megülte Derenket, minden valószínűség szerint a Szepeesség északi vidékéről származik, arról a területről, amely akkoriban lengyel fennhatóság alatt állt, és lengyelek is lakták. Mindez azt bizonyítja, hogy Derenk szláv lakossága lengyel népesség volt. A szlovák és a cseh irodalom Derenket a szlovák nyelvű falvak közé sorolja. Szlováknak tartotta a derenkiet Niederle L. és legutóbb Žatko is.¹² Azonban kritériumaik, amelyek alapján a derenkiet szlovák eredetűeknek tartanak, igen homályosak. Lengyelországban Derenk lakosságáról és annak etnikai jellegzetességeiről a közelmúltig szinte semmit sem tudtak, Reychman J. szerint a Derenken megtelepedő lengyel népesség, ahhoz az élénk települési hullámhoz tartozott, amely a 18. században előntötte Magyarországot. Természetesen ezek a telepések elsősorban szlovákok voltak, de "ezek között a telepések között a trencsényi, liptói, árvai, valamint szepeességi határterületeken lévő lengyel községekből származó népesség is volt. Némelyek viszonylag zárt településeket alakítottak ki, és megőrizték saját etnikai jellemzőiket, míg mások asszimilálódtak a szlovák vagy magyar kör-

nyezethez.”¹³ Reychman véleménye szerint a lengyelség a mai napig csak Derenken maradt meg, amit elsősorban a nyelvi adatok bizonyítanak. Mielőtt azonban áttérünk a derenki lakosság lengyel voltát bizonyító nyelvi adatokra, néhány szót kell szólni ennek a közösségnek a történeti tudatáról.

A történeti tudat

A derenki telepések utódainak, az istvánmajoriaknak még ma is gazdag az eredetről szóló hagyományuk. Elbeszéléseik csak jelentéktelen részletekben különböznek egymástól, ugyanakkor lényeges eltéréseket mutatnak az időbeliség szempontjából.¹⁴ Az első, leggyakrabban emlegetett változat szerint a lengyel (lendzielska) lakosság a tatár pusztítás után telepedett meg Derenken. Az adatközlők szerint olyan nagymérvű volt ekkor a pusztulás, hogy az egykor élő falunak a kápolnán kívül egyéb nyoma nem maradt. Szerintünk erre a helyre telepítette IV. Béla király a lengyel telepéseket. A szájhagyomány nem tesz említést arról a lengyel vidékről, ahonnan ezek a telepések érkeztek volna, de kihangsúlyozzák, hogy Derenk eredetileg a tősgyökeres magyar falu volt.

Esetlegesen felbukkantak olyan megjegyzések is, hogy a Derenken végül megtelepülő népesség hosszabb vándorlás után érkezett ide. Még homályosabbak azok a Derenk környéki falvakra vonatkozó megjegyzések, amelyek szerint ezekben a községekben szintén Lengyelországból elvándorolt népesség élt, azonban már régen elmagyarosodtak. Viszont egyetlen konkrét nevet sem tudtak megemlíteni, s így nehéz elfogadni ezeket a véleményeket; mindez inkább pl. a Reychman-féle elképzelést látszik bizonyítani, semmint a falusiak igazát. Az adatközlők általános és egyöntetű megállapítása szerint az első telepések vezeték- (vagy gúny-) neve Remiasz, Bebenek, Kowal volt. Ezekből a nevekből alkották idővel a magyar tisztviselők a hivatalos, írott változatot: Remias, Kovács, Bubenko. Az említett családok (familije) – amint azt az adatközlők egyöntetűen hangsúlyozták – Lengyelországból (lendzielska) érkeztek Derenkre. Más családok vagy szintén Lengyelországból érkeztek (csak az előbb említettekénél később) – pl. Voda-Woda, Stefan, Hudi-Chudy –; vagy Szlovákiából kerültek a faluba (pl. Véreb-Vrabeč); megint más családok esetében pedig nehéz megállapítani az eredetet (pl. Zsoldos, Bozsik). Természetesen a magyar vezetéknev nem jelenti szükségszerűen hordozójának magyar eredetét; u-

talhatunk arra, hogy a Bozsik vezetéknevén igen gyakori Burzyk faluban.

Derenk településtörténetének másik változata a magyar függetlenségi harcokhoz kapcsolódik, időben a 18. századra tehető. E változat szerint Derenken Rákóczi Lengyelországból származó katonái telepedtek meg, akiket követtek családjaik és egyéb más telepések. Számos adatközlő időben igen pontosan határozza meg ennek az eseménynek a lezajlását, a 18. század elejére teszik. Érdekes, hogy ezekben az elbeszélésekben mindig kihangsúlyozzák, a telepések egy meghatározott munka elvégzésére, a szád-vári vár megerősítésére kerültek Derenkre. Az adatközlők egy része éppen a vár mindenkori uraihoz köti a telepítéseket; Rákóczi, Bebek, Andrássy nevét említik.

Összefoglalóban a szájhagyomány alapján azt lehet megállapítani, hogy Derenk újlagos elfoglalója egy lengyel etnikumú népesség volt, amely vagy a tatár hódítás, vagy a 18. század eleji harcokat követően elnéptelenedett területet ülte meg. A telepítők - a hagyomány szerint - IV. Béla, Rákóczi, Bebek vagy más név szerint nem említett földesúr, a szád-vári vár ura lehetett. A fantasztikusnak tetsző időbeli eltérésektől függetlenül (13-18. század!), a változatok mindegyike hangsúlyozottan említi a lengyel telepéseket. A falu neve az adatközlők szerint a vidéken elterjedt somfa (deren) nevéből származik. A Derenk, Drenka, Dren, sőt Drienky nevek ugyancsak a szónak a változatai. A falu szláv neve - amint azt Molnár is hangsúlyozta - azt látszott bizonyítani, hogy a település első lakói is szláv eredetűek voltak.

A szájhagyomány csak nagyon keveset őrzött meg a telepéseknek ebben a korszakban zajló életével kapcsolatban. Az itt élők főleg földműveléssel foglalkoztak, mivel azonban a talaj rossz minősége nem biztosította a megélhetést, kiegészítésképpen vadásztak, gyűjtögettek s mindennek e-lőtt faszenet égettek és hordták szét a környéken. A derenkiek e mellett különböző fatárgyak készítésével is foglalkoztak (gereblye-, szekerce-nyél, kanál), amivel nemcsak a környéken, hanem a távolabbi alföldön is kereskedtek.¹⁵ A szájhagyomány alapján nem egészen világos a pásztorkodásnak ezen a vidéken játszott gazdasági szerepe. Számos adatközlő véleménye szerint a pásztorkodás a település életének első korszakában igen fejlett volt, és jelentős jövedelmet biztosított a derenkieknek. A paraszti és földesúri tulajdonú erdők szétválasztása (mieracka) azonban aláásta a pásztorkodás alapjait. A legelőterületek hiánya ennek a jól jövedelmező gazdálkodási ágak a visszaszorulását és a lakosság egyértelmű elszegényedését eredményezte. Mindez szükségszerűvé tette a falun kí-

vüli munkavállalást. Elképzelhető, hogy a derenki lakosság számának a 19. század második felétől megfigyelhető folyamatos csökkenése kapcsolatban állt a legszegényebb rétegek elvándorlásával (még Amerikába is), akik helyben nem tudták biztosítani megélhetésüket.

Természetesen - és ez teljes egészében érthető - az adatközlők emlékezetében leginkább azok az események maradtak meg, amelyeknek személyesen is tanúi voltak. Ezek közé tartozik az áttelepítés, az az esemény, amely meghatározó szerepet töltött be a lengyel telepesek utódainak életében. A derenkiek áttelepítésének az adatközlők szerint a következő a története. A két háború közötti időben Andrassy gróf eladta az államnak a Derenk környéki erdőket, ahol a kormány vadaskertet hozott létre, és ide hívta meg a külföldi vendégeket vadászni. A falu a vadaskert szélén nem létezhetett tovább, mivel - nem beszélve most azokról a károkról, amit a vadak okoztak a vetésben - a derenkiek tömegesen folytattak orvvadászatot, megszerezve a vendégeknek szánt trófeákat, ami állandó és gyakran véres összeütközésekhez vezetett az örökkel. Úgy tűnik, hogy a kormány egy bizonyos ideig nem tudta, miképpen oldja meg ezt a problémát, s csak a konfliktusok növekedése bírta rá a határozott cselekvésre. A lakosság tényleges áttelepítéséhez azonban csak 1941-ben, azaz már a háború idején fogtak hozzá. A derenkieknek új letelepedési helyeket ajánlottak; minden gazda megnézhetette a neki ajánlott földterületet, s ezt követően dönthetett, hogy elfogadja vagy más helyet keres magának. A derenki házakat táborba összegyűjtött zsidó rabok bontották le. Nem minden derenki nyugodott bele a kitelepítésbe, néhány családot erővel kellett eltávolítani. Megtörtént, hogy a katonaságtól szabadságra hazatérő családtag nem találta meg családját Derenken; máshol kellett megkeresni őket. Annak ellenére, hogy az áttelepülési akciót rendőri segítséggel végezték, az 1943 végéig, sőt néhány egyedi esetben egészen 1944-ig is elhúzódott. Az áttelepültek új helyükön nagyobb darab földhöz jutottak, külön házhelyet, s további földterület vásárlásához kedvezményes kölcsönt kaptak. Istvánmajor, amely régebben egyéni tulajdon volt, majd az állam megvásárolta egy zsidó földbirtokos családtól, teljes egészében az áttelepültek részére lett bocsátva.¹⁶ A majorság területét egyenlő nagyságú földdarabokra osztották fel és az egyes családok sorssal osztották el a porták helyét. Ha a közeli családtagok egymástól nagyon távoli számokat húztak ki, akkor rendszerint elcserélték a földeket egymás között. A derenkiek számára az új helyen töltött első évek rendkívül nehezek voltak. A férfiak többsége a fronton volt, a földek

egy részét nem művelték meg, a Derenkről áthozott építőanyag tönkrement. E mellett az újonnan odatelepülteknek a helybeli (emődi) magyarokkal való kapcsolata sem alakult kezdetben sikeresen. Minden rossz betetőzése-ként a háború vége felé Miskolc alatt megrekedt a front, ami további pusztulást eredményezett. Így tehát, noha a derenkiek Istvánmajorban és olyan más falvakban, ahová áttelepítették őket, több és jobb földdel bírtak, nem voltak képesek azt kihasználni. A mezőgazdasági eszközöktől, műtrágyától, ökröktől megfosztva, az ismeretlen éghajlati viszonyok között művelve a földet, gyötrődve a hitelek és a Rákosi-korszak súlyos adói között, egyáltalán nem éltek jobban, mint Derenken. Az adatközlők döntő többségének véleménye szerint előnyös változások csak 1961 után történtek, amikor megszervezték a faluban a termelőszövetkezetet.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a derenki lakosság történeti tudata és ismeretei elsősorban a saját falujuk történetére vonatkoztak és a magyarságtól való eltérő mivoltukat hangsúlyozták. Úgy tűnik, hogy a több mint két évszázad alatt sem azonosultak a magyarokkal, megőrizték a lengyel származás emlékét, noha számos nemzedéken keresztül semmiféle érintkezésben vagy kapcsolatban nem voltak azokkal a helyekkel, ahonnan elindultak. Tudatuk jellemző a kis, zárt társadalmi közösségekre, akik inkább saját falujukkal, falusi közösségükkel azonosultak, annak részei. Miután néhány évtizede olyan környezetben élnek, ahol magyar lakossággal érintkeznek, s a tömegkommunikációs eszközök hatására ma már egyértelműen azonosulnak Magyarországgal, mint állami szervezettel, noha nem feledkeznek el őseik lengyel származásáról. A csoport nyelvének fennmaradása kétségtelenül annak bizonyítéka, hogy továbbra is érzik a magyar környezettel szembeni bizonyos különállásukat. Ugyanakkor a nyelv kulcs-ként szolgál annak vizsgálatában, hogy miképpen őrződött meg és formálódott a lengyel telepesek utódainak etnikai tudata.

Nyelvi és etnikai tudat

A vizsgált közösség nyelvével kapcsolatos kutatásoknak nincsenek régi hagyományai, de vannak fontos eredményei. Stolc J.,¹⁷ Stieber J.,¹⁸ Király P.,¹⁹ Reychman J.²⁰ és Hemert M.²¹ egyaránt kétségtelennek tekintik, hogy Derenk, valamint a derenkiek által megszállt Istvánmajor és egyéb falvak nyelvjárása lengyel nyelvjárás.²² Berke J. legutóbbi vizsgálatai alátámasztották ezeket a megállapításokat.²³ A derenki

nyelvjárás lengyel volta elsősorban a fonetikai jellemzők alapján állapítható meg. Az ún. mazoviaai tájszólás (mazurzenie - cz, sz, z hangok helyett c, s, z hangot ejtenek. A fordító megjegyzése.), amely a dél-lengyelországi nyelvjárások megkülönböztető jegye, arra utal, hogy az itteni nyelvjárás is dél-lengyelországi eredetű. Ez a megkülönböztető jegy ugyanakkor a szlovák nyelvjárásokban ismeretlen. A nyelvészek véleménye szerint a derenki nyelvjárás bizonyos sajátosságai a lengyel nyelvet a 18. század végén jellemző fonetikai rendszer jegyeit mutatja, ami érdekes módon egybeesik a népesség megtelepedésére vonatkozó történeti adatokkal. Ugyanakkor a jelenkori nyelvi anyag elemzése azt is bizonyítja, hogy a nyelvjárás, már kialakulásának korszakában függő viszonyba került a szlovák nyelvvel. Ez szintén a telepések dél-lengyelországi eredetére utal Reycham J. megállapításaival egybehangzóan. A derenki nyelvjárás a lexikális és ragozási rendszerben jelentős szlovák hatást mutat, ami teljességgel természetesnek tekinthető. A magyar hatás elsősorban a szókincsben és a mondattan területén figyelhető meg. Ez a nyelvjárás más lengyel nyelvjárásoktól függetlenül, szlovák nyelvjárások kontextusában fejlődött. Berke J. véleménye szerint az említett nyelvjárás már túljutott a fejlődés zenitjén, és ma már csupán egyetlen tényező hatása alatt áll. Úgy véli, hogy ez a nyelvjárás egy zárt rendszer, amely már a legközelebbi jövőben visszafejlődésnek (regres) indul, s noha fokozatosan, de mind nagyobb mértékben el fog magyarosodni. Ugyanakkor semmi kétség sincs afelől, hogy az Istvánmajorban feljegyzett nyelvjárás lengyel eredetű, és rendkívül érdekes változatát jelenti ennek a nyelvnek. Tehát a nyelvtörténeti kutatások egyik forrásának tekinthető. Mind emellett Derenk és ma Istvánmajor lakói számára ez a nyelv a meghatározott etnikai csoporthoz való tartozás szimbóluma, a magyar környezettől való különállás bizonyítéka. Ebben a helyzetben a népesség számos megjegyzésének, megnyilatkozásának tárgya a nyelv.²⁴ Az istvánmajoriak saját és ősük nyelvének meghatározásakor néhány eltérő terminust használnak. Leggyakrabban (kb. a családok 35 %-a) szlávznak (slowieński, slowiański, slowocki) nevezik nyelvüket. A családok 31 %-a szerint ezt a nyelvet magyarul "tót"-nak nevezik, amelynek megfelelőjeként használják a slowieński, slowok, lendzielski terminusokat. Említik a nyelvvel kapcsolatban (a családok 24 %-nál) a lendzielski terminust, illetve ennek megfelelőjeként esetenként a slowiański és polski jelzőt is. A faluban néhány család (0,6 %) szerint kizárólag polski-nak nevezhető ez a nyelvjárás. A többi család (4 %) szlováknak tartja a nyelvet: ez a megállapí-

tás olyan egyénektől származik, akik őseiket egyértelműen a szlovák nyelvi közösséghez sorolták. Az istvánmajoriak saját nyelvüket négy alapvető terminológia segítségével határozták meg: "tot", "slowiański" (szláv), "lendzielski" és "polski" (lengyel). Ez a terminológiai sokrétűség csak bizonyos történeti megállapítások fényében értelmezhető. Amint azt tudjuk, Derenk első bizonyíthatóan szláv eredetű népessége olyan területről származott, ahol a szlovák nyelv volt a jellemző vagy legalábbis jelentős hatást gyakorolt a lengyel nyelvjárásra. A magyar közigazgatás számára a lengyel és a szlovák nyelvjárás nem különbözött egymástól. Gotkiewicz M. említi,²⁵ hogy a szláv irodalomban még a 19. század elején is általában ugyanazt jelentette a szlovák (slowak) és a szláv (slowiań). A "szlovák-szláv" (slowak-slowiański) terminusok a múltban egyet jelentettek a "szlávok-szlávság" (slowiańiś-slowiańskość) kifejezésekkel. Csak a 19. század második felében, amikor kezdetét vette a nemzeti tudat kialakulásának folyamata, vált a "szlovák" terminus egyetlen szláv nemzet jelölőjévé. Ha egy bizonyos ideig maguk a szlávok nem pontosították ezt a terminológiát nincs mit csodálkozni, hogy a magyarok minden Felső-Magyarországon vagy annak környékén lakó szlávot és nyelvüket "tót"-nak nevezték. Az egyértelműségnek ez a hiánya fordul visszajára az istvánmajoriak nyelvi definíciójában. Ennek legfőbb bizonyossága - amit az elmélyült kutatás is bizonyít -, hogy a szlovák nyelv az itt élők számára idegen, ezt a nyelvet nem mindig érték helyesen, s gyakran elhatárolják magukat tőle.

A ma Istvánmajorban lejegyezhető lengyel nyelvjárás kétségtelenül élő volta egyszerűen bámulatos, különösen ha tudjuk, a lengyel népesség attól a pillanattól fogva, hogy magyar nyelvterületre került, szakadatlan magyarosodási folyamatnak volt alávetve, már csak a 19. század második felétől kötelező iskolalátogatás miatt is. Adataink azt mutatják, hogy a családi ház biztosította az ősök nyelvének tökéletes ismeretét, míg a magyar nyelvet csak tökéletlenül sajátították el. Számos adat által bizonyított tény, hogy Derenken még a 20. század elején is az iskolaköteles gyermekek egy része egyetlen szót sem tudott magyarul. A magyar nyelv elsajátításának folyamata viszont elég gyorsan lezajlott, mivel a tanítók mindig magyarok voltak, akik nem ismerték a falu lakói által mindennap használt nyelvet. A felnőttek természetesen - tekintettel a kereskedelmi kapcsolatokra, a katonai szolgálatra stb. - elég jól beszéltek magyarul. Az asszonyok között voltak olyanok, akik nem tudtak társalogni a magyarokkal. Akárcsak a múltban, a legutolsó Derenken szü-

letett, de ma Istvánmajorban élő nemzedék is előnyben részesíti a lengyel nyelvet a közösségen belüli közvetlen kapcsolatok esetében. A mai napig általános, hogy a boltban, a kocsmában, az úton vagy majd mind-egyik házban hallani az itt élők által "tótnak, szlávnek, lendzielskinek" nevezett nyelvet. Az itt élők számára ez az anyanyelv, a magyar "második", hivatalos nyelvnek számít. A derenki népesség áttelepülését követő asszimilációs folyamat - noha nem minden ellenállás nélkül - megváltoztatta az anyanyelv helyzetét is. A falu egyértelműen elnéptelenedőben van, a fiatalok elköltöznek vagy csak szombat, vasárnapra térnek haza. A nemzedékek közötti kapcsolatok sporadikus volta kétségtelenül az egyik - de természetesen nem az egyetlen - oka, hogy a fiatalság, azaz a lengyel telepesek nem Derenken született utódai többségükben már nem ismerik őseik nyelvét, és gyakran csak a legnagyobb nehézségek árán képesek megérteni a lengyelül fogalmazott mondatok értelmét. Ugyanakkor érdemes megfigyelni, hogy a faluból ma már elkerült istvánmajoriak jelentős része büszke anyanyelvének kisebb-nagyobb mértékű ismeretére, hisz ez lehetővé teszi számukra a szlávokkal való érintkezést, amire a magyarok nem képesek, és amit irigyelnek tőlük. Adatközlőink szerint a gyermekek akármennyire rosszul ismerték anyanyelvüket az iskolában, semmiféle nehézségük sem volt az orosz nyelvvel, sőt nagyon könnyen elsajátították azt; ez gyakran odavezetett, hogy az egyetemen orosz nyelvet vagy valamilyen más szláv studiumot választottak. Azonban, figyelembe véve az asszimilációs folyamatot, az anyanyelv az istvánmajoriaknak és a faluból elkerült gyermekeiknek olyan megkülönböztető jegye, amelyre büszkék, s amely megőrzi az ősök származásának emlékét.

DERENK ÉS ISTVÁNMAJOR GAZDÁLKODÁSA

Tulajdonviszonyok

A derenkiek 1848 után jutottak saját földhöz, míg az erdők tulajdonjogának szétosztására (mieracka) 1880 körül került sor.

A feljegyzések szerint Derenk a szomszédos településekhez viszonyítva mind a terület, mind pedig a népesség tekintetében kis falunak számított. A falu területe nagyjából 800 hold volt, amiből 400 hold volt a művelhető terület (role), 300 hold az erdő és 100 hold legelő. Az első világháború után a falu még 70 hold földet kapott. A település lakóinak a száma ebben az időben mintegy 800 fő volt.

Az egyes gazdaságok nagysága a birtokolt művelhető földterülettől és a kaszálótól függött. A föld mértékegysége a "kis magyar hold" (hold uherski maly), illetve az ún. úrbérikataszteri hold (hold urbarski-kataszteri) volt. A gazdaságok nagyságát meghatározó egy-egy egységet negyednek (kwarta) nevezték. A legnagyobb gazdaságok négy kwarta, azaz egy plac nagyságú földterületből álltak.²⁶

A föld nélküli vagy csak nagyon kevés földdel rendelkező parasztok az államtól bérelt szántóföldet, amelynek használatáért pénzzel és terménnyel fizettek.²⁷

Az erdők tulajdonjogának szabályozásakor a derenkiek közös használatra kaptak mintegy 40 kwarta, azaz 10 plac kiterjedésű úrbéri legelőt és erdőt. A közös erdőben a falu minden lakosának megvolt a maga része, s az itt lévő fa mennyisége hozzájárult a gazdaság nagyságának meghatározásához. A fás birtokrésznek egy kwarta nagyságú földre eső része az abban az évben kiírtásra kijelölt erdőterület nagyságától függött. Ebben az ügyben a falugyűlés döntött, de a döntést nemcsak a falu szükségletei, hanem az erdő állapota is befolyásolta.

Az istvánmajoriak tudatában mély nyomai maradtak a Derenken lévő jelentős vagyoni különbségeknek. Feljegyzéseink alapján megállapítható, hogy az áttelepülés pillanatáig a közösségen belül a paraszti gazdaságoknak négy kategóriáját lehetett megkülönböztetni.

A leghetesebb, de számra legkisebb csoportot azok alkották, akiknek 20 holdnál több földjük volt. A faluban csupán néhány ilyen ember volt; ezeket gazda-nak, hruby gazda-nak (vastag gazdának) nevezték. Tehetőségük miatt legtöbbször ezekből a családokból került ki a bíró (ryftar).

A gazdaságok második csoportját, az ún. kisebb gazdák (mniejsi gaz-downi), közepes gazdák (šredni gazdowie) alkották - ezek száma a faluban 8-10 volt -, akik mintegy 10-15 hold földdel bírtak. A többiek a következő csoportba, az ún. szegények (chudobni) közé tartoztak. Ez utóbbi csoporton belül elég jelentősek voltak a birtokbeli különbségek, hiszen a 2-3 holdas parasztok mellett itt találjuk a "nagyon szegényeket" (barz chudobni) is, akiknek 1/2 holdnál nem volt többjük.

A legidősebb derenkiek emlékezetében megőrződött a zsellérek (želor) emléke. Ezek olyan derenkiek voltak, akik a földhöz juttatás idején nem kaptak földet, s egyetlen tulajdonuk azon módos gazdák telkén álló ház volt, akinél a földhöz juttatás előtti időszakban dolgoztak. A zsellérek 1848 után a bírótól egy kis darab úrbéri földet kaptak, amelyre házat építettek, a telek (zagroda) azonban már nem volt az övék. Az "úrbéri" rész, azaz az a szimbolikus mértékegység, amelynek alapján kiszámították a földterületekre eső úrbéri erdőből származó famennyiséget, 5 holdat tett ki. A zsellérek évente egyszer fát a közösségi erdőből kaptak. A közös úrbéri legelőn lévő gyümölcsfák termését is ők szedték le.

Ugyancsak különböztek a beltelkek. Egyik nagyobb volt, a másik kisebb, de ez már nem a tulajdonos anyagi helyzetét tükrözte. Attól függött, hogy hány felnőtt gyermek alakította ki rajta portáját.

Egy-egy tulajdonos szántóföldje néhány vagy több tucat földdarabból állott. Dülönevek szerint igazodtak el a keskeny parcellák között. A dülőknek a térformáknak, a talajminőségnek, az odavetett növényeknek vagy építkezési sajátosságoknak megfelelő hagyományos elnevezései voltak. Általánosan ismertek a következők: Lesi Wierch, Nowa Cesta, Corna Ziem, Na Berecu, Dworska Grobla, Uboc, Remiasów Bok, Kecskés, Dwinieyska, Sredni Brezek, Osowski Wierch, Nad Zimon Studniom, Na Zwieryncu, Na Mraznicy, Pod Zródlami, Pri Czerwonej Grusce, Pod Zomkiem, Kapusnica Wyznia, Kapusnica Niznia, Mocydla.

Az egyes földdarabok nagyságát a földbe vethető búza "vékája" szerint határozták meg: egy véka 32 literrel volt egyenlő. Négy vékával bevetett mező egy magyar hold vagy 1200 szach volt, amit másképpen 1 köbölnek (kabel) neveztek.

A faluban egyetlen olyan gazdaság sem volt, amelynek egytagban lett volna a szántóföldje, "mindegyik szét volt szórva". Az egyes parcellák nagyságát nehéz rekonstruálni, legkisebb földdarab legalább "hat baráz-dányi volt, hatszor lehetett megkerülni" (szántáskor). Az ennél keske-nyebb földet már nem osztották tovább.

A már nem művelt terület (hotar) és a mezők közötti határ egy szántás szélességű barázdával volt kijelölve, s ennek közepére, valamint a parcellák mindkét végére köveket tettek.

Derenken a földek állandó jellegű felaprózódásának legfőbb oka az örökösödés volt. A földet a nemektől függetlenül, a gyermekek között egyenlően osztották fel. Ha az egy tagban lévő föld kevésnek bizonyult, akkor egy másik darab, gyakran a falu másik végében fekvő földet is kijelöltek felosztásra, hogy mindenki igazságosan megkaphassa a neki járó részt.

A szántóterület jelentős mértékű felaprózódásának másik oka a földdel való kereskedelem volt. A faluban minden kínálkozó alkalmat gyorsan kihasználtak. Az eladó családja azonban elővásárlási jogot élvezett, ami nagyobb, művelhető földterületek kialakulását segítette elő. Leggyakrabban azonban az történt, hogy az adott földterület iránt érdeklődő gazdák közül mindig az jutott a földhöz, aki a legmagasabb árat fizette érte, függetlenül az eladóhoz fűződő rokonsági kapcsolatától.

Az egyetlen tényező, amely a föld mértéktelen fölaprózódása ellen hatott, hogy a szülők abból a családból választottak házastársat gyermeküknek, amelynek földjével az övék szomszédos volt.

A talaj termelőképességének a növelésére a derenkieknek szűkös lehetőségeik voltak. A visszaemlékezésekkor a derenki földet ugyan jónak minősítik, bár elég köves volt. A következő talajok között tettek különbséget: fekete föld (corna ziem), vörös föld (cyrwuna ziem, cyrwienica), fehér föld (biola) és köves föld (kamienista-szifer). A szín és konzisztencia szerinti talajfajták termékenységet a rajta termesztendő növényfélések alapján állapították meg. A legmagasabbra, értékelt fekete földből - amelybe mindent lehetett vetni és ültetni - nem sok volt Derenken. Hasonló minőségű volt a vörös föld (cyrwuna ziem), csak kövesebb és nehezebb. Ugyanakkor a fehér föld (biola ziem), különösen gondos trágyázást igényelt, és tekintettel terméketlenségére, főleg kaszálóként hasznosították, hiszen az egyes gazdaságokban lévő jelentéktelen mennyiségű műtrágya nem tette lehetővé a talaj feljavítását.

Derenken a szerves trágyát kivéve, semmiféle a talaj termékenységet növelő anyagot nem használtak. Állításuk szerint a földek lecsapolása is szükségtelen volt, mivel a szántóföldek, kaszálók és legelők dombokon feküdtek, és a víz magától is lefolyt a völgyekbe.

A körülményeknek a derenkiek áttelepítését követő kedvező változása (másképpen akkora földterülethez jutottak, mint Derenken, és nemcsak a

szántóföldért, legelőkért, erdőkért, hanem a lakóház falfelületéért is földet kaptak) azt eredményezte, hogy az egyes családok által művelhető terület a többszörösére nőtt. Emellett mindannyian kaptak 600 szach nagyságú beltelt a jövőendő ház és a ház melletti kert számára, valamint művelésre 200 szach nagyságú szőlőt. (Az adatközlők szerint 1 szach = $1,93 \text{ m}^2$, 1200 szach = 1 kis magyar hold.) Összességében a 60 derenki család mintegy 1000 hold földhöz jutott. Tehát jelentős változás mutatkozott az egyes gazdaságok által birtokolt földterület vonatkozásában, a társadalmi tudat mégis továbbra is megkülönböztette a "szegény és a tehetőse" gazdaságokat, noha a családok életkörülményei már nem különböztek olyan jelentős mértékben, mint Derenken.

Istvánmajorban a föld szétosztása során az volt az alapelv, hogy minden gazdának minden dűlőben jusson föld. Úgy vélték, hogy ez a föld szétosztásának egyetlen igazságos módja tekintettel a major különböző részein lévő földek eltérő minőségére. A földterületek közötti határokat a földmérők jelölték ki.

Derenken hasonlóan a gazdaságilag hasznosított földeket itt is elnevezték az ott művelt növények vagy a volt kaszáló, bérló neve után. Volt itt "Szőlőskert" (Winnice), "Szőlők" (Pod winnicami), "Ispánrét", "Káposztás" (Kapusnice), "Majzler föld" (Majzler Role), "Gajlan". (A két utóbbi családnévből kapta a nevét. A ford. megjegyzése.)

Istvánmajorban is, a derenki szokás szerint, a gyerekek között egyenlő arányban öröklődött a föld. Felaprózódása azonban nem volt olyan nagymértékű, mint az előző lakhelyen. Akárcsak Derenken, itt sem volt szokásban, hogy a szülők átiratván a földet, meghagytak volna maguknak egy darabot. Egyedül a lakóházat és a gazdasági épületet tartották meg, amit aztán haláluk után az a gyermek örökölt, aki velük lakott vagy pedig támogatta őket.

Istvánmajorban jóval jobb minőségű földet kaptak, mint amelyet Derenken műveltek.

Adatközlőink leginkább háromféle talajt különböztettek meg: a fekete földet (coma ziemi), a homokot (homokosz) és a szikes földet.²⁸

A derenkiek az áttelepülés pillanatától 1961-ig a termelőszövetkezet (tijes) megalapításáig birtokolták ezeket a földeket. A föld jogilag ezután is a gazdák tulajdona marad, akik azonban már nem rendelkeznek felette, nem művelhetik egyénileg, nem ruházhatják át, nem adhatják el. A tulajdonost illető jogok a gyermekekre szállnak át, amennyiben azok a szövetkezet tagjai. A szövetkezet évente minden gazdának fizet egy ki-

sebb pénzösszeget az elfoglalt és hasznosított földek fejében. Ugyanakkor a szövetkezet dolgozó és a már nyugdíjban lévő tagjai 1 hold földet kapnak a szövetkezettől művelésre. Ezt a területet háztáji földnek (hasztíji) nevezik. Abban az esetben, ha a gazda előrehaladott kora miatt nem képes már a háztáji művelésre a szövetkezet gabona vagy szükség esetén készpénz formájában köteles kifizetni a háztáji termelésnek ellenértékét.

Földművelés

Művelési rendszerek Derenken

A hagyományból - elég bizonytalanul ugyan, de - arra lehet következtetni, hogy Derenken a 19. század utolsó negyedéig a néprajzi irodalomban háromnyomásos gazdálkodásnak nevezett művelési rendszer uralkodott. A művelési rendszernek közösségi jellege volt, azaz a szántóterületeket az egész falu három részre osztva használta: egy rész volt a gabonának, egy a krumplinak (grule) és ezt a részt ültetvénynek (sadzenisko) nevezték, míg a harmadik rész ugarnak maradt. Nem kizárt, hogy ezt a háromnyomásos rendszert még a múlt század vége előtt felváltotta a háromnyomásos ugar nélküli gazdálkodás, amikor a szántóterületet három részre osztották fel: egy rész volt a rozsok és a búzáknak, egy másik rész az árpának és a zabnak (jaryna), s végül egy harmadik a krumplinak. Legidősebb, erre az időszakra emlékező adatközlőnk szerint azonban "ez gyorsan megszűnt" (to sie skor pogubilo)

Kétségtelen, hogy a szántóterületeknek Derenkre oly jellemző felaprózódása már a 20. század elejére megszűntette a közös művelési rendszert a háromnyomásos gazdálkodásnak akármelyik formájáról is legyen szó. Az ezt követő rendszert háromnyomásos egyéni gazdálkodásként lehetne meghatározni, amelyben már megvannak a többnyomásos gazdálkodás csirái is.

Feljegyzéseink szerint az első világháború idején, valamint az azt követő korszakban Derenken minden darab szántóföldet más rendszer szerint műveltek meg. Nyilvánvaló, hogy az egyes gazdaságokban több darab föld is ugarnak maradt, mondván "minek pihennie kell, hadd pihenjen" (zeby odpoclo, coby odpocnute bulo). Az ilyen földbe aztán elsőnek a búzát, a következő évben rozsot vagy krumplit, majd árpát és zabot vetet-

tek. Ezt a rendszert leginkább négynyomásosnak lehetne nevezni, figyelembe véve, hogy ez a rendszer néha ötnyomásossá alakul, mert a rozs után kukoricát vetnek. Derenken az egyes növények termesztésének nem volt szigorúan meghatározott sorrendje, s nyilvánvalóan nincs itt szó vetésforgóról, azaz a gabonafélék és a kapásnövények rendszeres váltakozásáról.

Gabonatermesztés

Derenken négy alapvető fontosságú gabonafélét termesztettek: búzát, rozsot, árpat (jarec) és zabot. Őszi gabona (oziminy) a búza és a rozs, valamint az őszi zab (zimosny owies). Tavasszal vetették a tavaszi árpat (jarny jarec), valamint a zabot. Az őszi árpat (jasienski) a tavaszinál sokkal rosszabbnak tartották és ezért ritkábban művelték. Ismerték a tavaszi búzát is, de ebből úgy tűnik igen keveset termesztettek.

Derenken a talajt csak szerves trágyázták. A trágyát "mindenféle állat alól, tehén, ökör, disznó alól" kiszedték (wselijakik statkuk: spod krowok, wolo, swiniok). Ebbe azonban nem keverték baromfitrágyát, amit a kendernél használtak fel, sem semmiféle az állatok etetésére alkalmas konyhai szemetet (krumpli héjat, káposztalevelet stb.).

A telken a trágyát egy szigorúan meghatározott helyen, "az udvaron" (na dwore) tartják. Leggyakrabban az istálló mellett tárolták. A kupacha hordott trágyát nem döngölték le, nem takarták le sem földdel, sem ágakkal, mondván, hogy a jó zsíros trágya még erős napsütés esetén sem okoz semmiféle kellemetlenséget. A cementezett trágyagödörök hiánya miatt a trágyának jelentős része elszivárgott a földbe, ami csökkentette a trágyázás mértékét. Éppen ezért Derenken még a viszonylag fejlett marha- és disznótartás mellett is az összegyűlt ürülék nem fedezte az egyes gazdaságok szükségleteit. Így gyakran megtörtént, hogy a földet csak 2-3 évenként trágyázták, egyes parcellákat pedig egyáltalán nem trágyáztak.

Mivel a környéket jellemző szintkülönbségek miatt nehéz volt megközelíteni a szántóföldeket, a trágyát általában télen, de februárnál semmiképpen sem később vitték ki a földekre. A trágyát szánkóval vagy szekérrel szállították ki. A szállítóeszközök megválasztása nemcsak az odavezető utak állapotától, hanem a gazdaságok adott lehetőségeitől is függött. A trágyának az istállóból való kihordása és a mezőre való kivitele a gazdának vagy felnőtt fiainak volt a feladata, és csak a szállítóesz-

köz megpakolásakor segítettek az asszonyok és a nagyobb gyermekek.

A trágyát a mezőn egy helyen egy csomóban rakták le és tavaszig így hagyták. A hó elolvadása után szétterítették, majd beszántották.

A baromfitrágyát az ólakban (chliwiczek) raktározták. Tavasszal aztán zsákba (miech) vagy kosárba kivitték a baromfiólból és "amikor mentek a kender alá szántani, felrakták a kocsira, és ahogy szántottak a trágyát kézzel szétszórták. Minden évben így szórták szét." (Kied iszli orac popod konopie na wouz wykładli jak sie zaoralo to sie to kurskie ozrucilo renkami. W kazdy rok tak sie ozrucalo.)

Adatközlőink szerint a talaj javításának ugyanazok voltak a módszerei Istvánmajorban, mint régebben Derenken. A földek trágyázására tehát a szarvasmarha trágyáját (gnoja spod statuk) használták; s noha itt sokkal több trágyához jutottak, a földterület megnövekedése miatt az egyes gazdaságok számára továbbra sem volt elegendő a trágya. Mivel az áttelepülést követő első években még művelték a kendert, a baromfitrágyát továbbra is külön tartották.

A tsz megalakulását követően az egyes gazdaságok a szükségesnél nagyobb mennyiségű trágyához jutottak. Trágyázták a szőlőket, a kerteket, míg a fölösleget - akárcsak ma - eladták az emődieknek.²⁹

A jó terepviszonyok, valamint a környező magyar példák nyomán elterjedt egy új, a trágya kihordására szolgáló eszköz, az egykerekes táliga (furik). Az idősebb gazdák nem mindig bírtak megfelelően felszerelt gazdaságokkal. Ugyanakkor a jelentős trágyamennyiség ellenére nem mindig művelték megfelelő módon a földet. Gyakran említik: "Néha három évig sem volt trágyázva a föld, és nincs mit tenni, mert nincs mivel trágyázni." (Iem tri roki nie bula uz gnojona ziema, a ti nie znamy co robic, bo nie mamy cym wouziec.)

A Derenken ismeretlen műtrágya Istvánmajorban csak a hatvanas években terjedt el.

Derenken az volt a szokás, hogy a gabona alá kétszer szántottak: ősszel ("őszai szántás") és tavasszal ("tavaszi szántás").

Az elvégzett szántás mennyisége meghatározta a művelés sorrendjét. Amikor a burgonya után őszi búzát vetettek, akkor a megtrágyázott mezőt csak egyszer szántották, hiszen "nem volt idő kétszer szántani" (nie bu- lo casu dwa raz orac). Az őszi gabonánál általában kétszer szántottak: aratás után rögtön kihordták a trágyát és beszántották, másodszor pedig az őszi vetés előtt, leggyakrabban szeptemberben szántottak.

A kapásnövények alá kétszer is szántottak: ősszel és tavasszal.

Derenken a szántásnak kétféle módját ismerték, megtartva az alapelveket, hogy ezek egymás után következzenek. A szántásmódok közötti különbség a barázdától függött: az egyik esetben a barázda közepére került, ekkor szétszántottak (ozorane), míg a másik esetben összeszántottak (do skladu, do wjedna). Azt a földet, amelyet ugarnak hagytak meg ősszel, az első módon (ozorane), míg a vetésre vagy ültetésre kijelölt földet, a második módon (do skladu, do wjedna) szántották fel. A szántási módok egymásutániségát a derenkiek racionális módon indokolják: "Nie mog wse bruzde robic na posrodku, bo tedy tam dziwa ziem bula, bo wse lem na dwa boki isla."

A szántás időpontja az időjárástól függött: egyesek szerint a szomszédok példáját követték, s csupán néhányan emlékeznek arra, hogy a munkát az öregek tapasztalata irányította. A tavaszi szántás rendszerint márciusban kezdődött: "Na Józsefa plug tra lapic. Hutorili stari ze na Józsefa uz u wdowicy idzie plug orac." (Az öregek mondták, hogy József napján már az özvegyasszonyok is szántottak.) Ugyanakkor az őszi szántást a betakarítás után (már októbertől kezdődően) végezték, de mindig figyelembe véve a szomszédok tevékenységét. A szántás kezdőnapjával kapcsolatos előírásokat nem tartották be. Csupán a legidősebbek emlékezetében őrződött meg valami homályos emlék, hogy az öregek soha nem szántottak pénteken, mert az "szerencsétlen" nap.

A szántást olyan faekével végezték, amelynek csupán az ekevas és kormánylemez készült vasból. Az eke egyes részei a következők voltak: szarv (rohy, rogi, rencki), gerendely (grondziel), kormánylemez (odkladnica) és a kerek első rész (taligi, koleso). Az ekét szekérrel vagy szánkóval vitték ki a mezőre.

Mielőtt az ekével először megindultak volna a földre, a szekér elé befogott állatokat szentelt vízzel meghintették, kézzel vagy az ostor nyelvél keresztet rajzoltak rájuk, miközben mondták: "Az Atyának, a Fiúnak és a Szentlélek Istennek, Amen." Ennek a szokásnak a meglétére azonban már csak az idősebb gazdák emlékeztek.

Az adatközlők nem szívesen beszéltek az első szántással kapcsolatos hiedelmekről. Csak néhányan figyelték kívül találkoznak útközben, ebből jóslva a szántás sikerére: "Ha asszony jött, azt mondták az öregek, nem lesz szerencse, és a nyúlra is: nekem jött egy nyúl, nem is lett szerencsém." (Kiej baba prajsla, tak gwarili stari, nie budzie scynscie, a i zajonce; aj presjel mi zajonc, nie bedem miec scyscia.)

A szántást a gazdaság lehetőségeitől függően ökrökkel vagy lovakkal

végezték, a szegényebbek gyakran téhénnel szántottak. A szántáshoz mindig két állatot használtak, tekintettel a nehezen művelhető, köves talajra.

A szántás férfimunka volt, s csupán, ha a családban nem volt férfi, végezték ezt a munkát az asszonyok. Az asszonyok feladata volt a befogott jószág vezetése is, ami elkerülhetetlen volt akkor, ha fiatal, a munkában még járatlan ökröt fogtak be.

A szántás mélységét a talaj minősége és a használt fogat milyensége határozta meg. Igyekeztek a lehető legmélyebben szántani, ez azonban csak a fekete és a vörös föld esetében volt lehetséges. A köves talajt kevésbé mélyen szántották fel, hogy elkerüljék a terméketlen réteg felszakítását.

A szántás milyenségét a föld kinézete alapján ítélték meg. Ha nem volt göröngyös a föld, akkor a munkát megfelelően elvégzettnek minősítették, ellenkező esetben azt mondták, hogy gyengén szántott. A göröngyöket kalapáccsal vagy szercével verték szét.

Az áttelepülés nem változtatta meg alapvetően a szántás rendjét, azzal az egyetlen kivétellel, hogy a legtöbb gazdaságban a ló vált szántás esetén egyedüli vonóállattá. A változások a szántás mennyiségére is vonatkoznak, ami elsősorban a művelt terület növekedésének a következménye. Gyakran előfordult, hogy egyszer, csak ősszel szántottak, tavasszal csak boronáltak. Derenken ezt a gyakorlatot nem ismerték.

A derenkiek egybehangzó véleménye szerint a szántást követő feltételül szükséges művelési eljárás, a boronálás. Az elfogadott alapelv szerint rögtön szántás után kellett boronálni, mivel akkor még könnyebb volt szétmorzsolni a később kiszáradó rögöket. A boronálás célja a talaj vetés előtti lehetőségekhez képest tökéletes elsimítása.

Fakeretes vasfogakkal (zymbek) ellátott boronát használtak. Teljes egészében fából készült boronára még a legidősebb derenki adatközlők sem emlékeznek.

Maga az eszköz egy tölgy- vagy bükkfából készült keretből állt, amelyet négy egymással derékszöget bezáró rúd (laty) töltött ki, s ezekbe volt erősítve a 16 fog (bronik). A keretet maguk a gazdák készítették el, míg a fogakat a helybeli kovácsnál rendelték meg.

A boronáláshoz szokás szerint két, egymással párhuzamosan összekapcsolt boronát használtak. Ez nemcsak a munka gyorsabb elvégzését segítette elő, hanem védte a földet a túlzott összetaposástól. Egyedül a nagyon keskeny parcellákon használtak egyes boronákat.

Fogatnak ugyanazokat az állatokat használták, mint szántásnál (ökör, ló, ritkábban tehen). A boronálását mindig férfiak végezték, noha általában feltétlenül szükség volt még valakinek a munkába való bekapcsolódására, aki a boronát felemelgette, ha a földön olyan nagy kő volt, amely azt megrongálhatta volna. Esetenként, hogy a göröngyöket minél jobban szétmorzsolják, a boronát kövekkel tették súlyosabbá.

A boronálást mindig hosszában (Wse do prosta), a szántás minőségétől függően egy vagy két alkalommal végezték el. A boronálás közben előkerülő köveket összegyűjtötték és elhordták az erdő alá.

Istvánmajorban már csak vasboronát használtak. A szántóföld szélessége lehetővé tette három boronának is az összekapcsolását. A munkában segítő másik személy is feleslegessé vált, hiszen a földben nem voltak kövek.

A vetés előtti első tevékenység a megfelelő mennyiségű, jó minőségű vetőmag előkészítése volt. Vetésre elsősorban a saját, előző évi, legjobb minőségű termést használták fel. Vetőmagot csak olyankor vásároltak, ha hiányzott vagy ha úgy ítélték meg, hogy nem megfelelő a vetése, ha "beteg volt" (kied bulo chore). A gazdák szokása szerint 2-3 évenként vetőmagot cseréltek egymás között (cierali sie). A vetőmag cseréjének hagyománya igen távoli időkbe nyúlik vissza.

Hasonlóképpen igen fontos tevékenység volt a "mirgezuwanie", azaz a búzamagvaknak vetés előtti feljavítása speciális, boltban vásárolt kémiai anyagokkal. A "mirgezuwanie" a vetés napján zajlott le: a vetőmagot tartalmazó hordóba vizet öntöttek, s ebben "fehér követ" (bielawy kamien) oldottak fel. A derenkiek nem képesek megmagyarázni miért nem alkalmazták ezt a szert más gabonafélék esetén, pedig pl. az árpát is hasonló betegségek támadták meg.

A mezőre való indulás előtt a vetőmagot szentelt vízzel hintették meg (nem volt szokásban, hogy szentelt vetőmagot keverték volna közél). A vetés megkezdésének időpontja nem volt szigorúan meghatározva, főleg az időjárástól és más mezői munkák befejezésétől függött. Ugyanakkor igyekeztek a vetés napját úgy kitűzni, hogy megfelelő legyen a hold állása, mivel ettől is függött a vetés sikere: "Buli taki stari co gwarili, ze tercuz nie siejmy, bo prózny miesioncek, co nie ma posrodek, bo tedy nie bedzia nic. Tra sioc kied caly miesionc; kied miesionc schodziuwl, wse mniejsi bul, to stari gwarili nie siejmy, bo psenicy malo budzie; kied rosnul, wse wiaksy, tedy tra bulo sioc; kied pelnia, to nojlepszi cas." (Voltak olyan öregek, akik azt mondták, most ne vessünk, mert nin-

csen telihold és akkor semmi sem lesz. Akkor kell vetni, amikor telihold van; amikor a hold fogyatkozik, minden kisebb lett, az öregek mondták, ne vessünk, mert kevés lesz a búza; amikor növekszik a hold, minden növekszik, akkor kell vetni; de amikor telihold van, az a legjobb idő.) A vetés sikere nem kapcsolódott a hét valamilyik napjához, viszont vasárnap sohasem vetettek.

Léteztek emellett olyan körülmények, amelyekből a vetés sikertelenségére lehetett következtetni. Rossz előjel volt, ha a vető a mezőre való mentében asszonnyal vagy macskával találkozott.

A vetés a férfiak munkája volt, de ebben a munkában a felnőtt fiúk is gyakran segítettek. Az asszonyok csak akkor vetettek, ha a házban nem volt gazda. Derenken kizárólag kézzel egy lenvászon abroszból (plafity, bruska) vetettek. A vetést mindig a földterület hosszában végezték.

Ritkán fordult elő, hogy ugyanazon a földterületen ketten is vetetnek volna egyidejűleg: "Az egyik ment a vető mellett és látta, ami pusztá maradt és bevetette." (Jedyn isel kolo sioca i widziol co pustac, to posiol.) Ugyanakkor általános volt a határnak a kitaposása, ami azt jelentette, hogy valaki a vető előtt járva kitaposta a határt, hogy a vető lássa, a föld meddig van már bevetve.

A vetéshez szükséges vetőmag mennyiségét korokban mérték, s ez a földterület nagyságától függött, amely földeket viszont e mértékegység után korcos földeknek nevezték: "A négy korc-os földhöz négy korc, a két korc-oshoz két korc kellett." (Do czterokorcej roli iszli cztery korce, do dwukorcej dwa korce.) Ezekben az esetekben elsősorban a tapasztalatra hagyatkoztak, felbecsülve mennyi vetőmag szükséges az adott földterületre. Az volt az elfogadott alapelv, hogy a rosszabb minőségű talajhoz másfélszer annyi vetőmag kell, mint a legtermékenyebb termőföld esetében.

Vetés után hosszában (na zdłuż) elboronálták a földet, s ezt a tevékenységet kétszer ismételték meg, hogy minél alaposabban betakarják a magvakat.

A vetőmagvak kicserélésének szokását Derenkről Istvánmajorba is magukkal hozták. A csere lehetőségei itt is hasonlóak voltak, mint Derenken, egyaránt cseréltek a szomszédokkal, illetve a környező falvak lakosaival.

Az ötvenes években még egy lehetőség alakult ki: elkezdtek vásárolni az állam által felkínált vetőmagot. A vetőmag cseréjének helyességét csak megerősítette a derenkiek számára az a tény, hogy a tsz is alkal-

mazza ezt a gyakorlatot.

Istvánmajorban még gyakoribbá vált a vetőmagvak csávázása (mirgezuwanie). Ugyanakkor teljes egészében elmarad az a szokás, amely a vetés idejét a megfelelő holdállástól teszi függővé. Ma az adatközlők csak nevetnek, amikor felidézik ezt a gyakorlatot. Hasonlóképpen nem jósolnak a vetés sikerére abból, hogy kivel találkoznak útközben.

Az áttelepülést követő első években is kézből vetettek. Idővel néhányan a szomszéd falvakban lévő ismerőseiktől elkezdtek pénzért vetőgépet (gejpy do sioca) kölcsönözni. A második világháború után 4-5 gazda is vásárolt vetőgépet, amit - kizárólag ledolgozás fejében - kölcsönadtak a rokonság számára.

Istvánmajorban a vetőmag mennyiségét kilóban mérték, a vetőgép használatakor pedig a vetőgép beállításától függött a vetés sűrűsége. Géppel vetéshez kevesebb vetőmagra volt szükség, mint kézi vetéskor. Ez a tény, valamint a vetés gyorsabb elvégzése a vetőgépek elterjedéséhez vezetett.

A derenkiek számára komoly problémát jelentett a szántóföldeknek az erdei vadaktól (vaddisznó, őz) való megvédelése. A vadakkal való harcban különböző eszközöket és módszereket alkalmaztak, amelyek közül a legdrasztikusabb a lelövés volt, akármilyen súlyos ítélet is járt érte.

A szántóföldek védelme miatt éjszakánként őrt álltak: minden gazdának magának kellett vigyázni a saját földjére, hiszen nem volt szokás a földeknek kerítéssel való körülzárása.

Jóval kisebb kárt okoztak a vetésben a madarak, ami ellen madárijesztőket (straski) állítottak. Használtak fából készült kereplőket (tyrkadel) is. A gyom (dudwy) mennyisége a talaj nedvességétől és a vetőmag tisztaságától függött. A leggyakoribb gyomok a következők voltak: turica (carex), konkoly (Agrostemma githago), csalán (Urtica urens vagy Urtica dioica), zenski orech (?), horczyca (Sinapsis arvensis). A különösen elgyomosodott földekről a gyomot gordoniával irtották ki, ami egy hosszú nyélre erősített háromszög alakú vasdarab volt. A gyomirtásra a család minden tagja beállt a parcellába és a parcella egész szélességét felfogva, egy menettel megtisztították a vetést a gyomoktól.

Komoly kárt okozott a vetésekben a jégeső (grad), de a derenkiek ettől nem szenvedtek különösebben. A jégverés elleni védekezés egyetlen módja a harangozás volt, ami elzavarta a felhőket; ennek az eljárásnak a hatékonyságáról még ma is mindenki nagy meggyőződéssel szól.

Ugyanakkor a jó termést igyekeztek biztosítani a Márk-napi ünnepi

körmenetek, amikor körüljárták a búzával bevetett földet.

Az új lakóhelyen megszűnt a vadkár. Itt viszont nagyobb mértékben pusztították a vetést a kisebb rágcáslók, mint pl. a hörcsög (herczyk) és a pocok (dzuiki).³⁰

A gyomosodás is összehasonlíthatatlanul kisebb mértékű volt, mint Derenken. Ennek több oka is volt, mint pl. a jobb minőségű föld, a gondosabb művelés, az eredményesebb trágyázás (műtrágya alkalmazása), valamint a jobb minőségű vetőmag.

Egy bizonyos ideig még Istvánmajorban is megőrződött a gyakorlat, hogy harangozással igyekeztek elkergetni a jégesőt hozó felhőket. Amikor azonban az egyház már nem vállalkozott erre, akkor a szokás megszűnt.

Az érett gabona betakarításának (zniwo) idejét a termés érettsége - amit a magok színe és keménysége nyomán, a kalászkodnak a száron való elhelyezkedése, valamint a gyökérzetnek a talajban való szilárdsága alapján állapítottak meg - határozta meg.

Az aratást Derenken a széna betakarítása után kezdték meg. A hétnek nem volt olyan szokásszerűen megjelölt napja, amikor meg kellett kezdeni a munkát, hogy az aratás sikeres legyen. Sőt az is előfordult, hogy vasárnap is dolgoztak.

A betakarítás szempontjából megfelelő időjárást a holdat figyelve igyekeztek megállapítani: "Amikor a holdnak udvara volt, azt mondták északa eső lesz és akkor nem mentek kaszálni." (Kied dwora bolu do kari-ki, to dogwarali co w nocy budzie dysc i my nie izli.)

A különböző gabonafélék betakarításának sorrendje kizárólag azok érésétől függött. Arra nagyon vigyáztak, hogy ki ne peregjenek. Leggyakrabban a búza betakarításával kezdték, majd ezt követte a rozs, árpa és végül a zab.

A gabona betakarítása Derenken kaszával (kosa) történt, a kaszálást végző embert zniwiornak (arató) nevezték. Ezt a munkát kizárólag férfiak végezték, az asszonyok csak a lekaszált gabonát gyűjtötték össze. Az apák - szokás szerint - csak akkor engedték át ennek a munkának az elvégzését fiaiknak, amikor azok már idősebbek voltak. A kaszálás tanulását igen korán megkezdték, s a tanulást gyakran különböző közmondásokkal is segítették: "Tegyél egy sapkát vagy kalapot a jobb hónod alá, szorítsd oda és úgy kaszálj, hogy ne essen ki!" (Wez se copke abo kalap poloz, przycisnij /ramieniem/, a trak tra kozic, coby nie wyleciol.)

Az aratásnoz igen aprólékosan készültek elő, megvizsgálták a szükséges eszközök és berendezések állapotát, kitakarították a raktározásra

szolgáló helyiségeket (kamrákat, ládákat, istállókat), megbeszélték a munka elvégzéséhez szükséges külső segítséget, amiért vagy pénzzel fizettek, vagy ledolgozták. A betakarítás előtt előkészítették a kévékötéshez a köteleket (porwouzy), az árpa összekötéséhez. A búzát és a zabot a mezőn kötötték össze az ún. dekaval. Ha az időjárás hosszú ideig esős volt, akkor mindenféle gabona kévébe kötése a portán történt.

Amint már említettük, a gabonát Derenken kaszával vágták le. A kasza egyes részei a következők: penge (porysko, kosisko), nyél (rencka), a pengéhez erősített, hajlított drótból készült csapo, amit az alacsony gabona kaszálásakor a plafftal, vászondarabbal láttak el. A kasza nyelének hosszúságát egyénileg állapították meg; általános alapelv volt, hogy a nyél a kaszáló állág ért.

Ma már csak néhányan emlékeznek arra, hogy az első világháborúig sarlóval arattak, noha a legidősebbek állítják, hogy emlékezetük szerint ők még sarlóval vágták a búzát. Amennyire ezt meg lehet állapítani, kezdetben fogazott, majd a későbbiekben sima (slizgie) élű sarlót használtak. A sarlót ugyanúgy élezték mint a kaszát. Abban az időben, amikor még nem használtak kaszát a sarlókat a helyi kovács készítette, később pedig a boltban vásárolták azokat.

A betakarítás megkezdése előtt - amint azt egyöntetűen említik - az arató levetette fejfedőjét, és keresztet vetett.

A búzát és a rozst az álló gabonára (ściane), a zabot és az árpát a tarlóra (pokosaj) vágták le. az első esetben az arató mögött közvetlenül haladt harmadoska,³¹ aki összeszedte a levágott gabonát, míg a másik esetben nem kellett annyira sietni a munkával. Ha pokosaj-módra vágták le a gabonát, a levágott sorokat otthagyták száradni a tarlón, s csak ha már kiszáradt, kötötték kévébe. Ezt követően keresztbe (kriżuk) hordták, 12 vagy 18 kéve került egy keresztbe. Az utolsó kévével, amit popnak hívtak, betakarták a keresztet és úgy hagyták, amíg mindent be nem takarítottak. A kiadós esőzések miatt azonban a gazdáknak néha többször is szét kellett teríteniük a keresztet, és meg kellett szárítani a gabonát. A kiszáradt kévéket aztán behordták hosszú, hegyi típusú szekéren (sienny wouzach z drabinkok) a portákra. Az aratás befejezésének az volt a jele, amikor egy marék levágott gabonát vittek be a házba. Ennek szalmájából néhány gazda díszes lámpát készített.³² Az aratás befejezésekor áldomást (oldomas) tartottak, megkínálták az aratásban résztvevőket.

Az Istvánmajorba való áttelepülés után egészen a tsz megalakulásáig továbbra is kaszával takarították be a gabonát, ami azt eredményezte - a

megnövekedett művelhető terület miatt -, hogy az aratás kétszer olyan hosszú ideig tartott, mint Derenken, néha egy egész hónapig elhúzódott. A derenkiek kénytelenek voltak aratókat fogadni a szomszédos magyar falvakból, akiknek terménnyel, "minden nyolcadik vagy kilencedik kereszt-tel" (co ósmý lebo dziewiata križ) fizettek, valamint egész napra ellátást is biztosítottak. Az adatközlők véleménye szerint a napszamosok bére néha a termés felét is elvitte.

Derenken az első világháborúig kizárólag kápás cséphadaróval (cap kápícowy) csépeltek (młóćic). A csép részei: a nyél (dzierzók), a hadaró (bijok), illetve a két részt összekapcsoló bőrből készült kápa (kápica). A cséphadaró hosszúsága egyénenként változó, az ember testmagasságának megfelelő volt (a nyélnek a cséplést végző ember álláig kellett érnie).

Az első világháború után feltűnt a faluban néhány lóerővel hajtott cséplőgép (konskie masiny). Nagyjából 1919-cel kezdődően a derenkiek a szomszédos magyar falvakból benzinnel hajtott (co benzin gnoi) cséplőgépet vettek kölcsön, amelyek a falu két széléről indulva gazdaságról gazdaságra haladtak. Bérleti díjként minden gazda a kicsévelt gabona egy tizedével fizetett (a huszas években két derenki gazda is vásárolt cséplőgépet, a többiek azonban továbbra is a magyaroktól bérelték a gépeket).

Derenken mind a kézi, mind a gépi cséplésnél közösen segítettek egymásnak a gazdák. A segítségül hívott rokonoknak, szomszédoknak rendszerint munkával - s csak a legkritikább esetekben pénzzel - viszonzták a segítséget.

Derenken a két csűrfiók között (humna) csépeltek. Az egyes gabonaféléket külön-külön csévelték. A pelyva összegyűjtésére egy kb. fél méter széles fából készült hosszú fogú gereblyét használták (humne grable). Ezt a szerszámot minden gazda maga készítette saját szükségletének megfelelően. A cséplőterület cséplés közbeni tisztántartásához seprűt (humna mietla) használtak.

A cséplésnél segítőköt - akár pénzért, akár visszasegítésért dolgoztak is - gyakran étellel is ellátták. A cséplés időtartama a munkában résztvevő személyek számától függött. Ha azt vesszük, hogy átlagosan minden gazdának 50-60 kereszt cséplendő gabonája volt, s egy nap alatt három keresztet lehetett kicsépelni, akkor egy ember számára a cséplés több mint három hétig tartott. A szemeik kicséplése után a szalmát a csűrben tárolták vagy kazlakba rakták. A búza, árpa és zab szalmájával az állatokat etették, a rozs szalmáját pedig tetőfedésre használták.

Az Istvánmajorba való áttelepülés után egy ideig még mindenki hasz-

nálta a cséphadarókat, később azonban elterjedtek az emődi gazdáktól kölcsönvett mechanikus cséplőgépek, amelyek használatáért terménnyel fizettek.

A csűrők elrendezése hasonló volt, mint Derenken. A földeknek a tsz-be való beszolgáltatása után azonban elvesztették elsődleges funkciójukat, s ma raktárhelyiségként szolgálnak. A szövetkezettől vásárolt szalmát a porta határán kazlakban tárolják. A kicsévelt gabona tisztítására falapátot (wiejacka) és rostát (recice) használtak, a huszas években pedig használatba jöttek a kézi erővel hajtott rosták (rosty).

A tisztítás után a termést szétválogatták vetésre (golka), kenyérnek valónak (ciste) és takarmányozásra (dla kur) szánt részre.

A derenkiek Istvánmajorba is magukkal vitték a rostákat, s továbbra is használták ezeket, hiszen az első cséplőgépek még nem tisztították meg a gabonát. Sőt később is, amikor már jobb gépekkel dolgoztak, időnként még használták a rostákat, különösen akkor, ha a gabonát megtámadta az őszőg. Jelenleg adatközlőink a gabonának négy különböző fajtáját különböztették meg: 1. vetésre való (nojlepsze), 2. őrölni való (do mlyna), 3. disznóknak és tyúkoknak való ocsú (trecina, ociu), 4. korpának való (siemioncko).

A kicsévelt és megtisztított gabonát a lakóépületben lévő kamrában (komory, skladniki) tárolták. Ezek nagysága a gazdaság nagyságától függött. Az egyes gabonaféléket külön-külön tárolták zsákokban, hordókban vagy deszkából készült különböző magasságú és úrtartalmú négyzetes tárolóedényekben (ferśloki, ferślungi, susieki), később már a magyaroktól átvett hombárban (ambary), mely a kamrában egy elkerített és beépített rész volt. A kamrárt gondosan tisztán tartották, szellőztették, a kártevők ellen állandóan védekeztek. A kamrában a gabona mellett egyéb értékesebb tárgyakat, pl. ruhákat is őriztek.

Istvánmajorban szintén kamrákban tárolták a gabonát. A gazdaságok többségében különálló egyetlen helyiségből álló, a porták határán elhelyezkedő épületeket emeltek. A földeknek a szövetkezetbe történő beadása után azonban ezek az épületek feleslegessé váltak. A kamrákat megosztották egy nem nagy éléstárra (spajz) és egy nagyobb nyári konyhára (latuszna). Ez utóbbiból idővel külön szobát alakítottak ki. A külön álló kamrák az ideiglenes tartózkodás helyévé váltak, még tüzelőberendezéssel is ellátták. Ma a megvásárolt gabonát hordókban, felnyitható ládáknak (lode), illetve zsákokban éléstárban tartják.

A gabona méréséül szolgáló mértékegység Derenken a véka (korec)

volt a "félkorec"; a negyede pedig a fyrtlik (8 l). Ezeket a mértékegységeket Istvánmajorban is használták egészen a földeknek a tsz-be való beszolgáltatásáig. Ma a gabonát kilogrammban mérik.

Derenken nem volt malom, a gabonát Szinben és Szögligeten őrlötték. Az őrlésre szánt gabona mennyiségét rendszerint úgy határozták meg, hogy az még a szokásosnál több liszt felhasználása esetén is három hónapra keresztül fedezte a háztartás szükségleteit. A kenyérgabona használatának sorrendje a következő volt: ha elég volt a búza, abból készült a kenyérnek való liszt, ezt követte a rozs és végül az árpa. Az állatoknak szánt legrosszabb minőségű gabonát a gazdaságokban lévő kézimalmokkal darálták meg.

A kapásnövények művelése

A derenkiek számára alapvető jelentősége volt a burgonyának (grule), amely a művelhető területnek kb. az 1/3-át foglalta el. A burgonya (a gabona mellett) a népesség legfontosabb tápláléka volt, ugyanakkor alapvető takarmányt jelentett az állatok, főleg a sertések számára. Dererken a gazdák közötti szokásban volt a terménynek, így a burgonyának a szomszédok közötti kicserélése (cieranie, wycieranie gruli).

Az elültetett burgonya mennyisége a család nagyságától függött és a családtagok számának megfelelő mértékben növekedett. A burgonyát már a kiásáskor osztályozzák. A legnagyobbakat táplálkozásra, a közepeseket ültetésre, az apróbbakat a sertések takarmányozására teszik félre. Azokban az években, amikor kevesebb volt a krumpli, a nagyobb darabokat félbevágták, s azt ültették el; sőt olyan adatot is lejegyeztünk, hogy "amikor kevés volt a krumpli, még a héját is elültették" (kied malo byli grule, to i skórki sadzili).

A burgonyaföldeket egyszerűen trágyázták, majd áprilisban felszántották, és az eke mögött minden második barázdába elültették a krumplit. Ezt a munkát az asszonyok végezték (a férfiak rendszerint az eke elé fogott ökröt vagy lovat vezették). A burgonyaföld gondozása kizárólag asszonyi munka volt: ők kapálták meg a krumplit. A közismert kapa helyi neve graca.

A burgonya kiásására a levelek (byli) elszáradása után került sor, de az is megtörtént, hogy ha már várhatóak voltak az első gyenge fagyok, a krumplit a gumók érettségétől függetlenül kiásták. A burgonya kiásása

Derenken nem volt közös munka. Az egyes családoknak saját maguknak kellett elvégezniük ezt a munkát. A kiásott burgonyát kosarakban gyűjtötték: néha azonnal osztályozták nagyság szerint. A kosarakból zsákokba öntötték, úgy vitték a portára, ahol a már előzőleg kiásott veremben (jamek, dziourek) tárolták. A vermet szalmával és földdel takarták le, s a burgonyát tavaszig ott őrizték. A betakarított burgonyának a fogyasztásra szánt részét zsákokban a kamrában tartották. A derenkiek közül csak néhányan rendelkeztek a ház alatt pincével, de akinek volt, az ideöntötte be a mezőről behozott burgonyát. Csak legidősebb adatközlőnk emlékezett, hogy "amikor még gyerek voltam, az ágy alatt tartották a krumplit" (ked maly bul esci, tak to co pod poscielom trimali grule).

A burgonyával Derenzen nem kereskedtek, tekintettel a gazdaságok szükségleteire, illetve a rendkívül alacsony árakra. Amikor különösen nagy volt a burgonyatermés, néhányal több disznót hizlaltak a feleslegén.

Burgonyát Istvánmajorban is mindenki termelt, noha ahogy megjegyzik, a termés jóval kisebb volt, mint Derenzen, és sokkal gondosabb művelésre, s gyakoribb "cséplésre" (cieranie) volt szükség. A szövetkezett létrehozása óta kizárólag a háztáji gazdaságokban termelnek burgonyát.

Derenken általános volt a káposztatermesztés is: egyrészt az egész falu számára kijelölt, közös káposztaföldön (kapustnica), másrészt a ház körüli kertekben. Ez volt a faluban a legjobb föld (corna ziema), amely az évenkénti intenzív trágyázásból következően magas terméshozamot biztosított az ott elvetett növényeknek. A vetésre szánt káposztamagokat boltban vásárolták. Az így beszerzett magokat nem vetették ki azonnal a káposztaföldre, hanem előbb (március-május folyamán) a "trágyadombban érlelték", majd a palántát ültették ki a káposztaföldre (május 12-14. körül). Ezt a munkát kizárólag asszonyok végezték.

A káposzta termesztése sok munkával járt: kapálás, szárazság esetén naponkénti öntözés. A káposztát akkor tartották érettnak, ha már kemény volt és megrepedt. Azonban legkésőbb októberben begyűjtötték a káposztát, otthon lefejtették a külső leveleket. A káposzta szedését az asszonyok közösen végezték, sorba véve mindannyiuk földjét. A káposztát miután legyalulták (heblaniu), hordókban savanyították: a káposzta taposása a férfiak feladata volt. A savanyú káposzta, néha savanyú almával kiegészítve, a téli időszakban a családok egyik legfontosabb tápláléka volt. Ezt fogyasztották nyersen, illetve káposztalevesnek (kapusnice) elkészítve is.

Istvánmajorban a káposztát elsősorban savanyítás céljára termesztik a háztáji kertekben, azonban sokkal kisebb mértékben, amint az egykor Derenken történt.

A köznyelvben burgundi répának (burgundi ja repa) nevezett takarmányrépát ugyanazon a földön termesztették, ahol a káposztát. A vetésre szánt magot boltban vásárolták.

A répával való foglalkozás hasonlóképpen zajlott le, mint a burgonya és a káposzta termesztése (kapálás, gyomlálás, öntözés). A répa leveleinek elszáradása jelezte, hogy meg lehet kezdeni a betakarítást (wyciongnoc). Bevíve a portára, megtisztították a földtől, és az előre elkészített vermekben tárolták. A répa leveleivel, gyökerével a szarvasmarhákat és a sertéseket táplálták. A lovaknak kizárólag az összevagdalt gyökereket adták.

A répa termesztése Istvánmajorban sem szűnt meg, ellenkezőleg, megnőtt a jelentősége. A répát elsősorban a háztáji kertekben (zahradek) termesztik és ez az állatok számára szolgáló egyik legfontosabb takarmány.

Egészen más a helyzet a karórépával (karpíel). Derenken - noha nem nagy mennyiségben, de - általános volt a termesztése, ami azonban az áttelepülés után teljesen megszűnt. Ezt a tényt azzal magyarázzák, hogy nem lehet hozzájutni a karórépa vetőmagjához.

A karórépát Derenken egyrészt az emberi táplálkozás céljaira (ették nyersen, szeletekben megsütve, tejben megfőzve), másrészt állati takarmánycént (főleg a szarvasmarháknak és a nyulaknak) termesztették. Rendszerint valamilyen más növény, pl. kukorica termőföldjének a végébe vetették el a karórépamagot, de nem többet, mint két somyit. Betakarítás után megtisztították a földtől és a levelektől, majd az istállóban tárolták, hogy meg ne fagyjon.

Zöldség- és gyümölcsstermesztés

Zöldséget Derenken a kertekben lévő ágyásokban termeltek, de nem túl nagy mennyiségben. A zöldségek közé számították a petrezselymet (petruska), a sárgarépát (muma), a kalarábét (kalarap), a hagymát (cebula), a salátát (salata), a fokhagymát (cesnyk), az uborkát (uborka), a paradicsomot (paradicze) és a tököt (tekvice) - ez utóbbi névvel illetik a görögdinnyét is, amit azonban az áttelepülés előtt nem ismertek.

Az említett zöldségeket rendszerint csupán egyetlen ágyásban termesztették, mivel a zöldségtermesztés egyedüli célja a háztartás szükségleteinek a kielégítése volt. A zöldségtermesztésre szánt földet erőteljesen trágyázták. A zöldségek héját szintén a trágyához keverték, egyedül a káposztaleveleket etették meg az ökrökkel. Később pedig a kacsákat és a vemhes teheneket tökkel takarmányozták.

A zöldségtermesztéssel, a magok elvetésével és a növények gondozásával az asszonyok foglalkoztak. A ház körüli kert művelése, gondozása kizárólag hozzájuk tartozott. Ugyanitt termesztették az űrnapiján megszentelendő gyógynövényeket is.

A hagymát, fokhagymát, répát és petrezselymet a levelek ízesítésére használták, a krumplit rendszerint pirított hagymával fogyasztották, a sárgarépa pedig a gyermekek kedvenc tápláléka volt. Derenken ismerték és fogyasztották a paprikát is, azonban az éghajlat miatt nem termesztették.

Istvánmajorban a ház körüli kertekben ugyanazokat a zöldségeket termesztik, mint Derenken, valamint megtalálni a paprikát és a görög-dinnyét is.

Gyümölcsfák Derenken a ház körüli kertekben és a mezőn egyaránt nőttek. Elsősorban a dió-, szilva-, körte-, alma- és cseresznyefák voltak gyakoriak.

A szilvafajták közül a következőket különböztették meg: bystricki - aszalni való, piros okronglicki - pálinkafőzésre, biolki - lekvárnak való, siwaklowy sliwki - enni és pálinkafőzésre való szilva. A legízletesebb fajtának a bystrickit tartották, mert az volt a legédesebb.

Az almafajtákon belül megkülönböztették a słodkiet (édes, korai, ennivaló alma) és a zimosne, budai, sombarki-féléket (őszi, aszalásra való alma).

A körtefajták közül megemlítették az owsiane, żytnie, pseniene, jesienki és wielki-cezar-féléket. Ezek az elnevezések azoktól a gabonafajtáktól származnak, amelyek betakarítási ideje egybeesett az illető körteféle érésével. A körtét elsősorban fogyasztották és aszalták.

A cseresznyének nem különböztették meg egyes fajtáit; ezt a gyümölcsöt kizárólag azonnali fogyasztásra termesztették.

Némely gazdaságokban diófák is voltak. A diót főleg saját fogyasztásra fordították, de a megmaradt mennyiséget magas áron eladták a vándorkereskedőknek.

Adatközlőink szerint Derenken vörös lóherét termesztettek; a derenki mezőkön azonban megtermett a fehér, alacsony szárú vad lóhere is (dziwa konicyna), amelyet nem termesztettek, vadon nőtt.

A lóherét a búzát követően vagy pedig az árpával, illetve a búzával egyidejűleg vetették el. Ebben az esetben három alkalommal kaszálták: először júliusban a gabonával együtt, másodszor augusztusban vagy szeptemberben, harmadszor (ami nem mindig történt meg) októberben. Ezeket a kaszálási alkalmakat sorban a következőképpen nevezték: pirso, drugo i tercio konicyna (első, második és harmadik lóhere). Derenken az elvetett lóhere mennyiségét a gazdaság szükségletei határozták meg.

A lóhere vetőmagot (siemie) első alkalommal boltban vásárolták, a következő években pedig saját termésükből nyerték. Ha valakinek felesleges mennyiségű vetőmagja volt, eladta szomszédainak vagy a vándorkereskedőknek. A lóherét kézzel kötényből (fartucha) vetették; ezt a munkát kizárólag férfiak végezték, s ha nem volt férfi e munka elvégzésére az asszonyok a családból kértek segítséget.

A lóherét kaszálás után (pokosaj), és a mezőn szárították meg, majd kis boglyákba gyűjtötték össze, és csak ha rossz volt az időjárás, akkor készítették egy ágas karón nyugvó nagy boglyát. A portán a szénával együtt tárolták egy kör alakú kazalban.

A derenki lucernatermesztéssel kapcsolatos adataink megoszlanak. Egyesek azt állítják, hogy lucernát sohasem vetettek, mások szerint viszont a lóherével együtt termesztették. Szerintük a búzával és az árpával együtt vetették, de a vetőmagot soha nem keverték össze; mások szerint egyaránt vetették a tavaszi és az őszi gabonával együtt.

A tavaszi búza és a lucerna egyidejűleg növekedett, egyszerre takarították be, szárították, kötötték kévébe és csépeltek. Az ilyen vegyes szalmát nagyon sokra tartották. A kaszálás milyensége, a lucernatermesztés mennyisége hasonló volt, mint a lóhere esetében. Ezen termények közül egyik sem volt jelentősebb a másikinál.

Az első kaszáláskor a lucerna még zöld volt, és nem volt vetni való magja, ezek csak a következő kaszálásokra értek meg.

Istvánmajorban a lóherét szintén a gabonával együtt vetették; ennek mennyisége a gazdaságok szükségletétől függött. Azonban a lóherét mind gyakrabban a lucerna váltotta fel, amit itt négy alkalommal kaszáltak le.

Derenken általános volt a kendernek a legjobban termő fekete földön (konopnica) való termesztése; ezeket a földeket kizárólag baromfitrágyával javították. A vetéshez saját vetőmagot használtak. Azonban ilyen magja nem minden kendernek volt. A mag nélküli kendert ploskonkanak nevezték, és ez ért meg a legkorábban, a magvas kendert glowockinak nevezték. A kendert a gabonához hasonlóan kézzel, lenvászon abroszból (obruska) vetették; ezt a munkát a férfiak végezték. Az érett, mag nélküli kendert (ploskonka) augusztusban, szeptemberben, a magvas kendert (glowocki) legkorábban októberben takarították be. Két-három marékkal kitéptek a földből, ezt összekötötték, megszáritották, majd a patak egy kije-lőlt helyéhez, a kenderáztatóhoz (do mocydla) vitték. Itt áztatták, majd újra megszáritották. Ugyanakkor a magvas kendert egy külön e célra készült szárítóban (susnia) szárították meg. A megszáritott kendert az asszonyok megtörték, a pozdorját kiválogatták és gerebenezték (tarly na mendlicah, coby buli drobno p polumane, a pazdziery powlatywali, cesali sceciom), majd elvitték a malomba, ahol a törőben összetörték (coby ok pobuchać fe fstempie). A molnárnak a feldolgozásra átadott kender egy tizedével fizettek. Az így elkészített kendert újra átfésülték, majd koszorúba kötötték, s így tárolták a kamrában vagy a padlason egészen a télig, amikor kezdődött a fonás.

Kezdetben Istvánmajorban is termeltek kendert, gazdaságként általában egy holdon. Ilyen nagy területről azonban már nem lehetett kézzel kitépni a kendert, hiszen erre nem volt idő. Megpróbálták lekaszálni, ez azonban igen nehéz munka volt. Végül is mindez a kendertermesztés megszűnéséhez vezetett. Ebből a szempontból jelentőséggel bírt a gyári ruha egyre nagyobb mérvű elterjedése, valamint az a tény is, hogy a görög-dinnye termesztése jóval nagyobb hasznot jelentett az egyes gazdaságok számára, mint a kendertermesztés.

A len termesztése minden valószínűség szerint már az első világháború előtt ritkaságnak számított Derenken. Az istvánmajoriak határozottan tudnak arról, hogy a 19. században a faluban még nagy mennyiségben termesztettek lent. A lent könnyebb volt megművelni, és sokkal finomabb szövetet lehetett belőle készíteni, mint a kenderből.

Derenken igen nagy mennyiségben termesztettek mákot, mind saját szükségletükre, mind eladásra. Általában a burgonya és a kukorica közé vetették, s az említett növényekkel együtt takarították be (arról tudták

meg, hogy megérett, ha "csörgött" - scyrkol). A mák magvait szitába öntötték, átmosták, majd megszáritották, és így tették el. Istvánmajorban szintén termesztettek mákot a gazdák, de már csak saját használatra, hiszen eladni az alacsony árak miatt nem érdemes.

Derenken általános volt a kukorica termesztése, elsősorban az állati takarmányozás céljaira, de emberi fogyasztásra is. A kukoricaszemekből kukoricakását (zomieske) főztek. A termesztés elsődleges oka azonban a gazdaság takarmány szükségleteinek a kielégítése volt. Vetőmagot mindenki saját magának gyűjtött, kiválasztva a legnagyobb kukoricacsöveket.

Dohányt (duchan) Derenzen kizárólag csak saját szükségleteiknek megfelelő mennyiségben termesztették a ház körüli kertekben, illetve az erdőkben, olyan helyeken, ahol korábban faszenet égettek (uhle). A derenkiek véleménye szerint az ezeken a helyeken lévő föld különösen alkalmas volt dohánytermesztésre. Számunkra úgy tűnik, hogy a dohánynak az erdőben való művelése kényszerű szükség volt, hiszen - amint az adatainkból is kiderül - a magyar közigazgatás szigorúan büntette azokat a parasztokat, akik saját szükségletre termesztettek dohányt.

Istvánmajorban, még a szövetkezet megalapítása előtt a derenkiet kötelező szerződések kényszerítették intenzív dohányművelésre. Mivel azonban többségüknek semmiféle tapasztalata nem volt ezen a téren, alaposan meg kellett figyelniük a környező magyar falvak lakosságának ilyen jellegű tevékenységét. Azonban rövid idő alatt elsajátították a termesztés minden titkát és ahogy ma állítják, a magyarokétól jobb eredményeket értek el.

Állattartás és pásztorkodás

Rét- és legelőgazdálkodás

Derenken a "Vár alatt" (Pod Zomkiem) lévő rétek közös tulajdonban voltak, ezeknek az ún. "úrbéri" (urberskie) legelőnek, a nem túl nagy területe szolgáltatta azt a szénamennyiséget, amellyel a községi bikát (bujok) takarmányozták. Az egyes gazdáknak a közös legelőből való részesedése az általuk birtokolt föld nagyságától függött. Ezeket a réteket évente kétszer közösen kaszálták le (júliusban és ősszel), majd ezt követően itt legeltették az állatokat. Ez is egy formája volt a rétek trágyázásának.

Egyéni tulajdonban lévő rétek a trianoni határon túl fekvő erdőkben is voltak, amely területeket a derenkiek emberenlékezett óta használták. Az ezeket a jabloncaiaktól megvásárolt erdőket illetően a közösség tagjainak tulajdonjogai eltérőek voltak. A határok kialakulása után a tulajdonosoknak minden alkalommal külön engedélyt kellett váltaniuk a maguk és állataik számára, s csak ily módon legeltethettek ezeken a területeken májustól novemberig. 1920 előtt ezeket a réteket kaszálták is, később már csak az állatokkal hasznosították. A szénát két egymást követő kaszálás után összegyűjtötték, és a gabona behordásához is használt hosszú szekéren (siennych wouz) beszállították a faluba. A szénát a falu egyik szélén nagy boglyákban tárolták.

1934-ben mintegy tíz gazda megvásárolt 108 hold földet a falutól kb. hét kilométer távolságban Silice határában. A határok kialakulása után ezek a földek a magyar oldalon maradtak. Ezekben az erdőkben szintén voltak rétek.

Istvánmajorban a derenkiek a mezők szélén, utak mentén növő fű legkaszálásával, valamint a szikes, nem művelt területek kaszálásával jutottak szénához. Emellett minden gazdaságban meghagytak egy darab földet kaszálás céljára. Ezeket a helyeket nem trágyázták, mivel nem volt elég trágya, gondozásának egyetlen formája a tavaszi boronálás volt, már amennyire az idő ezt megengedte a mezei munkák elvégzése után. Jelenleg az utak, a vetések mentét használhatják és így nyernek szénát.

Közös és egyéni legeltetés Derenken

A jobbágyság megszűnése után a közös használatú úrbéri területeket (erdők, legelők) továbbra is közösen használta a falu. Ezeknek a legelőknek, valamint a közös erdőknek a felügyeletére jött létre az urbernek nevezett falusi intézmény. A közös legelők használati joga az egyéni tulajdonú szántóföld nagyságától függött. Egy "negyed" (kvarta), azaz 8 hold birtokosa két tehenet és egy borjút legeltethetett az úrbéri legelőn. Azok a gazdák, akiknek ennél kevesebb földjük volt, nem legeltethetett az úrbéri legelőn. Azok a gazdák, akiknek ennél kevesebb földjük volt, nem legeltethettek itt szarvasmarhát, s ezt a nem érvényesíthető jogukat nem is ellensúlyozták semmivel sem. A legeltető állatoknak egy "negyed" földterületre eső száma nem volt állandó, ezt az urber évenkénti közös gyűlésén állapították meg.

A derenkieknek közös pásztoraik voltak: a tehének legeltetésével a csordás (czordasz), az ökrök legeltetésével a gulyás (gulasz), a disznók legeltetésével pedig a kondás (kondasz) foglalkozott. Ezek általában cigányok voltak, akiket egy legeltetési időszakra fogadtak fel.

A pásztorokat a bírónál jelentkezők közül közös falugyűlésen választották ki. Ugyancsak itt állapították meg a fizetség mértékét, valamint a gazdáknak a pásztorokkal szembeni egyéni kötelezettségeit (adomány, ajándék). A pásztornak minden szarvasmarha után járt nyolc liter (fyrtlik) búza, borjúért ennek a fele; ún. "bocskorpénz" (boćkorne pieniaże), amelynek összegére ma már nem emlékeznek; minden szarvasmarha után egy egész kenyér, valamint a községi tulajdonban lévő házban lakás. Hasonlóképpen évente egyszer minden gazda vacsorát adott a pásztornak vagy vacsorahelyet bizonyos mennyiségű étellel (szalonna, burgonya, tojás stb.) kellett megajándékoznia. A kötelező béren felül nagypénteken szokás szerint ajándékot is kaptak. Ez leginkább tojás, liszt, néha krumpli volt. Farsangkor (farszengi, kriwa sroda) a pásztorok házról házra jártak jókívánságaikkal, amiért szalonnát kaptak. Húsvétkor (Wielka Noc) és pünkösdkor (Rusadla) a pásztorok az állatok kihajtását utánozták (járták a falut, trombitáltak, de az állatokat nem hajtották ki), s ezért minden házban ajándékot kaptak (lángost, süteményt stb.). Ez ugyan nem volt kötelező, mégis minden háznál kaptak ajándékot.

A legeltetés májustól november végéig tartott, de az állatokat éjszakára mindig visszahajtották a faluba. Ha egyik évben valamilyen oknál fogva a falu nem fogadott fel pásztort, akkor a legeltetést maguk a gazdák végezték egymás után sorban (paśli do szoru), oly módon, hogy minden jószágra egy, s minden növendék állatra fél napot számítottak. A közös legelőhöz nem jutó jószágot egyénileg legeltették a mezsgyéken, melléktakon, illetve az egyéni tulajdonban lévő legelőkön és az erdőkben.

Az áttelepülés után a derenkiek némileg újjáalakították a legeltetés rendjét. Az új helyen minden gazda odaadta földjének egy darabját (kb. 25 %-ot) közös legelő kialakítására, ami tetszés szerinti számú szarvasmarha legeltetését tette lehetővé. A pásztorok bérezése annyiban változott, hogy kevesebbet fizettek természetben, de több pénzt kaptak. Pásztoroknak továbbra is a környező helységekből származó cigányokat fogadták fel. Itt is biztosítottak számukra lakást a község tulajdonában lévő házban.

A szövetkezet létrejötte után a közös legelő annak tulajdonába ment át. A legeltetésért az istvánmajoriak évente és jószágonként 400 forint-

tot fizettek, a szövetkezet viszont a pásztornak kb. havi 2500 forintot fizet és a munka idejére lakást biztosít.³⁴ Továbbra is megmaradt és nemcsak töredékes formában a pásztorok megajándékozásának szokása.

Erdőhasználat az állattartás céljaira

A Derenket minden oldalról körülvevő erdők takarmányt és almot egyaránt biztosítottak az állatok számára. A szolgalmi jogok szabályozása előtti időszakban általános volt az erdőben való legeltetés (juh, tehén, disznó), a későbbiekben viszont megtiltották az állatok legeltetését a "grófi" erdőkben. A derenkieknek ezután meg kellett elégedniük a takarmány begyűjtésével és otthoni tárolásával. Ennek ellenére, ha csak lehetőség nyílt rá, elhajtották az állatokat az erdőbe, noha az erdészek igen szigorúan felügyelték azt.

Az erdőben elsősorban makkot, vadalmát, vadkörte és vadsomot gyűjtöttek, amivel a disznókat etették. Főleg tavasszal, amikor Derenken is különösen nehézé vált a takarmányozás, az erdőből fiatal tölvelevű fák friss ágait (młodnioki) vitték haza, és ezzel etették az éhségtől elgyöngült szarvasmarhákat.

Nagyon sokra tartották a fiatal erdőkben tavasszal gazdagon burjánzó fűvet (siwor). A tulajdonosok persze nem engedélyezték a fiatal ágak letördelését, sem a siwor kaszálását, hiszen az ilyen tevékenység ellenkezett a racionális erdőgazdálkodással. A derenkiek számára ezeknek az érveknek nem volt jelentősége, mindennél fontosabb volt a gazdaság haszna.

A tehének, ökrök, disznók alá alomnak bükk és tölgyeleveléket is gyűjtöttek, ezzel azonban soha nem etették az állatokat.³⁵

Állattartás és pásztorkodás

Derenken az első világháborúig legfontosabb igavonónak az ökör számított. A tenyésztett ökrök száma a gazdaság lehetőségeitől és szükségleteitől függött. Egy ökör ára egy ló árának felelt meg, noha az ökör tartása hasznosabb volt a gazdaság számára, nemcsak a jószág ereje és szívóssága miatt, hanem elsősorban a tartás alacsony költségei miatt. Ugyanakkor jelentősége volt a hagyománynak és a tenyésztési ismereteknek

is. A tehetősebb gazdák hízlalásra is vásároltak ökröt, s a húst eladták a henteseknek (miesiarz).

Az ökröket a tehenekkel együtt istállóban tartották. Napjában háromszor etették őket. Takarmányként szénával kevert szalmát (trensionka), rozs, búza és kukoricaszecsckát (siecke), néha répát vagy korpát adtak. A takarmányt vagy létrán terítették szét, vagy a vályúba (grodza) tették. Az ökröket napjában háromszor itatták, minden etetés után kihajtották őket az udvarra egy favályúhoz. Az ökrökkel mindig a férfiak foglalkoztak. A derenkiek az ökröket Istvánmajorba is magukkal vitték, s ott is - akárcsak Derenken - főleg a mezei munkában hasznosították. Idővel, a megnövekedett termőterület következtében mind több gazda hagyta abba az ökrök tenyésztését, mivel a lovakkal nemcsak könnyebben, hanem gyorsabban is lehetett elvégezni a fontos mezei munkákat. A háborúban is sok ökrös pusztult el, majd a front elvonulása után a falu környékén gazdátlan lovak tűntek fel, amelyeket befogtak, meggyógyítottak, és munkára fogtak.

A ló tartásával kapcsolatban Derenken az volt a legfontosabb szempont, hogy az illető gazda vállalt-e munkát az erdőben. Ugyancsak jelentőséggel bírt a gazdaság, valamint - főleg a fiatal emberek körében - a ló tartáshoz érzett kedv. Lovat a vásárokon vásároltak, gyakran a zsidóktól kapott magas kamatú kölcsönökre. A vásárlást néhány családtag közösen végezte, különös gondot fordítva az állat korára, eredjére, fülei-re és szemeire. Rendszerint kitartóan alkudoztak az áron, majd az üzlet megkötése után vásárló és eladó "pálinkázni" mentek, amit közösen fizettek. A vásárokon öreg, agyondolgozott lovakat is eladtak. Ezeket az állatokat gyakran közvetlenül a parasztoktól vették meg a falun átutazó zsidó vándorkereskedők. Mivel Derenken csak néhány gazdaságban volt ló, szokássá vált a lovaknak a szomszédok számára való kölcsönzése, amit azok munkával fizettek vissza.

A lovakat a közösség által fizetett falusi kovács patkolta. A lovak különösen gondos felügyeletet és megfelelő takarmányt igényeltek. Szénát, zabszalmát, árpát, zabot (obrok) és répát adtak nekik takarmányul. Napjában háromszor itattak, nem korlátozva a víz mennyiségét. A ló tartás hagyományainak hiánya miatt a derenkiek nem tudták meggyógyítani ezeknek az állatoknak a betegségeit.

Derenken csak a legszegényebb, földdel nem rendelkező parasztok nem tartottak tehenet. A többi gazdaságban a tehenek száma a művelt terület nagyságától függött. A tenyésztésre a saját állományból választottak ki

borjút, noha az is előfordult, hogy a vásárban vásároltak tehenet. Ez utóbbi esetben különös figyelmet fordítottak a jószág kinézetére, mert ennek alapján becsülték fel az értékét. Fontos volt a tehen kora, amire a fogakból és a szarvakból tudtak következtetni, míg a várható tejhozamot a tögyek nagysága alapján igyekeztek megállapítani; megvizsgálták az állat szőrét is, mert ez a tehen egészségéről tanúskodott.

A tehen elsősorban tejet, túrót (tworog) és tejfölt biztosított a gazdaság számára, amely termékek mennyisége alapján állapították meg a tehen értékét. Naponta kétszer fejtek: legelés előtt és a legelőről való visszatérés után. Fejni kizárólag az asszonyok fejtek, a férfiak csak rendkívüli esetekben végezték el ezt a munkát.

Derenken hízlalásra is tartottak tehenet (tucne krowy). Ezeket nem a közös legelőn, hanem egyénileg legeltették. Szénán és szemestakarmányon gyorsan meghízta, s ha elérték az 5-6 mázsát, eladták a mészárosnak.

A tej és a hetente kétszer köpült vaj, a háztartás szükségleteit elégítette ki, s a felesleges mennyiséget csak ritkán adták a falusi tanítónak, a faluba érkező hivatalnokoknak stb. Tehenet a húsáért rendszerint nem öltek le; ez csak abban az esetben fordult elő, ha a tehen megbetegedett (stala sie jaka bieda), ilyenkor viszont a húsból a szomszédoknak is adták. Néha a helybeli kocsmárosok megvásárolták a gazdáktól a tehen bőrét, szarvát, majd tovább adták. Ha beteg állatot öltek le vagy elhullott valamelyik jószág, akkor a dögtéren (dyktyr), a falutól néhány kilométerre lévő helyen ásták el.

Az újonnan vásárolt tehenet, hogy megfelelő hasznót hozzon, mielőtt az istállóba hajtották volna, szentelt vízzel hintették meg. A további tartás szempontjából rossz jel volt, ha a tehen pénteken borjadzott meg. A tögy nagysága és a tehen hasának formája nyomán igyekeztek meghatározni a borjú nemét.

Istvánmajorban ma is tartanak tehenet. A tejtermékeket elsősorban felélik, a felesleget azonban felvásárolja a szövetkezet.

Derenken az egyes gazdaságokban általában egy anyasertést tartottak, ritkábban kettőt, kivételes esetekben hámat; a disznók száma a takarmányozási lehetőségektől függött.

A disznókból kevés haszon volt, nem híztak meg különösebben nagy súlyra, ami minden bizonnyal a rossz és kevés takarmánynak tudható be. Általában évente kétszer tavasszal és ősszel fialtattak. A 6-8 hetes malacokat a vásárokon adták el, ezek ára a kereslettől és a vásárban fel-

kínált mennyiségtől függött. A faluban csak azoknak a gazdáknak volt esélye malacok eladására, akiknek a disznait jó fajtának tartották. A malacokért kizárólag pénzzel fizettek.

A disznókat főtt krumplival, kukoricával, moslékkal etették. A legjobb takarmány azonban a makk volt. Mondták is, hogy "amikor volt makk, nem kellett kukorica" (*kied byli zolendzie, ti hie tra bylo kukorydzy*). A szájhagyomány szerint a 19. században, amikor a derenkieknek még saját erdőik voltak, a disznókat kizárólag makkon hízlalták. Kihajtották a csordát az erdőbe, ahol a nap nagyobb részét eltöltötték, majd este maguktól visszatértek a faluba.

Derenken a falunak volt egy közösen tartott kanja (*dziedziński kan*). A gazdák sorban takarmányozták a kannak igen sok enivalóra volt szüksége. A jószágra a kondás felügyelt. Amikor a kan megdőglött, a falu közösen adott össze pénzt egy új kan vásárlására.

A disznókat napjában kétszer etették, háromszor csak akkor, ha malcai voltak; ezt a munkát az asszonyok végezték.

Derenken disznót saját szükségletre hízlalták; a disznóölés rendszert karácsony vagy újév táján zajlott le. A faluban nem volt a disznóölésnek specialistája, a családtagok és a szomszédok kölcsönösen segítettek egymásnak. A disznó leszúrása (*zasturanie*) után a szőrét szalmával lepörzsölték, majd lemosták, darabokra vágták, kiszedték a belsőségeket, kiolvasztották a zsírt (*maśc*), a húst pedig a kéményben füstölték vagy néha besózták és hordókban tárolták. Kolbászt nem készítettek, ezt csak az Istvánmajorban való áttelepülés után tanulták meg. Ugyanakkor készítettek kézimalmon (*skalnyk mlynkok*) darált kukoricával kevert hurkát.

Húst csupán vásár- és ünnepnap fogyasztottak, amit levesben vagy babbal készítettek el. Csak az erdőben dolgozó férfiak kaptak naponta egy darab szalonnát. Az így beosztott hús a disznóölést követő egész évben elegendő volt, noha azt meg kell jegyezni, hogy számos családnál ezt kiegészítette az orvvadászat révén elejtett erdei állatok húsa. Derenken is élt a szokás, hogy disznóöléskor megajándékozták hússal a családtagokat, sőt gyakran a szomszédokat is. Mivel a faluban a családoknál nem egyidőben zajlott a disznóölés, az ajándékozás viszonylag hosszú időn át biztosította a friss húst.

Kb. 1880-ig Derenken a gazdálkodás alapját - amint azt már említettük - a földművelés és a juhászat jelentette. A pásztorkodás e formájára vonatkozó ismereteink nem egyértelműek és nem teljeseek, lényegében legi-

dősebb adatközlőnk Kovács András (1891-1978) emlékeire vagyunk utalva, akinek apja és nagyapja juhászattal foglalkozott.

Birkát (byrki) minden gazdaságban tartottak, néhol 100 darabot is. A közös réteken, legelőkön és az erdőben legeltették őket. A faluban található birkák száma elérte az 1000-1500 darabot (a faluban 7-8 birkanyáj - hromad - volt, s mindegyikben 100-200 birka). A nyájra - amit koszarnak is neveztek - a juhász (baca, juhas) felügyelt. A birkatartás akkor szűnt meg, amikor az erdő és az erdei területek hasznosítása a "grófok" kizárólagos jogává vált. A juhászat hirtelen esett vissza, hiszen a századfordulón Derenken már csak egyetlen nem túl nagy birkanyáj volt. A birkatartás megszűnése egy a közösség számára katasztrofális gazdasági visszafejlődést indított meg; megkezdődött a falu jelentős mértékű elszegényedése, a vagyoni különbségek kiegyenlítődése. Ennek a folyamatnak a következményei az élet majd minden területén megfigyelhetők voltak.

Birkatartással elsősorban a tehetősebb gazdák foglalkoztak, akiknek nagyobb nyájai voltak. Ha egy nyájban 100-200 darab birka volt, akkor azok magukban legeltek, ha kevesebb, akkor a szomszédok jószágaival kiegészítették azokat. Az is megtörtént, hogy a kevésbé tehetősebb gazdák (időnként 10-en együtt is) felfogadtak egy gazdát a birkák gondozására, akiknek magának egyáltalán nem volt birkája vagy csak nagyon kevés. Mivel a birkákkal való foglalkozás jelentős jövedelemmel járt, az is előfordult, hogy a tehetősebb gazdák teljesen felhagytak a földműveléssel, és csak a birkákkal foglalkoztak.

A pásztorokat közös gyűlésen választották ki az arra jelentkezők közül; a választás elsődleges szempontja a hozzáértés volt. A legeltetési időszak (koszarowanie) januártól kezdődött, csak nagyon ritkán indult márciusban vagy áprilisban. Ha nagy hó volt télen, a bacsa kötelessége volt házról házra járni és etetni a gondjára bízott jószágokat. A birkákat a legelőn kosorban őrizték, amelynek helyét néhány naponként változtatták. Az állatok felügyeletével itt a bacsa (esetenként a felesége), valamint a bojtárnak nevezett segítője foglalkozott; ez utóbbi legeltette a nyájtól elkülönítve tartott bárányokat. A gazdák birkáikat a fülükön vagy a hátukon jelekkel jelölték meg. A birkákat éjszaka is őrizték a kunyhóból (koliba). A fejést a bacsa végezte, segítője pedig odahajtottatta az állatokat a kosár megfelelő részébe (strege). Napjában kétszer, reggel és este fejtek egy dongaszerű faedénybe (gelete). A lefejt tejet hazavitték vagy a szálláson dolgozták fel. A meleg tejbe szárított bor-

júgyomorból készített port (kłag) szórtak. A bryndza kivétele után viszsza maradt savót felfőzték, és ez volt a žentyca. A juhtúrórt egy törülközőre terítették, hogy "kicsurogjon" (coby wyciurala), majd ún. gomolyát (gomole syra) formáltak belőle. Ennek nagysága az egy fejésből származó tej mennyiségétől függött, általában 4-5 kg-ot nyomott. Ezt követően a gomolyát összemorzsolták vagy felszeletelték, megsózták, majd kézzel összegyúrták. A sós túrórt faedénybe rakták, tetejét kővel lenyomták, majd egy abrosszal letakarták, és elrakták télre. A bacsának fizetett **sajt mennyisége** a kosárban őrzött juhok számától függött (ha a nyájban 100 birka volt, minden tizedik napon egy fejésből származó gomolya a juhászé volt). Ha a juhász csak egyetlen gazdának a birkáit legeltette, akkor megállapodtak (wyjednane), hogy a vásárnapi fejés a juhászé. Az ilyen juhászokat "vásárnapi bacsának" (bacawom niedzielkom) nevezték.

Derenken minden gazdaságban volt aprójószág (stworzy), csirke, kacska, liba (husi). Ezek tenyésztésének sokféle haszna volt, természetesen a közös hasznon, a húson kívül. A tyúkok ellátták a gazdaságot tojással (wajca), s nemcsak a család szükségleteit elégítették ki, hanem eladásra is jutott; tojással fizettek a kocsmában és a helyi boltban. Néhány gazdaságon kacsatollból készített párnát. Ugyanakkor erre a célra általánosabb volt a libatoll. A szükségletek e téren igen nagyok voltak, mert szokás szerint a leányok hozományban legalább hat párnát kaptak.

Derenken néhány gazdaságban galambokat (dziwe golenbie) is tartottak. Ezek tenyésztése azonban az általános vélemény szerint nem volt kifizetendő. A galambtenyésztés csak Istvánmajorban indult fejlődésnek. Húsukat igen nagyra tartják és csak különlegesen ünnepélyes alkalmakkor fogyasztják.

A házinyulat és a vadnyulat ugyanazzal a kifejezéssel - zajonce - jelölték. Dererken igen eltérő volt a nyulak száma, volt, ahol csak egy-két nyulat, másutt viszont néhány tucatot is tartottak. A házinyul bőrét eladták a faluban járó zsidónak. Házinyulat a húráért továbbra is tenyésztettek Istvánmajorban, szinte minden gazdaságban.

Néhány derenki család számára a méhek (pscoly) tartása is haszonnal járt. A méheket szalmából vagy háncsból fonott kaptárakban tartották, amelyeket a méheskertben (pscolniku) vagy egy erre a célra készült mozgatható épületben állítottak fel. Nyáron a kaptárakat kivitték a kertbe, s a hideg elleni védekezésül szalmával takarták le. Csupán a legidősebb gazdák emlékeznek, hogy az erdőből hoztak fatörzseket, amelyeket kivájtak a méhek számára. A mézet kizárólag saját szükségleteik kielégítésére

fordították (különböző betegségek esetén fogyasztották, s a múltban méh-viaszból készítették a gyertyát is).

Istvánmajorban csupán néhány gazda foglalkozik méhészettel, kereset kaptárakban tartva a méheket, nincsenek már meg az ún. méheskertek.

Derenken és Istvánmajorban egyaránt a házörző szerepét töltötték be a kutyák, noha voltak és vannak olyan parasztok, akik nem szívesen láttak kutyát saját területükön.

A múltban is, ma is szinte mindenütt találunk macskákat, némely háznál többet is. Ugyanakkor a macskák nem mindig mehetnek be a házba.

Az állattartás szerepe a falu lakóinak tudatában

Az egyes tenyésztett állatoknak különböző gazdasági jelentősége volt, és az adatközlők eltérő módon vélekedtek ezekről. A derenkiek megállapításai egyaránt vonatkoznak az állatokra, mint az élethez elengedhetetlenül szükséges termékek biztosítóira, valamint az állatokra általában. Véleményükben bizonyos esztétikai és emocionális megállapítások tükröződnek vissza. A tenyésztett állatok mennyisége és milyensége tulajdonosuk megítélésében is szerepet játszott, egyik összetevője volt a társadalmi presztízsnak. Általános vélemény szerint, hogy valakit gazdának tartsanak tehénnel, de legalább egy disznóval és tyúkokkal kellett rendelkeznie.

Egybehangzóan állították, hogy "legtöbbet a tehén ért" (nojiwac da-wala krowa). A tehenet tejéért tartották, de a szegényebb gazdaságokban mezei munkára is befogták. Tehénhúst - a különleges esetektől (kényszervágás) eltekintve - nem fogyasztottak. A tehéntartás lehetővé tette, hogy a legszükségesebb esetekben készpénzhez vagy kölcsönhöz (porcje) jussanak.

A gazdasági érték szempontjából a tehén után legtöbbször az ökröt és a sertést tartották. Az előbbi alapvető fontosságú vonóerőt jelentett, a sertés pedig húst és zsírt adott. Az aprójószágot elsősorban a családon belül fogyasztották, ritkán adták el, ugyanakkor a tejtermékkel kereskedtek is.

Ambivalens volt a derenkieknek a lovakhoz fűződő viszonya. A legtehetősebb gazdák számára alapelv volt egy lónak, de még inkább egy pár lónak a birtoklása, a közepes és kisgazdáknak viszont ez tette lehetővé a mezőgazdaságon kívüli pénzkeresetet. A lótaratás azonban komoly terhe-

ket is jelentett. A lónak jóval körültekintőbb gondoskodásra és felügyeletre volt szüksége, mint az ökörnek. Éppen ezért úgy tartották, hogy aki lovat vesz, az könnyen tönkremehet, s nem marad más hátra, mint a csavargás (*Kiej fto konie kupi, bedzie z Cyganem parajazowol.*). Ennek ellenére a ló a tehetőség jele volt. Azt is hangsúlyozták, hogy amíg a tehén- és ökörtartás természetes dolog, nem volt szükség különösebb döntésre, addig a lovakkal való foglalkozás attól függött, hogy valaki kedvelte-e a lovakat? Azok, akik szerették a lovat, még akkor is tartottak, ha gazdaságuk nehezen viselte el ezt a terhet. Néha még olyan esettel is találkozunk, hogy valaki elsősorban vagy csakis presztizsokokból tart lovat.

Ugyanakkor számos olyan adatközlőt is ismerünk, akik nem különböztették meg a tenyészállatokat, mondván "minden tenyésztett állat szép és jó" (*kazdo stwora dobra, szumna ftórom trimion*). Mások viszont mindenféle határt átlépnek az állatok dicséretében, azaz az állatok használati értékén túl, véleményünkben az állatokhoz fűződő esztétikai viszony fejeződik ki. Méltatják az állatok szépségét, ügyességét, sőt gyakran az értelmességét. Ez utóbbit különösen gyakran meg lehet figyelni a Derenken oly gyakori kutyák és macskák esetében.

Érdekes a juhokhoz fűződő viszonyuk. Számos adatközlő nagy elérzékenységgel emlékszik vissza azokra, a ma már legendás időkre, amikor a juhászat viszonylag magas életszínvonalat biztosított a derenkiek számára: "Derenken minden házban volt szolgáló" (*W kazdej chyzy na Drence byl sluga i sluzka.*). A későbbi, nagyon gyors elszegényedés természetesen hozzájárult a múlt demitologizálásához, realisabb értékeléséhez. Mindenestre a juhok nagyra értékelése Istvánmajorban egyértelműen múltbeli jelentőségüknek köszönhető.

Bizonyos mértékig az egyes állatok értékét jelzi, hogy közülük melyeket neveztek el saját nevük után. Emberi nevet (magyart) adtak a lovaknak, ököröknek, tehéneknek, kutyáknak, macskáknak, csak nagyon ritkán tyúkoknak, más állatoknak pedig sohasem.

Általában megállapíthatjuk, hogy a tenyésztett állatokat és azok gazdasági szerepét minden általunk vizsgált nemzedék igen sokra tartotta. Ez természetesen azzal a ténnyel függ össze, hogy a derenkiek földművelő-állattenyésztő életmódot folytattak, s e tevékenységek közül egyik sem volt fontosabb a másikonál. Ahogyan önmagában a földművelés sem volt elegendő a megélhetéshez, úgy az állattenyésztés is csak meghatározott módon, a földműveléssel együtt folytatható. Ezek az összefüggések

jelentik az állattenyésztésről és az egyes tenyésztett fajták jelentőségéről alkotott vélemények alapját.

Erdőgazdálkodás

A falu nehéz gazdasági helyzetében (kevés művelhető terület, a talaj rossz minősége, gyengén fejlett állattartás, a lakosság számának állandó jellegű, nem szabályozott növekedése) az erdei gazdálkodás, annak egyes ágai, főleg a vadászat és az erdei termékek gyűjtögetése igen fontos szerepet játszott.³⁶

Az erdők tulajdonviszonyai

A Derenket körülvevő erdőket tulajdonjogi szempontból három kategóriára oszthatjuk: a falusi közösség tulajdonát alkotó úrbéri erdők, nagybirtokhoz tartozó erdők (állami erdők, a földbirtokos erdői), valamint a derenki parasztok egyéni tulajdonában lévő erdők. Amíg az első két tulajdonjogi forma a szolgalmi szabályozások időszakából származik, addig a parasztok egyéni tulajdonában lévő erdőket a derenkiek csupán a 20. században vásárolták meg.

A paraszti tulajdonban lévő erdők kb. 1880-ban bekövetkezett szétosztását (mieracka) a gazdák a mai napig a nagybirtokosok által történt jogtalan kisajátításnak tekintik. Sőt emlékeznek arra a hosszú és a parasztok számára hátrányosan zárult, Derenket nyomorító pereskedésre, ami a falu és Andrásy gróf között zajlott.³⁷

A Derenk körüli erdők többsége már a 20. század elején vagy állami tulajdonba került (amit a tönkrement és eladósodott tulajdonosoktól vásárolt meg az állam), vagy pedig magán jellegű kereskedelmi társaságok tulajdonává vált. Az állami erdőket általában nem írották, terveszerű gazdálkodással művelték, az erdőt számos őr vigyázta. A társaságok, bankok és nagybirtokosok erdeikből minél nagyobb haszonra tettek szert. Fakereskedő zsidókkal egyezkedtek, és nagymértékű fakitermelést folytattak.

A magántulajdonú, valamint az állami erdőkben az erdészet szembeállt a derenkiek pusztító tevékenységével, különösen az orrvadászatot büntették szigorúan, de tilos volt a szarvasmarhák erdőben való legelte-

tése és a falopás is (egyedül erdei terményeket és fűtés céljára száraz gallyakat lehetett gyűjteni). Nyilvánvaló azonban, hogy a derenkiek szükségszerűen figyelmen kívül hagyták ezeket a tilalmakat. Az erdővel kapcsolatos tilalmak be nem tartásában nem kis jelentősége volt annak a lakosság tudatában megőrzött sérelemnek, amely a szolgalmi szabályozások idején érte a falut, hogy a közösség tulajdonát képező erdőt jogtalanul elvették tőlük.

Az úrbéri erdő (urberski, dziedziński, spólny) az ún. Uboc nevű helyen terült el, s mintegy 320 holdat tett ki.³⁸ Az erdő közigazgatásilag a bíróhoz és a falusi tanácshoz tartozott, akiket egy állami hivatalnok (clnök) ellenőrzött. A legfontosabb döntéseket közös gyűléseken hozták meg, amelyen a közös erdőben tulajdonjoggal bíró családok képviselői vettek részt. A falu lakossága egy részének: a nincsteleneknek és a faluba beköltözött lakosságnak nem volt része a közös tulajdonban. A közös erdőben tulajdonjoggal bíró tagok kwarta mennyiségű föld után kaptak fát. Egy kwarta, azaz nyolc hold föld után a közös erdőből egy rész fát kaptak a tulajdonosok. A földnek a családon belüli szétaprózódása miatt azonban a 20. század elejére ez a terület egyre kevésbé, és egyre ritkábban érte el az említett nagyságot. A fát viszont továbbra is úgy osztották el, hogy nem vettek tudomást a földek felaprózódásáról; a fa járandóság a hajdani családnak szólt. A család azután tovább osztozkodhatott.

Egy kwarta nagyságú földre jutó fa mennyisége évenként változott, attól függően, hogy mennyit termeltek, vágtak ki. A kitermelt fa mennyisége a közösség szükségleteihez igazodott. Ebből fedezték az iskolával kapcsolatos kiadásokat, a közös bikának vagy kan sertésnek a vásárlását, az adót stb. A fal kivágását a tulajdonjoggal bíró gazdák közösen végezték; a tehetősebb gazdák gyakran felfogadták e munka elvégzésére a falusi szegényeket, akiknek aztán fával vagy élelmiszerrel fizettek.

A közösségi erdőben közösen legeltették a szarvasmarhákat,³⁹ korlátozás nélkül lehetett gyűjteni száraz ágakat és kaszálni a fűvet. Vadászni viszont csak azok vadászhattak, akiknek külön engedélyük volt és egy bizonyos összeget fizettek a közös kasszába.

Ahogy azt már említettük a 20. század elején a legmódosabb gazdák Jablonca környékén erdőt vásároltak, amit még az első világháború során kiírtottak, és a helyén egyéni tulajdonban lévő legelőket létesítettek. A huszas évek végén, amikor lehetetlenné vált ezeknek a területeknek a hasznosítása - mivel időközben Csehszlovákiához kerültek - a derenkiek a

maradék erdőt eladták a csehszlovák oldalon maradt lakosságnak.

1920 után a magyar oldalon nagy erdők maradtak a Csehszlovákiához csatolt Silica falu tulajdonából. A harmincas években a sziliceiek a legalább 800 holdnyi területükből 107 hold erdőt eladtak a derenkieknek, amin azonban alig volt haszon. Ezek iránt az erdők iránt nem volt nagy kereslet, tekintettel a falutól való távolságukra (kb. 7 km). Ezekben az erdőkben a derenkiek faszenet égettek, az erdő egy részét pedig gyorsan kiírtották, és a fát pedig eladták.

Erdei gyűjtögetés

A derenkiek a különböző erdei terményeket elsősorban saját fogyasztásra vagy az állattartás céljaira, ritkábban pedig eladásra gyűjtötték. Főleg a vadon termő ehető növényeket, valamint állati eredetű termékeket (madártojást, madárfiókákat, fiatal madarakat, vadméhek mézét) zsákmányolták.

Gyűjtögetéssel a téli hónapokat kivéve egész évben foglalkoztak az asszonyok és a gyermekek. A vadon termő növények közül a következőket gyűjtötték: áfonya (*borownice*), málna (*maliny*), szeder (*seder*), szamóca (*jagoda*), galagonya (*świerborki*) és som (*dereni, dreni*). Az áfonyát, a málnát és a szamócát nyersen fogyasztották, a szederből viszont gyümölcslevest készítettek. Ha nagyobb mennyiségű szederhez vagy málnához jutottak, azt eladták. A galagonyából és a somból lekvárt, illetve pálinkát főztek. Néha a helyi boltos a som gyümölcsét előre megrendelte, és pénzért felvásárolta. Ebből jelentős mennyiségű pálinkát főzetett, amit aztán eladott a faluban.

A ma lejegyezhető adatok alapján nehéz megállapítani, hogy milyen jelentősége volt a derenkiek táplálkozásában a gombának. Az a tény, hogy még ma is számos gombanevet ismernek, arra enged következtetni, valamikor az étrend fontos eleme volt a gomba. A gombákat (*griba, huba*) ehető és mérgező fajtákra osztották. A mérgező gombák (*glupie huby*) fogyasztása után az ember józan esztét veszítette és bolond módjára viselkedett. Az ehető gombák közül leggyakrabban a következő fajtákat említették: tőgomba (*podpiński*), rizikegomba (*rydzyki*), galambgomba (*golombki*), csiperke (*piecarki*), pazdurki, csirkegomba (*kurcentka*). Említették a majuszkat (májusgomba) is.

Az összegyűjtött gombákat megfőzték, majd megszáritották, s félre-

tették hagyományos karácsonyesti gonbalevesnek.

A növényi gyűjtögetéssel összehasonlítva sokkal kisebb jelentősége volt az állati eredetű termékek zsákmányolásának. Itt külön hangsúlyozták az erdőben élő madarak sokféleségét. A gyerekek összegyűjtötték a madárfészkekben található tojásokat, mások pedig igyekeztek a madarakat megszelídíteni. Ennek kapcsán leggyakrabban a baglyokat emlegették, amelyek már kinézetükkel is felhívták magukra a figyelmet. Ugyanakkor tilos volt a kakukk zavarása, befogása.⁴⁰

A derenkiek az odvas fákban a vadméhek mézét keresték. Pontosan megfigyelték hol tanyáznak a méhek, és ősszel kifüstölték őket vagy kivágták a fatörzsnek ezt a részét, és hazavitték otthoni méhészkedésre.

Vadászat

A szolgalmi jogok szabályozásának pillanatáig a derenkieknek joguk volt a környező erdőkben vadászni, ezt azonban a későbbiekben elvesztették. Ugyanakkor fegyvertartási és vadászati engedélyt lehetett váltani a községi erdőbe, viszont a "grófi" erdőbe szigorúan tilos volt a belépés. Ilyen engedélyt azonban csak néhányan váltottak, a falu lakosságának nagy része egyszerűen illegálisan vadászott, főleg szarvasra, őzre és vaddisznóra (a vetések védelmében, valamint a húsupért), ritkán medvére, valamint borzra és menyétre (értékes prémjükért).

A nagyobb vadakra lőfegyverekkel (flintiy, puski) vadásztak, amelyekhez saját maguk készítettek lőszert, s ezen a téren rendkívüli ötletességet és ügyességet tanúsítottak. A rókát, nyulat, borzot, menyétet rendszerint hurokkal (zelazo, drouty do zaciongania) vagy csapdával (lodzicki) ejtették el.

Az elejtett állat húsát hazavitték, feldolgozták, a kényszerben füstölték, majd valahol elrejtették a gyakori ellenőrzések elől. Az elejtett állatok bőrét, a szarvas és az őz agancsát, a vaddisznó agyarárt eladták az ezért jól fizető zsidó kereskedőnek.

Halászat és rákászat

A falutól kb. 2 kilométerre folyó patakban a fiatal fiúk pisztrángot (pistrongi) fogtak. A halakat tűznél megsütötték, néha hazavitték.

Rákot is fogtak ingyencfalatnak. A faluban általában nem fogyasztották, a fiataloknak volt a csemegéje. Az első világháború után szinte teljesen megszűnt a kézzel való pisztrángfogás, mivel a hivatalos szervek igen szigorúan tiltották.

Munkavállalások

A paraszti gazdálkodás és a kölcsönös segítség

Derenken a saját gazdaságon kívül végzett mezőgazdasági munka az egész vizsgált korszakban teljesen általános jelenség volt. E tevékenységi formák fejlődését a parasztok vagyoni helyzete határozta meg.

Tekintettel a lakosság nem jelentős vagyoni különbségeire csak kis mértékben vállaltak mezőgazdasági munkát a falun belül valamelyik másik gazdaságban. Elsősorban a gazdasági egymáraulaltság kötött össze egymással szorosan két vagyoni réteget, a leggazdagabbakat és a legszegényebeket. A legszegényebb parasztok gyalogmunkát végeztek a tehetősebb gazdánál, amiért természetben, ritkábban pénzzel fizettek nekik. A szegényeket igaerővel segítették, amit ledolgozással és nem pénzzel viszonyoztak.

A falun belül, nem a saját gazdaságban végzett mezőgazdasági munka szoros kapcsolatban állt a kölcsönös, szomszédi segítséggel. Ily módon biztosították a gazdaságokban a sűrűsödő mezei munkák idején annyira szükséges segítő kezet.

Az általunk vizsgált közösségben a kölcsönös segítség, a társas munkák intézménye főleg a családi kapcsolatokon alapult, noha a távolabbi és közelebbi rokonsághoz is szorosan kötődött. Segítettek egymásnak aratáskor és csépléskor, a káposzta betakarításakor, egymás között cserélték a vetőmagokat, a palántákat.

Az Istvánmajorba való áttelepülés után csak részben változtak meg a kölcsönös segítség legfontosabb alapelvei. A jóval nagyobb szántóföld miatt aratáshoz és csépléshez családi segítség kiegészítéséhez bémunkásokat fogadtak. Ha egymás között gépeket kölcsönöztek, továbbra sem pénzzel fizettek a használatért, hanem munkával. A kukorica betakarításánál is a mai napig egymásnak kölcsönösen segítenek az emberek.

A saját gazdaságon kívüli időszakos munkavállalás egyik leggyakoribb esete volt, amikor a derenkiek a környező erdőkben vállaltak munkát. Adatainkból kitűnik, hogy a 19. század elejétől egészen az áttelepülésig a leggazdagabbakat kivéve, minden gazdaságból legalább egy férfi dolgozott az erdőben (az állami vagy magántulajdonban lévő erdők kiírtásánál vagy pedig saját igaerővel fát fuvaroztak a vasútállomásra).

Az állami erdőkben a favágásért (rembarce) és a fuvarozásért (furmanieniu) pénzzel fizettek; a grófnál elsősorban fát lehetett vágni, amiért a bért fában is el lehetett számolni, s ez főleg a szegényebb parasztok számára sokkal csábítóbb volt, mint a pénz. Ilyenkor rendszerint két családtag (testvérek, apa és fia stb.) dolgozott együtt.

A derenkiek faszénégetéssel is foglalkoztak, s e téren a környék specialistáinak számítottak. A falu legszegényebb lakói voltak a szénégetők (uhlar). Ennek a munkának nem volt időszakos jellege, lényegében egész évben tartott. Két hetenként, gyakran csak néhány hónapoként jártak haza. Négy-öt egymással közeli rokonságban álló ember dolgozott együtt. A szénégetés ismerete rendszerint apáról fiúra szállt. A faszénét a faluhoz legközelebb eső állami erdőben égették. A magántulajdonosok számára jobban kifizetődött a fa eladása. A szénégetők néha saját erdejükben, illetve kifejezetten erre a célra vásárolt fából is égették szenet. Munkájukért pénzzel fizettek, de a munka ellenértékét részben vagy egészben faszénben is megkaphatták. Az ily módon megszerzett vagy a saját számlára égetett szenet a falutól mintegy 100 km sugarú körben hordták szét eladni.

Az erdőkben asszonyok, lányok és gyerekek is dolgoztak, akiket időszakosan az állami faiskolákban foglalkoztattak. Ez az elfoglaltság azonban nem volt különlegesebben kifizetődő. A két háború közötti időszakban a derenkieknek egy kisebb hányada a környező erdőkben létesített vadaskertben talált munkát. Az asszonyok etették és gondozták az állatokat, a férfiak pedig a kerítések építésén, földmunkán dolgoztak. Ennek az elfoglaltságnak azonban tekintettel az alacsony munkabérre és a foglalkoztatott személyek kis számára nem volt nagyobb gazdasági jelentősége. A derenkiek nem vettek részt a környéken szervezett vadászatok kiegészítő tevékenységében (hajtás, szállítás), amihez pedig távoli falvakból fogadtak fel embereket. Ez, amint maguk is mondják, abból következett, hogy a környéken mindenütt notorikus orvvadászoknak tartották ő-

ket, ami igaz is volt.

Szénatakarás és aratás

Az erdei munkáknál nem kisebb hasznót hajtott a derenkiek számára a nagybirtokokon, néha a környéken élő tehetősebb gazdáknál végzett szénakaszálás és aratás. A munkáért szénával és vetőmaggal, azaz olyan termékekkel fizettek, amelyből a gazdaságok többségében soha nem volt felesleg.

A szénatakarást (sienne zniwo) egyénileg vállalták. Mindenki személyesen tárgyalt a munkaadóval, megállapodtak a kaszálás kezdetének időpontjában, a munka elvégzésének idejében, valamint a munkabéren. A megállapodás mindkét fél általi teljeskörű betartása garanciát jelentett a kaszálás számára, hogy - amennyiben szüksége lesz rá - a következő évben újra talál itt munkát. Közvetlenül a kaszálás után kezdődött a búza aratása, s a földbirtokosok rendszerint ugyanazokat az embereket fogadták fel mindkét munkára.

Ahogy azt már említettük, munkabért természetben fizették ki, az egész lekaszált mennyiség egynegyed részét (cworcina) kapták. A parasztok a munka egész ideje alatt saját magukat élelmezték.

Az Istvánmajorba való áttelepülés után megszűnt a munkavállalásnak ez a formája: "Mi itt már nem jártunk kaszálni. Mi itt már urak voltunk. Nekünk itt több földünk volt, nekünk már az nem kellett." (My uz nie chodzili kosić. My tu uz panowie byli. My mali tu wiac role, uz nam nie tra było.)

A kaszáláshoz szorosan kapcsolódott a "nagy aratás", a gabona betakarítása (wielkie zniwo). Ez egy általánosan elterjedt munkavállalási forma volt a faluban és meghatározott hagyományai voltak. A "nagy aratáson" való részvételt minden évben egy képvisgazdának (kepísgazda) nevezett helybéli paraszt szervezte: "Ez olyan volt, aki ehhez értett." (To taki był, co ku temu rozum miał.) Az ő kötelessége volt elsősorban a munkaszerződés (pismo) megkötése, amely részletezte mindkét fél jogait és kötelességeit (a munkások számát, a munka időtartamát, a fizetés mértékét, a munka helyére és vissza való utaztatást, az emberek élelmezését és elszállásolását). Ezt a szerződést mindkét fél aláírta.

A képvisgazda által szervezett csoportot bandának nevezték, s egy ilyen bandában 20-30 ember vett részt. Derenkről minden évben 2-3 ilyen

banda ment dolgozni. A "nagy aratás" munkájában főleg fiatal emberek - férfiak és asszonyok egyaránt - vettek részt, mivel az volt a szabály, hogy minden kaszás vitt magával egy marokszedőt (harmadoszka, trecinka), akivel közösen aratott.⁴¹ Munkabéreként annak a gabonának a termését kapták, amelyet betakarítottak (búza, rozs, árpa); viszont soha nem fizettek zabbal. A fizetségül kapott terményt - az arató szükségleteinek megfelelően - el lehetett cserélni más terményféleségre, pl. árpát búzára. A képekgazda szintén terményben kapta meg a munkabérét. A "nagy aratás" kb. kilenc hétig tartott, s befejezésére a leányok aratókoszorút fontak (ezt a derenkiek számára korábban ismeretlen szokást a magyaroktól vették át, akikkel együtt dolgoztak). Az aratókoszorút köszöntő és jókívánások kíséretében nyújtották át a földesúrnak. Soha nem történt meg, hogy a földbirtokos ne viszonzta volna ezt pénzzel, amit az emberek igazságosan szétosztottak maguk között vagy részben pálinkát vettek érte.⁴²

Háziipar és kisipar

Derenken a paraszti gazdaságok jellegzetes vonása volt az önellátás magas foka. A családtagoknak, valamint a földművelő-állattartó gazdálkodásnak számos szükségletét a saját gazdaság keretein belül elégítették ki. Ennek a jelenségnek az okaként nemcsak a viszonylag kis készpénzforrást kell megjelölnünk, hanem a falusi kézműipar viszonylagos fejletlenségét is. Adatainkból kitűnik, hogy Derenken volt asztalos, de csak egy rövid időn keresztül, valamint kerékgyártó, csizmadia és kovács. A háziipar keretében olyan egyszerű, a mindennapi életben használatos tárgyakat készítettek, mint a különböző faeszközök, megjavították a kender megmunkálásához, a fonáshoz, a szövéshez szükséges eszközöket.

A legfontosabb háziipari tevékenység a szövés volt, amely minden asszony számára kötelező elfoglaltság volt.

A fonáshoz talpas guzsalyt (prenslic) használtak. Ezeket gazdagon díszítették, festették (wycyfrwane i farbione). A motolla használata ebben az időben még ritkaságnak számított. A fonók (prontki) közösen zajlottak le, mégpedig oly módon, hogy az asszonyok néhány csoportot szerveztek, amely csoportok létszáma azonban nem haladta meg a tíz főt (leggyakrabban az egymás közvetlen közelében élő szomszédok gyűltek össze egy fonóban). A 15-16 éves leányok egyedül dolgoztak, a közös fo-

nóban való részvételükről a többi lány (cimborki) döntött.⁴³ A fondba az idősebb leányok rendszerint legényekkel jártak; a munka befejezése után közös mulatságot szerveztek.

Minden házban volt a gazdák által sajátkezűleg készített szövőszék (krosna). A kenderfonalból lepedőt (plafty na pościel), törölkendőt (ścierki do ucierania gratów) készítettek. Ugyanilyen, de már színes vászonból készítettek az asszonyok alsónadrágot (portki starym chlopom), néha inget; szőttek különféle abroszokat, obruskit, amikben a tejtermékeket vitték a vásárra, valamint négy madzaggal ellátott lepedőt (plafty z trokamy), amelyben rőzsét (patyczków) szállítottak. A kendervásznat boltban vásárolt festékkel színezték, de az asszonyok maguk is készítettek festéket. A színezett kendervászonból színes csíkokat szőttek - rózsamintás betétekkel -, amit aztán az abroszokhoz varrtak. Kendervászonból szőttek a zsákokat (mischy).

Derenken általánosan elterjedt volt a hímzés. Ezzel a munkával főleg a leányok, s amennyire az idejük engedte, az asszonyok foglalkoztak. Színes, virágmintás és geometrikus hímzésekkel díszítették blúzaikat, valamint vőfélyeknek adott esküvői kendőket (ruczniki).

S szövésen kívül Derenzen a háziipari tevékenységnek különösen azok az ágai voltak fejlettek, amelyeknek alapanyaga a fa volt. A gazdaság igényeit kielégítő háziipari tevékenységnek két formája volt: a termelő és a javító.

Maguk készítették el például olyan a konyhában szükséges tárgyakat, mint vágódeszka (stulnice), kanalak, piszkafa (ostrewki), só- és fűszertartóedények, liszttartó edények (wachenka) stb. Ugyanakkor minenki tudott magának készíteni olyan a gazdaság legfontosabb szükségleteit kielégítő eszközöket, mint a mosósulyok (kijanka), guzsaly, szövőszék, valamint a kender megmunkálással kapcsolatos eszközöket (pl. kendertörőt (mendlice), motollát (motowidło), a gabona és a liszt tárolására szolgáló ládákat (ferślungi).

Általános volt, hogy a kisebb mezőgazdasági szerszámokat, illetve az azokhoz való alkatrészeket pl. gereblyét, kapanyelet, ásónyelet, kaszanyelet, az eke farészeit stb. házilag faragták ki. Szerszámnyelet és fadongát (motykowe poryska, kolocki do winnic) eladásra is készítettek és a szomszédos falvakba nagy mennyiségben hordták szét.

Fiatal tölgyfavesszőkből fonták a krumplis kosarakat (koszary na grule). Ugyanakkor fűzfavesszőből, nádából font kosarakat, valamint szalmatarisznyákat a szini cigányoktól vásároltak pénzzért.

A derenkiek maguk készítették el az állattartáshoz szükséges kellékeket: vályúkat és jászlatokat az etetéshez és itatáshoz, különféle teknőket, pl. a disznóölésnél nélkülözhetetlen fateknőket.

A kisiparral foglalkozó embereket nem sokra tartották. Nyilvánvalóan ez volt az oka, hogy a falusiak gyakran vásárokból keresték a számukra szükséges termékeket vagy vándorkereskedőktől vásárolták meg, esetleg szomszédos falvakban rendelték meg.

Az adatközlők szerint a faluban csak egy rövid ideig dolgozott asztalos. Derenkre a huszas években került, és mintegy öt éven keresztül dolgozott a helyi lakosság számára. A falut családi okból hagyta el. Ugyanakkor évente átjárt Derenkre egy szögligeti asztalos, aki az egyik gazdánál bérelt lakást és helyben a hozott anyagból elégítette ki a megrendeléseket, készített asztalokat, padokat, ágyakat (pościele), amiért pénzzel fizettek neki.

A derenkiek néha közvetlenül Szögligeten rendelték meg az asztalosnál a kívánt munkákat, szállítva neki a megfelelő nyersanyagot. A munkáért néha búzával is fizettek.

Asztalostermékeket gyakran vásároltak a szendrői, szilasi, túri és rozsnyói vásárokból vagy az ottani boltokban.

A faluban mindig dolgozott kerékgyártó (kolesar) és bodnár (bednar). Ez utóbbi készítette a gabona mérésére szolgáló vékákat (korce), valamint a hordókat. Ennek ellenére a derenkiek inkább a szomszédos faluból érkező bodnárral dolgoztattak, aki az egyik gazdánál bérelt lakást, és három hónapon keresztül dolgozott az itteniek számára. Hozott anyagból készítette a hordókat oly módon, hogy egyet készített a rendelőnek, egyet pedig a munka fizettségeként magának. Az így készült hordókat később eladta a derenkieknek, ha pedig nem talált vevőt, elvitte magával.

Derenken dolgozott még egy cipész (butar, szuster), aki kizárólag az elhasznált cipők javításával foglalkozott. Munkájáért pénzzel fizettek neki. Új cipőt rendszerint a miskolci vásárra vásároltak.

A derenkiek soha nem foglalkoztak kovácsmesterséggel. Emlékeztük szerint előbb egy magyar, majd egy cigány volt a kovács, akik házassági kapcsolat révén kerültek a faluba, és települtek ott le. A kovácsműhely (kowolnia) a falu középpontjában volt. A kovács kizárólag a helybéli gazdák megrendelésére dolgozott (lovat patkolt, ráfozta a kerekeket - rafy ciongnul na kolese - ekevasakat és az erdőben dolgozó parasztok számára szekercéket élesített stb.). Munkájáért pénzzel fizettek. Évente

egyszer, a cséplés befejezése után minden ekével bíró gazda szokásos mennyiségű terményt fizetett a kovácsnak (komencyja).

A faluban senki sem foglalkozott kőművességgel. Kőművest a szomszédos falvakból fogadtak, annak megfelelően, hogy ott kit tartottak a legátermettebbnek. Adataink szerint az első világháborúig munkájáért kizárólag búzával fizettek.

Agyagedényeket, amelyeket Derenken a huszas évekig általánosan használtak, vándor fazekasoktól vásároltak. Az elrepedt edényeket a faluban időnként feltűnő drótosok (druciar) javították meg.

Az asszonyok maguk varrták az ágyneműt és a családtagok számára a legegyszerűbb fehérneműt. Amit maguk nem tudtak megcsinálni, azt azzal a szomszédjukkal csináltatták meg, akit a legügyesebbnek tartottak. Azt nem sikerült megállapítani, hogy volt-e valamilyen formája a viszonzásnak vagy pedig fizettek-e ezért a segítségért. A ruházat többi darabját a derenkiek a vásárokon, illetve a boltban szerezték be.

Istvánmajor gazdálkodásának jellemzői.

Az áttelepülés, mint a változás fő oka

A Derenkről kitelepített parasztok, Istvánmajort nem említve, olyan falvakba kerültek, ahol csak magyarok laktak. Egy bizonyos idő elteltével jelentős mértékben asszimilálódtak a magyar népcsoportokhoz.

Némileg másképpen alakult az Alföld északi termékeny részén fekvő Istvánmajorba telepített népesség sorsa. A derenkiek itt 1000 holdnyi birtokhoz jutottak.

Az Istvánmajor közigazgatási központját jelentő Emőd mintegy 4 km távolságban fekszik a falutól. Emődon kizárólag magyarok élnek, akik számára a szláv lakosságnak a közelben való letelepítése bizonyos okokból nem volt előnyös. Elsősorban arra számítottak, hogy ez a viszonylag nagykiterjedésű földterületet maguk is megvásárolhatják. Másrészt az emődiek munkát vállaltak ezen a birtokon, de ezt a munkalehetőséget a felparcellázás után elvesztették. Így persze nem fogadták jóindulattal az új telepeket. Istvánmajor új lakói is bizalmatlanoknak tartották a magyarokat.

A derenkiek (a kártalanítások, valamint a földvásárlások következtében) átlagban családonként 15-20 hold földhöz jutottak, aminek következtében - a környező magyarokkal összevetve - tehetőssé váltak.

Ugyanakkor nem voltak képesek ekkora nagyságú földet megművelni, mert egyrészt hiányzott a munkaerő (a férfiak többsége akkor még a háborúban volt), másrészt kezdetben nem tudtak megfelelően alkalmazkodni a földrajzi környezethez és az ismeretlen művelési módokhoz. Itt elsősorban olyan, számukra teljesen ismeretlen növényekről van szó, mint a görög-dinnye és a dohány vagy a szőlő.

Az istvánmajoriak és az emődiek között kialakult kezdeti bizalmatlanság, a gazdasági kényszer hatására szükségszerűen eltűnt. Az emődiek mind gyakrabban vállaltak mezőgazdasági munkát Istvánmajorban, a lengyelek (lendziele) pedig Emődre jártak a munkába, a hivatalokba, a vásárba stb. Idővel az istvánmajori, emődi és más magyar falvak fiataljai kölcsönösen megismerték egymást. Az ismeretség nem egyszer házassággal végződött és ennek következtében az asszonyok elköltöztek férjük lakóhelyére.

A háború, valamint az azt követő évek gazdaságilag nem voltak kedvezőek az istvánmajoriak számára. A mezőgazdasági munkások foglalkoztatásának kényszere, akik gyakran a termés felét is elvitték munkabéreként, a háborús pusztítások, de főleg a szarvasmarhák és a mezőgazdasági eszközök lefoglalása miatt nem nyílt mód a termékeny talaj adta lehetőségek teljes kihasználására. Azonban, ahogyan az az adatközlők megjegyzéseiből kiderül, a telepéseknek sikerült legyőzni a nehézségeket. Megtanulták a szőlőművelést, a gabonatermesztés területén alkalmazkodtak az új talaj- és éghajlati viszonyokhoz, új növényeket: görög-dinnyét, dohányt, napraforgót termesztettek, s abbahagyták olyan régóta ismert termények művelését, mint pl. a karórépa. Életszínvonaluk a derenkivel egybevetve egyértelműen nőtt, aminek látható jelei vannak a lakáskultúrában, a viselkedésben, a táplálkozás terén stb.

A háború utáni korszak rövid fellendülését megtörte az akkori falupolitika, melynek következtében a növénytermesztés indokolatlanul specializálódott, a gazdaságokat tönkretette az adó, a kötelező beszolgáltatás és a mezőgazdasági termékek szabad piacának megszüntetése. Istvánmajor lakóinak többsége - tekintettel a gazdaságok nagyságára - kuláknak minősült és ennek megfelelő bánásmódban részesült. Ez a helyzet elvágtá a falu mezőgazdasági fejlődését, és lehetetlenné tette a további előre lépést.

Az istvánmajori földművelés visszaesése annak is következménye volt, hogy a fiatalság elment tanulni, és az iparban vállalt munkát, a

földművelés számukra semmiféle perspektívát sem jelentett.

Az 1961-es év alapvető változást hozott Istvánmajor gazdálkodásában. Létrejött a termelészövetkezet. A lakosok egy része a termelészövetkezetben, másik része pedig Enődön – ahol nagy vasúti csomópont van – talált magának munkát. A fiatalok többsége Miskolcon és környékén, az iparban vállalt munkát.

A következő évek során az egykor csak földművesek által lakott Istvánmajor kétlaki faluvá vált, noha az iparban dolgozók Istvánmajorból gyorsan a városokba költöztek. A faluban főleg idősebb, 55-60 éves emberek maradtak. Ezek egy része a termelészövetkezetben dolgozik, mások a ledolgozott évek után nyugdíjat kapnak, és emellett még állatokat is tartanak. A fiatalok közül csak keveseknek van háza a faluban, mindannyian a városban szeretnének lakást venni vagy a munkahely révén akarnak lakáshoz jutni.

A falu szemellátható jólétének alapja a háztáji sertés és kisebb mértékben szarvasmarhatartáson alapszik. Minden gazdaságban, ezek száma ma 58, tartanak néhány disznót. Ezek eladása, nem memlítve a saját szükségletre leölt egy-két állatot, jelentős hasznot hajt. Hasonlóképpen eladják a baromfit, a tejterméket, a házinyulakat és a háztájiban megtermelt nem túl nagy mennyiségű terményt. Szőlőt főleg saját maguk, és a legközelebbi családtagok számára termesztenek.

A háztáji gazdálkodás jövedelméből a szerény szükségletek mellett az idős szülők segítik felnőtt gyermekeiket és azok családját. Autót és a városban élő gyermekek számára lakást vásárolnak nekik, arról nem is beszélve, hogy gyermekeiket egész évben jelentős mennyiségű mezőgazdasági termékkel látják el.

Megváltozott a falu képe is. Számos házban kialakult egy 2-3 szobás házrész, amelyben senki sem lakik, és lényegében a háztól különvlik. Sok családnak van televíziója, rádiója, magnetofonja, mosógépe stb.

Derenk társadalma az utóbbi évtizedekben gyökeresen megváltozott. A hegyek között megbúvó Derenken a lakosság természeti körülmények között gazdálkodott, nem tudván azonban abból megélni, egyéb kiegészítő tevékenységeket is folytatott. Ma Istvánmajor egy modern, noha egyre kisebb falu, ahol az ökonomikus gondolkodás, a konjunktúrához való alkalmazkodás képessége fémjelzi a gazdasági tevékenységet.

A FALU TÁRSADALMA

A lokális közösség

Derenk társadalma - a magyar környezethez való viszonyában - meghatározott kulturális sajátosságokkal bír, elkülönülő lokális közösséget alkotott. A földrajzi körülmények, a gazdasági kapcsolatok jellege és a nyelvi különállás tudata kovácsolta sajátos közösséggé az embereket. Már magának a falunak az elhelyezkedése is bizonyos elzártság érzését keltette az ott lakókban (a falu a völgy alján futó út mentén terült el, mindenfelől erdőkkel körülvéve; néhány kilométeres körzetben nem volt másik lakott helység). A falut körülvevő erdők csak erősítették a falu elzártságának érzését. A "derenki határ" (*derenczański hotar*) kifejezéssel jelölték ezt a derenkiek tulajdonában lévő földet, amelyet a mezőgazdasági termelésben hasznosítottak (ide tartozott a falu beépített területe is).

Derenk földrajzi helyzete hatással volt lakói és a környező magyar falvak lakossága közötti kapcsolatra is. A derenkiek helyzetéből következően kiépült gazdasági kapcsolatok mellett csak jelentéktelen mértékben alakultak ki másféle személyes kapcsolatok. Derenkere ritkán jöttek más faluból. A személyes kapcsolatok - főleg a fiatalok között - a faluban közösen szervezett multságokon, valamint a helyi kocsmában kötődtek és mélyültek.

Ma már nehéz egyértelműen megállapítani, hogy a vallás milyen mértékben befolyásolta a magyarokkal kötött házasságok számát. A derenkiek, amint azt tudjuk, katolikusok voltak, míg a környező magyar falvakban katolikusok és reformátusok egyaránt éltek. Adataink többsége szerint a "más vallás", vagyis a református hit alapvető akadály volt a házassági kapcsolatnak, nemcsak a szülők, hanem a fiatalok meggyőződése szerint is. Csupán néhányan említették, hogy ezt a problémát a házastársak kölcsönös megértése esetén meg lehetett oldani. Ilyen esetekben megállapodtak abban, hogy melyik gyermek lesz katolikus, melyik református. Ezt a megállapodást aztán a bíró jelenlétében aláírták a fiatalok.

A "mi-ők" fogalmak az emberek tudatában

A magyarokkal való természetes emberi kapcsolatok hiánya szükség-

szerűen hatással volt a derenki közösség jellegére. Adataink egyértelműen hangsúlyozzák, hogy jelentéktelen volt azoknak a más falvakból érkező személyeknek a száma, akik a faluban letelepedtek, és legalább egy bizonyos időn keresztül ott is maradtak. Ha mégis voltak ilyenek, akkor azok elsősorban házassági kapcsolatok révén kerültek a faluba, illetve cigányok (főleg pásztorok), tanítók vagy még régebben zsidók voltak. A falunak nem minden lakóját nevezték derenkinek.

Aki Derenken született, arról mondták: "Ez a mi emberünk, derenki." (To nas clowiek, Drencan.) Vegyes házasság esetén, akár a férfi, akár a nő magyar származású volt, élete végéig "idegennek" tartották, attól függetlenül, hogy megtanult-e lengyelül (lendzielsku) beszélni. A "derenki" státusz csak azoknak a faluban született embereknek járt ki, akiknek legalább az egyik szülője szintén derenki volt.

A cigányok, akik a szarvasmarhák és a disznók időszakos legeltetésével foglalkoztak, mindig idegenek maradtak a faluban. Az a legnagyobb szegénységben sem fordult elő, hogy a derenkiek közül valaki ezt a foglalkozást űzte volna. A derenkiek személyében ez a munka csak hátránnyal járt, mivel kevesebb hasznot hajtott, mint az erdei munka vagy a máshol végzett aratás.

A cigánypásztorokat a bíró (ryftar) fogadta fel, s ő kötötte meg velük az adott időszakra vonatkozó szerződést. A faluban való tartózkodásuk időtartama tehát szigorúan meg volt határozva, s néhány évig is Derenken maradtak. Közülük az egyik állandó jelleggel Derenken telepedett le, és 30 éven keresztül pászorként dolgozott. A falu kitelepítésekor a derenkiekkel együtt Ládbesenyőre költözött és ott halt meg. Általános vélemény szerint jó embernek tartották, aki kötelességeit mindig ellátta. Ez volt az egyetlen cigány család, amelyről úgy beszéltek, mint a "mieinkről".

A régen Derenken élő zsidókról ma már nem sok adatunk van. Az adatokból úgy tűnik, hogy a zsidóknak a helyi lakossággal való kapcsolata kizárólag kereskedelmi jellegű volt. Gyerekeik szintén a falusi iskolába jártak és együtt játszottak derenki társaikkal. A velük való barátságot néhányan még ma is emlegetik.

A derenkiek számára ugyancsak idegennek számított a tanító (orgonista). A tanító személye a faluban nagyon gyakran változott. Ez az adatközlő véleménye szerint abból következett, hogy a falu fekvése miatt kevésbé volt számukra vonzó. A tanító családjával együtt külön házban lakott, saját gazdasága volt, ahol gyakran segítettek neki az iskolás

korú gyermekek. Ugyanakkor a tanítót nem vonták be a közösség ügyeibe.

Gazdagok és szegények

A derenkiek kölcsönös gazdasági egymásrautaltsága a vagyoni különbségekből adódott. Amint azt tudjuk, a birtokolt föld mennyisége volt a tehetőség kritériuma, ami elválaszthatatlan volt az állattartás nagyságától is (itt főleg a tehénről, ökrörről, és a két háború közötti időszak vége felé a lóról van szó). Ebből a szempontból a gazdaságok világosan két csoportra oszlottak a "gazdagokra" (gazdowne) és a "szegényekre" (chudobne).

A birtokolt földterület nagysága határozta meg a gazdaságnak alapvető mezőgazdasági eszközökkel és berendezésekkel való ellátottságát is. E téren csak a leginkább tehetős egyének számítottak önellátónak. Ily módon egyrészt függetlenítték magukat más gazdaságoktól, másrészt ezeknek az eszközöknek a kölcsönzésével kiegészítő jövedelemre is szert tettek.

Ugyanakkor a családok többsége a föld műveléséhez a kölcsönös segítség különböző formáira volt kénytelen támaszkodni. Így minden a saját gazdaságon kívül végzett munka a családi vagy a szomszédi segítségen alapult.

A közösség összetartozásának a jele volt az a szokásszerű kötelesség, hogy nehéz helyzetben - vagyoni helyzetétől függetlenül - a szomszédok segítségre siettek. Fizetség és a viszontsegítség elvárása nélkül segítettek egymásnak pl. tűz oltásában, hirtelen halálesetkor.

A közösségi élet meghatározott módjának őrei és védelmezői az öregek voltak. Hatókörük azonban kizárólag a családra terjedt ki, mivel az egész falut érintő ügyekben való hatáskör elsősorban a vagyoni helyzet függvénye volt. Rendszerint a leghatékosabb gazdák közül választották meg a bírót, akinek a vagyona biztosítékot jelentett a gazdák számára arra az esetre, ha megdezsmálná a közösség pénzét. A kisbíró - akinek feladata volt a bíró egyes utasításainak a végrehajtása - megválasztásakor azonban ettől az alapelvtől eltértek. A falusi tanács tagjainak viszont - akik a bírót ellenőrizték - megint csak a tehetősebbeket választották meg. Adatközlőink ma már nem tudják megmondani, hogy a jelöltek életkora akkoriban szerepet játszott-e a választásban.

Valószínűleg nem volt alapvető jelentősége a gazdaság nagyságának

az egyházi kurátor megválasztásakor. Arról, hogy ezt a funkciót szintén a gazdagabbak töltötték be, tanúskodnak az olyan megjegyzések, amelyek szerint, ha a kurátor nagyobb gazdasággal bírt, a falu szegényebb lakosai közül felvett valakit, aki fizetség fejében elvégezte helyette kötelességeinek egy részét.

A gyermekek taníttatását - amely a derenkiek esetében csupán meghatározott foglalkozások (pl. cipész, kovács) elsajátítására irányult - a család vagyoni helyzete határozta meg. Tanulni kizárólag fiókat küldtek. Ezek azonban kivételes esetek voltak, és - ahogyan megjegyzik - a fiatalok nem különösebben szívesen sajátították el ezeket a mesterségeket.

Ugyanakkor a legszegényebb (rendszerint sokgyermekes) családokból a leányokat elküldték Miskolcra cselédnek. Néhány évig ott éltek, de utána mindig visszatértek a faluba, hogy férjet találjanak maguknak.

Korcsoportok - érdekcsoportok

A derenki gyermekek a normákat, előírásokat, viselkedési mintákat, valamint a társadalmi együttélés szabályait a családon belül kezdték elsajátítani, amely folyamat az iskolába kerülés pillanatában összekapcsolódott a korcsoportokkal. Ettől kezdve ehhez a nem formális társuláshoz tartozott a közösség minden tagja egész életében. Az egyén életkorától függően változott a csoporton belüli találkozások milyensége és gyakorisága, illetve a csoporttagok közötti kölcsönös kötelezettség.

A korai gyermekkorban, és az iskolás korban a szórakozás, a játszás hozta össze a gyerekeket. Attól kezdve, hogy a gyermekek egyre gyakrabban végeztek munkát a gazdálkodásban és 14-15 éves korukban más jellegű munkát is vállaltak, a csoport egyre inkább érdekcsoporttá alakult át. Közösén segítettek egymásnak és közösén szórakoztak. Ebben az életkorban a szabadidőt elsősorban a közösén szervezett mulatságokon töltötték el.

Hasonló kapcsolatok kötötték össze a következő korcsoportokat is, melyet a legidősebb fiatalok ("parobkó", legények és "dziewki" nagyleányok) alkottak. A munkavállalás és az otthoni feladatok jelentős mértékben csökkentették a szabadidőt. Megváltozott a szabadidő eltöltésének módja, valamint a találkozások helye is. Ebben az életkorban a legények már járhattak kocsmába, ahol kortársaik (cimboró) körében töltötték el az időt. Eljártak sétálni a leányokkal, vasámaponként rendszerint a réten találkoztak, ahol gyakran közös mulatságokat is szerveztek. Az élet-

korra való tekintettel a szülők ellenőrző szerepe már a minimumra korlátozódott.

Alapvető változás következett be a házasság, különösen a férjhezmenetel pillanatában. A fiatalok ekkor egy következő életkori csoportba kerültek át, ahol a viselkedésnek némileg eltérő szabályai voltak kötelezőek. A munkacsoportok előbbieken említett funkciói, illetve a kortársak közötti kapcsolatok gyakorisága megváltozott. A szülői kötelességekkel a társasági kapcsolatok felbomlottak.

A derenkiek minden életkori csoportjára kiterjedő szoros gazdasági, társadalmi összetartozás jelentős mértékben meghatározta az egyes családokat összekötő kapcsolatok milyenségét és jellegét. E kapcsolatok különösen jól megfigyelhetők a keresztszülők megválasztásakor.

A szabály az volt, hogy a komákat (kumotrów), amennyiben nem a távolabbi rokonságból kerültek ki, a baráti viszonyban lévő szomszédok, kortársak közül választották ki. A választásnál nem a gazdagság, hanem a jelölt személyes tulajdonságai voltak a mérvadók. Elsősorban a keresztszülők munkaszeretetére, a környezethez fűződő viszonyára, a faluban betöltött helyzetére stb. voltak tekintettel. A keresztszülők személyes tulajdonságai különösen fontosak voltak, hiszen árvaság esetén, nekik kellett gondoskodni a kiskorú keresztyemekről.

Ennek a faunkciónak az elfogadása a keresztszülőket a rokonságba sorolta. Ettől a pillanattól kezdve a család a gazdaságban és az élet egyéb ügyeiben ugyanúgy a segítségükre volt, mint a család bármely más tagjának. A családi konfliktusok megoldásakor – a legközelebbi családtagokat kivéve – csupán nekik volt beleszólási joguk.

Konfliktusok a közösségben

Ebben az alapján véve erősen integrált közösségben viszonylag gyakran támadtak nézeteltérések a tagok között. A konfliktusok leggyakrabban oka a föld volt. Mivel a faluhoz tartozó területen a művelhető földet mennyiségileg alig lehetett növelni, a tervezett földeladásokkal kapcsolatos információkat a legszűkebb családon, rokonságon belül osztották meg. Amennyiben ezek között nem találtak komoly jelöltet, a hír csak ezután járta be a falut. Mindez rendszerint nagy érdeklődést keltett, és legalább néhány gazda versengett egymással a föld megszerzéséért, végül az vásárolta meg a földet, aki a legtöbbet fizette érte. A

földdel kapcsolatos elővásárlási jog tehát a családot illette meg. Ettől az alapelvtől azonban esetenként eltértek, aminek elsősorban az volt az oka, hogy az idegen vásárló magasabb összeget kínált. Ez főleg akkor történhetett meg, ha az eladásra kijelölt föld közvetlenül határos volt a vásárolni szándékozó birtokéval. Az ilyen üzleti megállapodásokról azonban rossz véleményvel voltak a derenkiek. Ezek eredményeképpen rendszerint veszekedés robbant ki a családban, a szomszédok között, s néha ezeket a konfliktusokat a bírónak kellett feloldania. Egyébként a bírótól rendszerint tanácsot szoktak kérni mielőtt végérvényesen döntenének a föld megvásárlásáról, és őt kérik meg arra is, hogy a föld tulajdonjogával kapcsolatos változást szerződésbe foglalja.

A föld tulajdonjogának megsértése szintén konfliktusokat idézett elő, amelyek - amennyiben a bíró nem tudta ezeket időben elsimítani - bírósági eljárással záródtak el. Ilyen esetek legtöbbször a parcellák közötti határ megsértése - leginkább szántás idején - vagy a vetés eltaposása miatt adódtak. Az ilyen ritkán előforduló esetekben a gazda rendszerint csak figyelmeztette az illetőt. Ha azonban úgy vélte, hogy itt tudatos, sőt ami rosszabb, ismétlődő jelenségről van szó, akkor a bírósághoz fordult (prawocili sie).

Amennyire adataink szerint egyértelműen elítélő véleménnyel vannak a különböző, különösen a családot bírósági költségekkel megterhelő konfliktusokról, a földdel kapcsolatos problémák esetében helyesnek tartják, ha valaki a bírósághoz fordul. A derenkiek számára a föld volt a legnagyobb érték, ez határozta meg a megélhetést, a társadalmi helyzetet, tehát ha a földnek akármilyen kis darabját elvesztették, az gyengítette a tulajdonos helyzetét.

A családon belüli különböző nézeteltéréseket a legszűkebb rokonsági körön belül igyekeztek feladni. Különösen nem illett idegenekhez fordulni, idegeneket az olyan ügyekbe bekeverni, amelyek - mégha a legváratlanabb módon is - a falun belüli nézeteltérésekhez vezethettek. Feljegyzéseinkből azonban kitűnik, hogy ettől az elvtől néha eltértek. Előfordultak olyan helyzetek, amikor családi ügyben is a bíróhoz fordultak segítségért.

A gyermekekkel kapcsolatos konfliktusokba a szülőkön és a legközelebbi rokonokon kívül - ahogyan már említettük - csupán a keresztszülőket illette meg a beleszólási jog. Ugyanakkor a házastársaknak maguknak kellett megoldaniuk az olyan problémákat, mint a féltékenység vagy ha feltételezték, hogy valamelyik megcsalta a másikat. Ilyen esetekben

gyakran tettelegességig fajult a konfliktus.

Hasonlóképpen gyakran összeverekedtek egymással a derenki legények a leányok miatt. A verekedésre rendszerint az iskolában szervezett mulatságok (bali) alatt került sor. Egy olyan leánynak a felkérésére, aki az addigiakban egy más legénnyel szórakozott, elegendő indok volt a verekedés kirobbanásához. A leányok miatt még a cimborák is összeverekedtek, ha mindkettőnek ugyanaz a leány tetszett. Amennyiben a leány maga nem tudott választani, akkor az öklök döntötték el, kinek lesz a kedvese (frajerka).

A derenkieknek a faluba máshonnan érkező, és ott bizonyos időre megtelepedő idegenek közül egyedül a tanítókkal voltak összetűzéseik. Ezeknek a nézeteltéréseknek az volt az oka, hogy a gyermekeket verték az iskolában. Az ezzel kapcsolatos megjegyzések és a tanítóknál való tiltakozások miatt nem volt teljesen jó a tanítók és a falu közötti viszony. Ugyanakkor a tanítók igen gyakran változtak Derenken, az összeütközések oka pedig a tanító temperamentumától, munkamódszerétől függött, s ezért igen nehéz általánosságban meghatározni, hogyan alakult valójában az iskola és a falu közötti viszony.

Közösségi élet

A gyermekeknek a legkorábbi évektől kezdődően az eszükbe vésődött az idősebbek iránti tiszteletet és teljes engedelmességet. Az idősebbeket soha nem szólították keresztnévükön. A szülőket "apának" (ociiec), "anyának" (mac), a nagyszülőket öregapának (stary ociiec) és öreganyának (stara mac) hívták. A férfiakat, akár az apai, akár az anyai oldallal álltak kapcsolatban bácsiknak, míg az asszonyokat nénáknak nevezték. Ugyanakkor az idősebbek a keresztnévükön szólították a fiatalabbakat. A helyes viselkedés szerint kötelező volt az utcán való találkozásokkor egymás köszöntése (a fiatalabb üdvözölte előbb az idősebbet). A napszaktól és a helyzettől függően meghatározott formulákkal köszöntötték egymást: "Adjon Isten jó reggelt" (Daj Boze dobre rano), "Adjon Isten jó napot" (Daj dobry dzien), "Adjon Isten jó estét" (Daj Boze dobry wieczor). A szobába belépve "Dicsértessék a Jézus Krisztus" (Pochwalon Jezus Christu) köszöntéssel üdvözölték a bentlévőket, mire a válasz "Légy üdvözölve nálunk" (Witoj u nos).

A derenkiek társasági élete különböző formákat öltött nemtől és

kortól függően. A kocsmá kizárólag a férfiak találkozási helye volt. Az asszonyok oda nem jártak. Viszont vásár- és ünnepnap mise után össze-
gyűltek a templom előtt. Hasonlóképpen főleg ünnepnapokon a férjes ass-
zonyok kiültek a házak elé, ahol megbeszélték a falu aktuális híreit. A
faluba vezető úton, a boltba menet, a vásárban, a közösen végzett munka
során mindig akadt mondanivaló egymásnak.

A legfőbb találkozási alkalmak az évi ünnepek voltak. A közösségi
tudat számára a legfontosabb ünnep a karácsony, a húsvét és a búcsú
volt. Rendszerint az ünnep második napján végiglátogatták a rokonságot.
Ilyenkor az is előfordult, hogy felkeresték a különösen kedvelt szomszéd-
okat vagy "cimboraikat".

A család

Az egyéni paraszti gazdaságok legkisebb sejtjét Derenken is a csa-
lád jelentette. A teljes egészében önálló gazdasági egység ott jöhetett
létre, ahol gyermekek is voltak. A gyermekeket korán bevonták a mezőgaz-
dasági munkába, és az ő munkaerejük ingyenes volt. Ha kevés gyermek
volt, a gazdasági feladatok nagyobb mértékben függtek a rokonságtól és a
szomszédoktól, különösen a betakarítás idején.

A földművelő-állattartó gazdaságok önellátásának fokát a birtok
nagysága határozta meg. Eltérő volt tehát a saját szükségletre, illetve
eladásra termelt termények mennyisége és fajtája. Egyedül a legtehető-
sebb gazdaságok voltak képesek arra, hogy a család élelmiszerszükségle-
teit egész éven keresztül kielégítsék. A falu szegényebb lakosainál ál-
landóan élelmiszerhiány volt. Ezt a hiányt vagy a tehetősebb gazdánál
vállalt munkával igyekeztek megszüntetni, vagy pedig a szomszédoknak se-
gítettek alapvető élelmiszercikkekért (pl. tej, vaj, krumpli, gabona).

Szemesterméket csak egészen minimális mértékben adtak el a deren-
kiek. Ennek oka az volt, hogy csak néhány gazdaságban sikerült valami-
lyen jelentéktelen fölöslegre (főleg burgonyából) szert tenni. Gyakrab-
ban értékesítettek vásárokon szarvasmarhát, disznót, s a pénzt pedig
fiatalabb jószágot, kisebb eszközöket, ruhát stb. vásároltak. Az erdei
munka szintén hozott pénzt a gazdaságba, amit főleg földvásárlásra, ház-
építésre, de gyakran a család aktuális szükségleteire fordítottak.

A szülők - lehetőségeikhez képest - biztosították gyermekeik megfe-
lelő lakáskörülményeit, arra törekedve, hogy házasságuk pillanatában sa-

ját házzal rendelkezzenek.

Derenken azok az épületek voltak a jellemzőek, ahol a lakóház a gazdasági épületekkel egy tető alatt található. Ennek következtében az épület hossza elérhette a néhányszor tíz métert is. Szokás szerint a leányok házasságuk pillanatában férjük házába költöztek (csak az egyikék maradtak a szülőikkel); a fiúk feleségüket azonnal magukkal vitték a szülői házba. Egészen addig ott maradtak, együtt a szülőikkel, amíg csak fel nem építették saját házukat. Ilyen esetekben azonban nem volt kialakult szabálya a családi együttélésnek. Ha a családtagok közötti viszony a lehetőségekhez képest jó volt, akkor igyekeztek közösen végezni a mezőgazdasági munkát, közösen vezetni a háztartást. Ugyanakkor azonban a fiatalok igyekeztek függetlenné válni a szülőktől, s ilyenkor az egyes családok - esetenként 3-4 család is - önállóan gazdálkodtak. A konyhában a kályhánál minden gazdasszonynak megvolt a kijelölt helye, ahol ételt készített. Nem volt szabály a helyiségek felosztására alváskor. Az öregek a konyhában, a fiatalok a szobában aludtak. Olyan esetekben, amikor a ház háromosztatú volt, az egész család egy helyiségben aludt. A családnak ilyenkor kijelölt helye volt a fal mentén, ahol felállították az ágyukat.

A nehézségek - különösen a fiatal házaspár esetében - egyik oka az volt, hogy új ház építése rendkívül nehéz volt, nemcsak a költségek, hanem az építési telek hiánya miatt is. Ahogyan már említettük, az a tény, hogy Derenk egy völgyben helyezkedett el, alapvető módon meghatározta a falu térbeli kiterjedését. A minket érdeklő korszakban házépítésre alkalmas telek már az egész faluban nem volt. Az egyetlen szabad terület a Nizni Berek vizes volt, a derenkiek kaszállóként hasznosították. Éppen ezért a családok jelentős többsége az új házat az eddigi telek határain belül állította fel. Az új ház építéséhez szükséges pénzt a fiatal házaspár sok éven keresztül gyűjtötte össze erdei munkával, máshol vállalt időszakos mezei munkával.

Munkamegosztás a családtagok között

A családnak Derenken is megvolt a termelési rendszerből következő szervezeti struktúrája. A gazdaságban a szervező-irányító funkciót az apa töltötte be, aki nemcsak a termelés irányáról és méreteiről döntött,

hanem kiosztotta a feladatokat és ellenőrizte azok végrehajtását. Amennyiben szükség volt, gondoskodott a gazdaság számára a külső segítségről. A gazdára tartozott egy egész sor olyan munkának az elvégzése, amely a tapasztalaton alapult. Így pl. tavasszal átnézte a mezőgazdasági szerszámokat, előkészítette a földet a gabona vetésére. Ezekben a munkákban más családtagok, főleg a gyermekek is segítettek.

A tenyésztett állatok nevelése, gondozása Derenken a nőkre jutott, mivel ott a férfiak rendszeresen eljártak dolgozni otthonról. A férfiak besegítettek az ólak tisztításába, a takarmány előkészítésébe, néha az állatok etetésébe, ők hordták ki a trágyát az ólból.

A háztartást az asszonyok vezették. Mindenek előtt az ő feladatuk volt a gyermekek felügyelete és nevelése, étel készítése, a ház tisztántartása, a javak megőrzése (főleg, ha a gazda nem tartózkodott otthon), a túró és vaj készítése, és gyakran eladása. Segítettek a mezei munkában is (szántáskor, aratáskor, a burgonya betakarításakor). Kendert, valamint a ház körüli kertekben zöldséget termesztettek. Foglalkoztak élelmiszerfeldolgozással (káposzta és uborka savanyítással, gyümölcsaszalással, lekvárfőzéssel stb.). Télen fontak, vásznat szőttek, tollat téptek.

Az anyák leányaikat nevelve, elsősorban arra törekedtek, hogy a jövőendő háziasszonyok képesek legyenek megfelelni mindazoknak a kötelességeknek, amelyekkel majd megterhelik őket. Éppen ezért már a 12-13 éves leányok tanultak fonni, segítettek takarítani, vásárolni és más könnyebb házimunkákban. Az idősebb leányok már a mezei munkában, a főzésben, mosásban, a kisebb családtagok és a háziállatok felügyeletében egyaránt részt vettek. Már egyedül fontak, szőttek, tépték a tollat, ily módon készítve elő saját maguk számára a hozományt.

Ugyanakkor a fiúkat az apjuk már iskláskorukba bekapcsolta a földműveléssel és az állattartással kapcsolatos munkákba. Segítettek szántásnál, aratásnál, kapálásnál, de mindig a könnyebb, kisegítő tevékenységet végezve (szántáskor a jószágot vezették, szétszórták a trágyát a földön, kiásás után összeszedték a burgonyát stb.). Az általuk végzett munka milyenségét és mennyiségét mindenekelőtt a gyermekek fizikai ereje határozta meg. Szokás szerint azonban a 14-15 éves fiúk már megkezdtek az erdei munkát és elszegődtek a szénakaszáláshoz és aratáshoz. Rendszerint ebben az életkorban tanította meg őket az apa kaszálni, szántani, vetni, boronálni és csépelni. Ettől kezdve már nemcsak segíthettek ezekben a munkákban, hanem önállóan el is végezhettek azokat, különösen akkor, ha az apa távol volt. Ugyanakkor a fiúk nem voltak teljesen mente-

sítve az apróbb ház körüli munkáktól sem. Az ő feladatuk volt a favágás, a vízfordás, az almozás stb.

A gyermekekre jutó feladatok milyensége és mennyisége elsősorban a családban lévő gyermekek számától függött. A szülők arra törekedtek, hogy minden gyermek találjon magának elfoglaltságot a ház körül. Nem fordult elő, hogy valamely gyermeket mentesítették volna a munka alól egy másik kárára, kivéve, ha a gyermek gyenge, beteges és nyomorék volt. A házasságkötés pillanatáig a szülők minden utasítását végre kellett hajtaniuk, hiszen nemcsak a jelenük, de a jövőjük is teljesen tőlük függött. Csak a szülőkkel szembeni teljes engedelmesség garantálhatott örökségként egy meghatározott nagyságú földterületet.

Az új család alapításának szándéka sem volt teljesen független a szülői akarattól. A szülők gyakran késői öregségükben, amikor már nem tudtak dolgozni, irattatták gyermekeikre földjüket. A szülőkkel együtt lakó fiatal házasoknak sokáig igazodniuk kellett a szülői döntésekhez, míg önálló gazdaságot és háztartást létre tudtak hozni.

Örökösödési ügyek

A vagyon öröklése egy bizonyos formája volt a gyermekek jutalmazásának, azért, hogy a gazdaság javára végzett munkákban részt vettek. A gyermek a családalapítás pillanatában megkapta az őt illető földet, valamint az élő és holt javak neki járó részét. A ráeső rész nagysága a szülői vagyontól és a testvérektől függött.

A földet a gyermekek között, nemektől függetlenül, egyenlő mértékben osztották szét. A szabály azonban az volt, hogy tulajdonjogot csak akkor irathatta nevére, amikor a szülők már öregek voltak. A föld felosztásakor azokat a gyermekeket is figyelembe vették, akik állandó jelleggel vagy hosszabb időre elhagyták a falut (kivándoroltak Amerikába, férjhez mentek, más faluba kötöttek házasságot). Az őket megillető részt a többi családtag használta, anélkül, hogy ennek értékét feltétlenül meg kellett volna téríteniük. Az is megtörtént, hogy az új tulajdonos elrendelte, a földjét valamely más, általa kijelölt személy gondjára bízta.

A föld felosztását hagyományosan, a gyermekek életkora által meghatározott módon végezték el. A legfiatalabb a keletre eső földeket kapta: "Arról az oldalról, ahonnan a nap jön" (З tego боку скadzi slonko idzie); a legidősebb a nyugatra eső földeket kapta "Arról az oldalról, a-

hol a nap lenyugszik" (Z tego boku skadzi slonko zachodzi); míg a középső gyermek "a föld közepéről" (na posrodku roli). Mivel azonban a földet hosszában osztották parcellákra, mindenki ugyanolyan minőségű földhöz jutott. Amennyiben a föld túl keskeny volt a további felosztáshoz, ugyanolyan minőségű földet jelöltek ki egy másik dűlőben.

A föld szétosztásakor a szülők arról is döntöttek, hogy gyermekeik közül melyik gondoskodjon felőlük öregségükre. A szokás szerint ez a kötelesség a legidősebb vagy a legfiatalabb gyermekre hárult. Néha az is előfordult, hogy ha a szülők néhány gyermekük közül valamelyiket különösen szerették, az gondoskodott róluk. Haláluk után rendszerint ez a gyermek kapta meg a szülői házat, ha csak a szülők korábban már nem döntöttek úgy, hogy a házat egyenlő részre osztják fel az örökösök között.

A szellemileg visszamaradott gyermekről (dzieci dhybne) valamelyik családtag gondoskodott, aki ennek fejében megkapta a gyermeknek járó földrészt. Adatközlőink többsége szerint a szülők a fejlődésben lemaradott gyermekükkel sokkal bőkezűbbek voltak, mint a többiekkel.

Korcsoportok

Életkori kategóriák

A terepmunka adatai szerint a derenki népesség a következő életkori csoportokra oszlott: gyerekek 14-15 éves korig; "legények és nagyleányok" (parobki i dziewki) a házasságkötés pillanatáig; férjes asszonyok és nős férfiak; valamint öregemberek. A csoportokon belüli különbségek szintén jelentősek voltak. A gyerekek 6 éves korukig különálló alcsoportot alkottak. Legfőbb jellemzőjük az volt, hogy még nem jártak iskolába. Az iskolalátogatási kötelezettség a 6 és 12 év közötti gyerekekre vonatkozott, s így ez az iskolásoknak (iskolasami) nevezett alcsoport szinte automatikusan elhatárolódott.

Az iskola befejezése után a fiúk és a leányok egyaránt átmeneti életkorba kerültek. A 12-16 év közötti fiúkat cholopiecnek, ritkábban suchajnak nevezték. A leányokat ebben az életkorban már "leánynak" (dziewka) hívták, de még nem szolgáltak rá a nagyleányok (wielki dziewki), azaz a 16. életévüket betöltött leányok kiváltságaira.

A fiúkból 16. életévük betöltése után legény (parobek) vált, de csak "kis legény" (mmiejsi parobek, maly parobek). "Nagy legénynek"

(wielki parobek) csak a 18. életévét betöltött legényt nevezték. A legények ettől fogva járhattak kocsmába és meg is nősülhettek.

Ez a megkülönböztetés kapcsolatban állt a gyermeknek és a felnőttnek a falu és a család gazdasági és társadalmi életében való szerepével is. A gyermekek az iskola befejezése után lényegében minden olyan gazdasági munkában részt vettek, amit fizikailag képesek voltak elvégezni. A 15-16 éves fiúk a felnőttekkel egyenrangúan dolgoztak az erdei munkában, eljártak más falvakba kaszálni és aratni. Az aratásnál a nagyleányok voltak a marokszedők. Ugyanakkor a falusi és a családi élet irányításában a fiatalok semmiféle szerepet sem játszottak. Nem vehettek részt az úrbéri összzejöveteleken, nem volt befolyásuk a falusi önkormányzat megválasztására, nem dönthettek a gazdálkodás kérdésében.

A férjes asszonyok és nők férfiak sem nyerték el azonnal az ebben a csoportban őket megillető jogokat és kiváltságokat. Világosan tükröződött ez a Derenken használatos elnevezésekben. A férjes, de anyósától függő asszonyt, mindaddig, amíg a saját földjén nem kezdett gazdálkodni, nie-wiastanak (menyecskének) nevezték. Amikor önálló háztartást vezetett, vált önálló gazdasszonnyá (swoja gazdynia). Hasonlóképpen a férfiak mindaddig, amíg saját gazdasággal nem bírtak, legényemberek (mlody chlop) vagy "vők" (zieró) voltak (ez utóbbi abban az esetben, ha a feleség családjánál laktak). Minden férfi törekvése az volt, hogy önálló gazdává (swoj gazda) váljon. Ugyanakkor nem egyszer megtörtént, hogy valaki csak szülők halála után vált önállósá, azaz, amikor a "legényember" már igen előrehaladott korban volt.

A korcsoportoknak ezen a rendszerén alapult egy másik, ezzel szorosan összefüggő, de méginkább differenciált rendszer, a "cimboraság" (cimborstwo)⁴⁴ intézménye. Ennek a rendszernek a lényegét az egyes korcsoportokon belüli alcsoportok jelentették, amelyek elméletileg azonos korú, gyakorlatilag az egymástól 2-3 évvel különböző évjáratokat kötöttek össze. Ez a rendszer az egyén társadalmi életének minden szakaszában fontos gazdasági és érzelmi jelentőséggel bírt.

Cimboraság különböző életkorokban

A még iskolás korú gyermekek külön csoportban játszottak. Egymást úgy emlegették, mint cimborák. Ezek a gyerekek azonos korú társak voltak. A lakóhely tovább differenciálta a gyerekek közötti kapcsolatokat

gyakoriságát. Az egymáshoz közel lakó gyermekek játszócsoportokat hoztak létre. A lokális kapcsolat ugyanakkor rokonsági is lehetett. A gyermekek természetesen ismerték a faluban lakó összes azonos korú társukat, mégis az iskolába kerülés pillanatáig csak néhányan barátkoztak egymással, egy kisgyerekeknek csak egy-kettő cimborája volt. Már itt megállapíthatjuk, de ez később méginkább láthatóvá válik, hogy az azonos korú gyerekek korán szétválnak nemek szerint.

Az azonos korúak köre az isklában volt a legnagyobb. A későbbiekben már csak szűkült. Tagjainak a száma attól függött, hogy hányan jártak egy osztályba. Itt már nem számított a lakhely. A csoport részben valóban azonos korú, azaz ugyanabban az évben született (tegorocnyh), valamint némileg idősebb és fiatalabb tagokból állt. Igazodott a falusi iskolai oktatáshoz, ahol két osztály volt, alsósok és felsősök osztálya. Amennyiben a csoportok szerveződésének alapelve a szigorúan vett azonos kor lett volna, kevés ilyen csoport jöhetett volna létre és az egész intézmény értelmét vesztené volna.

Ezekben az években a cimboraság az együtt-tanulásban és a kialakult barátságban fejeződött ki. A gyermekek sok időt töltöttek ugyanis egymás társaságában, iskolába menet és jövet, az órák közötti szünetekben stb., s ezek mind alkalmat jelentettek a beszélgetésre, játékra. Az iskolaévek a derenki gyermekek számára még egy a gazdasági munkától viszonylag független időszakot jelentettek. Közöslegeltették az állatokat, gyűjtöttek az erdei növényeket, vigyáztak a kisebb gyermekekre, és közben játszottak.

Már az isklások csoportjában volt egy vezető: a hangadó, a legidősebb, a leginkább kedvelt, a csoport véleménye szerint a legokosabb vagy a legerősebb személy. A vezetővel azonban támasztott legfontosabb követelmény az "erő és az ész" volt, ami mutatja, hogy a fizikai erő mellett nagy fontosságot tulajdonítottak a szervezőképességnek. A vezető irányította a játékokat, akár oly módon, hogy saját maga javasolt valamit, akár csak kiválasztott egyet a többiek által javasolt játékok közül.

Hasonlóképpen a leányok játékait is a cimborák egyike irányította. Neki a többi leányhoz viszonyítva okosabbnak kellett lennie. Elvárták tőle, hogy megelőzze a veszekedést, ne engedje meg az alaptalan pletykálkodást.

Közvetlenül a második világháború előtt az iskolát hagyott fiúknak kötelező volt a katonai oktatásban részt venniük. A legények hetente

egyszer összegyűltek az iskolában vagy valamelyik kijelölt házban, ahol program szerint sajátították el az előírt ismereteket. Ezeken a foglalkozásokon elsősorban a fizikai felkészülésnek és a lövészetnek volt fontos szerepe. A legjobbakat területi versenyekre küldték, ahol Derenk, Szögliget és Szin fiataljai mérték össze tudásukat. A győztesek később Bódvaszilason versenyeztek tovább, ahol még ünnepélyesebb és emlékezetesebb volt a verseny.

Derenken a hetenkénti leventeoktatáson más faluból is jöttek legények, s így alkalom nyílt arra, hogy az itteniek azonos korú magyar társaikkal ismeretséget kössenek.

Annak ellenére, hogy részt vettek a leventeoktatásban, bekapcsolódtak a mezőgazdasági munkák végzésébe, a 15-16 éves fiúknak és lányoknak még nem volt tekintélyük a falusi fiatalság körében (a templomban továbbra is az iskolásgyermekek között ültek, nem vehettek részt, hanem csak nézhettek a nagyok által szervezett mulatságokat stb.).

A fiúkból akkor lettek legények, ha felavatták őket és ezután meghívták őket a templomi karzatra. Az avatást Derenken keresztelőnek (kersceniem) nevezték. A 16. életévét betöltött fiúk, cimborák pálinkát, sört, később már bort is vásároltak, és a kocsmá előtt megvendégelték a "nagy legényeket" (wielki parabki). Ezután a vendéglátó fiúk már helyet foglalhattak a karzaton, de továbbra sem léphettek be a kocsmába. Egészen a 18. életévük betöltéséig "kis legények" (mniejsi parobki) voltak. A "kis legényeket" húsvétkor ismét felavatták és ekkor lettek véglegesen legények. Ennek a szokásnak a helyi nyelvben is avatás volt a neve. A már legények magasra emelték a jelölte/ke/t, majd mindannyian a kocsmához vonultak, ahol minden újonnan avatott legény egy liter bort fizetett az avatás minden résztvevőjének. Ez volt a nőtlen férfiak társadalmi előrehaladásának csúcspontja.

Hasonlóképpen, a 15-16. életévüket elérő lányok "bevásárolták" magukat a nagyleányok közé, megajándékozva őket csokoládéval vagy más kisebb ajándékkal.

A legények leggyakoribb találkozási helye a kocsmá volt, és leginkább itt találkoztak a "cimborák" is. Ezeket a találkozásokat még a készpénz pillanatnyi hiánya sem tudta megakadályozni, hiszen a gyakorlat szerint, mindig az a cimbor fizetett, akinek éppen volt pénze. A következő alkalommal azután visszafizették neki. Arra nagyon vigyáztak, hogy valaki "adós" (dluzny) ne maradjon, hiszen a cimborák között nem szívesen látták azt, aki visszaél a többiek vendégszeretetével.

A legények és leányok vasárnaponként szórakoztak együtt. Nyáron a fiatalság a falu közepén összejött, táncoltak, énekeltek (schodzka). Ősszel és télen a fonókba (prontki) jártak. A leányok valamelyik cimborához jártak, együtt fontak, dolgoztak, amíg meg nem jelentek a legények. A szórakozás és a viccelődés gyakran táncos mulatsággá alakult át. Az iskolában bálakat (bale) rendeztek, melyek mindig emlékeztetések maradtak.

A "cimboraság" nemcsak szórakozással, hanem gyakran munkával erősödött. Ahogyan már említettük, gyakran a cimborák között kerestek maguknak társat a mezőgazdaságon kívüli közös munkához. A cimborák tudták és ismerték a legjobban a másik ember jellemét, munkaszeretetét, közösségi szellemét. Éppen ezért a "nagy cimborával" kapcsolatos legfontosabb elvárás a munkaszeretet volt, és a kölcsönös tisztelet betartása.

A cimborák közötti kölcsönös kötelezettségeket a fiatalok igen szívesen értelmezték. Hogy valakit "jó cimborának" tekintsenek, annak őszintének és lojálisnak kellett lennie, késznek arra, hogy konfliktushelyzetekben (pl. kocsmai verekezésben) vagy a gazdaságban segítsen. Például, ha mezei munkák idején egy cimborát segíteni hívtak, nem lehetett azt visszautasítani.

A "cimboraság" megnyilvánulásának különleges alkalma volt, ha valamelyik cimborá bevonult a katonasághoz. Ezt a legényt minden kortárs elbúcsúztatta, nagy ivászatot rendeztek tiszteletére a kocsmában és közösen kikísérték a falu határáig, sőt néha a Derenkthől távol eső vasútállomásra. Gyakran a legközelebbi cimborák közül választotta ki az új jegyespár a vőfélyeket és a nyoszolyólányokat. Egyes szélsőséges esetekben az összes cimborát meghívták vőfélynek, illetve nyoszolyóleánynak.⁴⁵

Nősüléssel a cimborák nem szakadtak el egymástól. Igaz, csökkent az a szabadidő, amit a nős férfiak kortársaikkal együtt tölthettek, de továbbra is találkoztak a kocsmában, a templom előtt, együtt dolgoztak az erdőben, segítettek egymásnak a mezei munkában. Ugyanakkor már az anyagi gyarapodást, a család eltartását tartották szem előtt, és mind kevesebbet szórakoztak. Már nem tartoztak a nőtlenek társaságához. A falu is elítélte az olyan nős férfiakat, akik a nőtlenekkel együtt szórakoznak.

A házassággal a leány-cimboraság teljesen megváltozott. A férjhez ment leány kivált a cimborák közül. Az otthoni kötelezettség mellett nem tudta fenntartani a régi kapcsolatokat. A férfiek sem szerették, ha a feleségüket a lányok, asszonyok gyakran látogatják, elvonják a munkától. Ennek ellenére a cimborák továbbra is találkoztak a boltban, az utcán, a

templom előtt, közösen fontak, s ha idejük engedte, meg is látogatták egymást. A régi szórakozásokat, vasárnapi találkozásokat felváltotta a kiülés, az asszonyok a házak előtt ülve, főleg cimboráik társaságában beszélgettek. Gyakran megtörtént az is, hogy mintegy kihangsúlyozva az azonos koriák közötti kapcsolatokat, cimborákat kértek fel keresztszülőknek.

Az azonos koriák közötti kapcsolatok nem haltak el az évek múlásával. Az idősebb emberek is számon tartották az őket összekötő kapcsolatokat. Előrehaladottabb korban azonban a cimboraság, mint az azonos koriák "közösségi emlékezete" működött. Az idősebb cimborák beszélgetése rendszerint ifjúságuk körül forgott, felemlgetve régi ügyeket és embereket, ezerszer is boncolgatva a múltat, sokszorosan szebbnek látva azt.

Kapcsolatok más falvak korcsoportjaival

Ma már nehéz megállapítani, hogy a magyar fiatalokkal való kapcsolat, akár a leventeoktatás, akár a más falvakban végzett munka, akár a közös malomba való járás, a vásárok, a hivatalok stb. kapcsán mennyire volt állandó jellegű, elérte-e a cimboraság fokát? Adatközlőink véleménye ezzel kapcsolatban megoszlik. A többség véleménye szerint a derenkieknek nem voltak cimboráik a környező magyar falvakban. Csupán néhány vegyes házasságú családok voltak ezekben a falvakban rokonságban. Ebből a körből kerültek ki a cimborák is.⁴⁶

Amikor a derenkiek ilyen esetekben meglátogatták ezeket a falvakat, szívélies fogadtatásra találtak, meghívták őket a kocsmába, a házakhoz, szállást adtak nekik stb. A derenkiek természetesen mindezt viszonzták azokon a sokkal ritkább alkalmakon, amikor a magyar cimborák látogattak fel Derenkre.

Adatközlőink többsége azonban nem tartotta cimboraságnak a környező magyarokkal kialakított barátságot. E viszony legfőbb akadálya véleményük szerint - az volt, hogy a magyarok lenézték a derenkieket, többre tartották magukat náluk. Gyakoriak voltak a különféle nézeteltérések, a kocsmai verekedések és másféle, egymás iránt érzett ellenszenves megnyilvánulások. A magyarokkal való laza kapcsolat kizárólag ismeretségi volt. Magyar ismerőse minden derenkinek több is volt.

A derenkiek különösen kihangsúlyozták a cimboraság nem gazdasági jelentőségét. A cimboraság lényege, hogy az embernek mindig egy csoportban kell ténykednie, és csak ez a tevékenység teszi elégedetté az egyént. Ez a nézet ahhoz az általános szemlélethez kapcsolódik, amely rosszallóan tekint a közösségtől elzárkózó egyénre. Az ilyen embert borznak (borsug), rátartinak (herdy) nevezték. Ily módon is hangsúlyozták a közösség által elítélt tulajdonságot. Az egyedüllétre való hajlamot egyértelműen rátartisággal, túlzott büszkeséggel, mások lenézésével magyarázták. Az ilyen embereket, akárcsak a társaságot kerülő egyéneket (akik a csoportos szórakozásban nem vettek részt), a rosszkedűket, azokat, akik nem szívesen segítettek másoknak, nem tisztelték, sőt ellenkezőleg, a közösség kigúnyolta őket.

Az előbbi jellemvonásoknak épp az az ellenkezője a szerénység, a társaság kedvelése, a vidámság, mások megsegítése stb. Ugyancsak alapvető követelmény volt a lojalitás és a megfelelő viselkedés. A lojalitás, amiről már szó volt, egyet jelentett az igazmondással, a cimborával szembeni őszinteséggel, a megszerzett információk megtartásával, a nehéz helyzetekben való segítségnyújtással stb. Nem véletlenül mondták, hogy "a cimborá olyan, mintha a fivérem volna" (cimborá to taki, jak kied by bratowie byli).

A cimboraságnak, mint a kortársi kapcsolat modelljének szokatlanul magasra értékelésében mintegy csúcspontot jelentett az ún. "katonai cimboraság". A katonasághoz együtt behívott és együtt harcoló azonos korúak kötelezték magukat, hogy megsegítik a másikat veszélyhelyzetben. A "nagy cimborá" jellemét szóba hozva, rendszerint megemlítették, hogy ez csak olyan ember lehet, aki sebesült kortársát kimentette a harcmezőről. A második világháború eseményei azt mutatta, hogy mindez csak retorikai formula lehetett.

A cimboraság egy egész sor funkciót töltött be az egyén szocializációs folyamatában, egyértelműen meghatározta helyét a társadalmi szerkezetben, a meghatározott életkori csoporton keresztül pszichikai támaszt jelentett számára, valamint biztosította a társadalmi előrehaladás lehetőségét. Ugyanakkor - egy meghatározott életkorban - biztosította az egyén számára a szervezett szórakozás lehetőségét a neki tetsző társaságban. Lehetővé tette a vezetői hajlam kiélését, az egyes életkori kategóriákon belül szabályozta a viselkedést, bevezette az egyént az emberek

közötti kapcsolatok megfelelő rendjébe. Mindenek előtt azonban kielégítette egész életre a barátság és az érzések viszonzása iránti igényt. A családi, rokonsági és szomszédi kapcsolatokkal együtt - amelyekkel gyakran szorosan összefonódott - rendet és harmóniát biztosított a falusi közösségben, megerősítve az egyénnek a csoporthoz való kötődését és a csoporttal való azonosulását.

AZ EMBERI ÉLET SZOKÁSAI

A szüléshez és a gyermekkorhoz kapcsolódó szokások

A terhesség

A terhes asszonyra Derenken azt mondták, hogy "kövér" (hruba). A terhességet - még ha a legkevésbé sem volt látható - észrevették arról, hogy az asszony savanyú ételeket kívánt.

Az asszonyok, amennyire megállapítható, semmiféle racionális fogamzásgátló eszközt, módot nem ismertek. Ugyanakkor megtörtént, hogy valamiféle gyógynövényt - amelynek nevére ma már nem emlékeznek - főzetével igyekeztek megszakítani a terhességet. Az is gyakori volt, hogy a 3-4 gyermekes anya, ha újra terhes lett, jelentős súlyokat cipelt, erején felül dolgozott, hogy "a gyerek elmenjen". Olyan esetek is előfordultak, hogy a szülni nem akaró asszony dróttal vagy orsóval átszúrta méhét.

A terhesség ideje alatt bizonyos tilalmak vonatkoztak az asszonyokra, amelyek célja az édesanyák és gyermekének a védelme volt. A derenkiek szerint különösen veszélyes volt a terhesség kezdeti időszaka és az utolsó hónap.

A terhes asszonynak nem volt szabad nyomorék vagy csúnya emberre néznie, mert ha "nagyon megnézte" (barz zapratic), a gyermek testi hibával született. Úgy hitték, hogy ha az asszony tűzhöz ért a teste bármely pontján, a gyermeknek ugyanazon a helyen anyajegye (late) lesz. Hasonlóképpen veszélyes volt akármmivel megütni a terhes asszonyt, hiszen ez a anyajegy formájában a gyermekben is kiüthet. A gyermekben születéskor lévő mindenféle anyajegy az anya és a környezete gondatlanságának a következménye.

A terhes asszonynak nem volt szabad a testi hibás állatra (stworka) nézni, mert a születendő gyermek valamilyen tekintetben az állathoz hasonló lehetett, pl. szőrösen, az ujjai között hárttyakkal születhetett stb. Különösen veszélyesnek tartották, ha nyúlra csodálkozott rá a terhes asszony. A gyermek ilyenkor nyílszájjal (zajncowy gembek) jött a világra. Az ilyen hibás gyermekeket nem szoptatták rendesen, ami természetesen gyors halálukhoz vezetett. Hasonlóképpen siettették a komoly fizikai fogyatékossággal született csecsemők halálát is. A közösség nem vetette meg az ilyen anyát, hiszen a fogyatékos gyerekek gyógyíttatása Derenken lehetetlen volt.

A terhes asszony kinézéséből következtettek a születendő gyermek nemére. Ha az asszony nagyon "kövér" (barz hruba) volt, akkor feltételezték, hogy fiút fog szülni. A tiszta, folt nélküli arc (two cista) szintén fiúra utalt, míg a szeplős, foltos arc (twor piegatom, laciatom) a jövődő kisleányra mutatott.

A terhes asszony hasának formája szintén a születendő gyermek nemét jelezte. Azt mondták, hogy ha a has nem túl nagy, a méh a "sarokban" (kriżok) helyezkedik el, kisleány fog szülni. A fiú születésére akkor jósltak, ha a teher boltozatos vagy ahogyan Ők meghatározták "szögletes" (koncysty) formájú volt. Emellett, ha a terhes asszony különösen kívánta az édes ételeket, ez szintén azt sejtette, hogy leánya fog szülni.

A terhes asszonyok Derenken egészen a szülésig dolgoztak, gyakran minden könnyítés nélkül. Ugyanakkor az utolsó hónapokban már nem végeztek nehéz munkát, tartózkodtak bizonyos tevékenységektől, mint pl. fáramászás, létrára való felmászás, ezeket szigorúan tiltották.

Amikor az asszony már szülési fájdalmakat érzett, mindenki kiküldtek a szobából, és férje, fivére vagy nővére elment a falusi bábaért. A szülésnél a terhes asszony édesanyja és esetenként, főleg olyankor, amikor a szülő asszonynak már nem élt az édesanyja, a szomszédasszonyok segítettek. Ők gyújtottak be a kályhába, készítették el a forró fürdővizet az újszülött számára, és szükség esetén, nehéz szülésnél segítettek, ami adatközlőink szerint Derenken viszonylag ritkán fordult elő.

Az asszonyok rendszerint az "első házban" (predna chýža) szültek, ahol a legmelegebb volt, és egyenletesen tudták tartani a hőmérsékletet, ami elengedhetetlenül szükséges a gyermekágyas asszonyoknak és az újszülöttnak.

Szülés

A szülés megkezdésének jele a magzatvíz elfolyása volt: "Mikor a víz elfolyik, az asszony már szül." (Kied woda puknie, tedy baba uz rodzi.) Ugyanakkor azonban ellenőrizték, hogy a szülés ténylegesen megindult-e, nem pedig valamiféle a terhességhez kapcsolódó bajról (pl. rontásról) van-e szó: "Megköpdösték a vajúdo asszonyt, és háromszor megtörtölték a szemét." (Popluli na rankis a tri ras poucierali ocy.) Ha a fájdalmak ennek ellenére sem múltak el, elhívták a bábát, akivel már ko-

rábban megállapodtak.

A falusi bába (babója) Derenken e század huszas és harmincas éveiben ténykedett. Elvégezte a falusi szülészasszonyok számára szervezett tanfolyamot, és az államtól havi bért kapott. A faluban rendkívüli módon tisztelték a tudását, hiszen "az ő keze alatt halt meg a legkevesebb gyermek". Semmiféle vagyonnal nem rendelkezett; három gyermeke volt, noha ő maga soha nem volt férjnél. Azt a tényt, hogy kedvelte az alkoholt, a faluban igen elnézően kezelték. Azt is tudták róla, hogy a gyógynövények főzetével is tud gyógyítani. Kétségtelenül a tisztelet jele volt, hogy köszönéskor minden derenki nena babusnak vagy ciociu babusnak szólította.

Abban az esetben, ha a bába azt állapította meg, hogy az újszülött nagyon gyenge, meghalhat a keresztelő előtt, az ő kötelessége volt a csecsemőt vízzel, nem feltétlenül szentelt vízzel, hanem akármilyen vízzel való megkeresztelése.

Miután a gyermek a világra jött, elvágták a köldökszínort (pupek), fakádban megfüröszttették, egy lenvászon lepedőbe (snate) tekerték, majd az anyja mellé fektették. A gyermekágyas asszony (poloźnica) közvetlenül a szülés után és az azt követő napokban erősítőnek, pálinkát kapott, mivel úgy vélték, "hogy a vér ne üljön meg benne" (coby krew nie usiedla we fniej). A köldökszínort a bába a gerendára tette száradni. Majd fehér rongyba csavarták, és külön erre a célra készült dobozba helyezték, amikor a gyermek hétéves lett, odaadták neki a köldökszínort, hogy bogozza ki. Ha ezt minden különösebb erőfeszítés nélkül meg tudta tenni, akkor azt mondták, hogy ügyes lesz és boldogulni fog az életben.

A méhlepényt (pościelke) az ágy lábánál vagy azon ágy mellett ásták el, amelyen a gyermekágyas asszony feküdt.

Ha a gyermek burokban (copec) született, ezt az okosság és a gazdagság jelének tartották. Amennyiben azonban erről az anyán és a bábán kívül más is tudomást szerzett, úgy ez a reménység nem teljesült be. A burkot le kellett fejteni és titokban elásni. Hasonlóképpen, ha a gyermek foggal született, az szintén jóvendő szerencséjének és gazdagságának a jele volt.

A bába naponta kétszer, reggel és este látogatta meg a gyermekágyas asszonyt, és segített neki a gyermek füröszttésében. Minden alkalommal megkínálták pálinkával és étellel. A segítségért valamennyi pénzt, és minden újszülött után egy fél véka (korec) búzát is kapott. Ha, amint ez időnként a gyermekágyas asszony gyengesége miatt előfordult, a bábá-

nak egy hétnél hosszabb ideig kellett a házhoz járnia, akkor jóval nagyobb bér járt neki, mindennap megkínálták étellel, és pálinkával is fizettek szolgálatáért.

A gyermekágyas asszonyt és gyermekét a szülés pillanatától kezdve egészen az avatásig (wacka) különleges védelemben részesítették. Rögtön a szülés után a gyermekágyas asszony ágyát elfüggönyözték, hogy "az emberek ne bámészkodjanak". Ez a rontás és a boszorkányok elleni védelem egyik általánosan elterjedt módja volt. A gyermekágyas asszonyt meglátogató idegenek, ha csak nem voltak előlük eltakarva, megronthatták az anyát és gyermekét vagy ahogyan a derenkiek magyarázták, előidézhatték, hogy "fennakadjon a szeme".

A rontás ellen a következő eszközökkel védekeztek: a gyermek nyakára helyezett rózsafűzérrel (paciorki); az újszülött csuklójára kötött, esküvőn eltett hegedű húrjával; a gyermekágyat eltakaró lepedő sarkaiba kötött fokhagymával. Ez utóbbi távol tartotta az anyától és gyermekétől a boszorkányokat (strig), akik "megboszorkányozhatták" (postrigonić) a gyermeket, betegséget, gyengeséget, sőt halált is okozhattak.

A látogatók elől eltakart gyermekágyas asszony egy vagy két hétig nem mehetett ki a házból. Ebben az időszakban keresztelték meg a gyermeket. Az anya az avatásra várt, hogy ezután visszatérhessen a közösségbe.

A keresztelő és az avatás

Derenken a gyermeket rendszerint a születés utáni második vagy harmadik héten keresztelték meg. Ez a szertartás általában a közeli Szögligeten zajlott le, tekintettel arra, hogy Derenken a pap kéthetente egyszer jött fel a faluba. A keresztelőn a bába, a keresztszülők, a gyermek apja és a legközelebbi rokonság vett részt. A gyermekágyas asszony ott-hon maradt.

A gyermekeknek külön ruhát vásároltak a keresztelő alkalmából, amelyben a lányok esetében a rózsaszín, a fiúk esetében pedig a fehér és a kék színek domináltak. Különösen a szegényebb családokban az ilyen csecsemőöltözetet tovább adták és csak keresztelőn használták.

A keresztszülőket még a gyermek születése előtt kiválasztották. Ezek rendszerint nem rokonok vagy legfeljebb nagyon távoli rokonok voltak. Figyeltek arra, hogy a keresztszülők jó emberek legyenek; külön súlyt helyeztek a gazdagságra. A gyermek születése után a bábát pálinká-

val a kiszemelt személyekhez küldték. Ha elfogadták az italt, ez azt jelentette, hogy a tisztséget is elfogadták, ha nem, más jelöltet kellett keresni. Általában nem hárították el maguktól ezt a megtiszteltetést, noha - annak ellenére, hogy a falu ezt elítélte - egyesek, szegénységükre hivatkozva, igyekeztek elkerülni, és nem akartak keresztszülők lenni. A tisztségről való lemondást nemcsak a gyermek családjával szembeni sértésnek, hanem bűnnek is tartották. Szintén nem volt szabad megtagadni a házasságon kívül született gyermek keresztség alá való tartását, noha itt már akadtak lemondások, ezek oka soha nem a leányanya elítélése, hanem a már előbb említett anyagi okok voltak.

A keresztszülőknek kiválasztott személyek jellemére már csak azért is figyelmet fordítottak, mert meggyőződésük volt, hogy a gyermek jelleme az övékéhez hasonló lesz.

A keresztelő napján reggel a keresztszülők ennivalót vittek a gyermekágyas asszonynak. A gyermek szülei bőséges ebédet vendégelték meg a meghívottakat: a bábát, a keresztszülőket. Nem volt szokás az ajándékozás és idegeneknek a meghívása.

Amikor a gyermekágyas asszony már erősnek érezte magát, elnehetett az avatásra (wacka). Ez rendszerint a szülés utáni második vagy harmadik héten zajlott le. Eddig a napig a gyermekágyas asszonynak szigorúan tilos volt kilépnie a házból. Úgy tartották, hogy "ha ilyen asszony kimegy az utcára, minden le fog égni a mezőn" (taka zonka wyjdzie spod strec-hy, to ze ogien zleci na sycko pole). Az adatközlők egy része a házból való kijárási tilalmat a gyermek és az édesanya "megboszorkányozásának" veszélyével hozza kapcsolatba.

Az avatás azon a vasárnapon zajlott le, amikor a pap Derenken volt. Az asszony legjobb ruháját vette fel, gyermekét a keresztelői ruhába öltöztette, szentelt gyertyát vett magához és a bába, a férj és legközelebbi rokonok kíséretével elment a templomba. Egészen a mise végére érkeztek. Az anya nem ment be a templomba, a küszöbön állva imádkozott. A mise végén az avatásról előzőleg már értesített pap kiment a templom előcsarnokába, imádkozott az ifjú anyáért és gyermekéért, majd bevezette őket a templomba. Itt az anya meggyújtotta a szentelt gyertyát, és gyermekével a karján, a bába társaságában háromszor megkerülte az oltárt.

A gyermekkorhoz fűződő szokások

Amikor a gyermeknek kiesett az első tejfoga, a feje fölött a háta mögé kellett dobni, miközben mondta: egérkém vedd fogamat és add nekem a tiedet" (mysicka moja weź moj zymb, a daj mi swój). Ez az eljárás - amelynek elvégzésére a gyermeket anyjuk vagy nagyanyjuk vette rá - biztosította a gyermeknek az erős és egészséges fogakat.

A derenki gyermekek körülbelül nyolc éves korukban voltak elsőáldozók, miután a tanító felesége által szervezett hittan oktatáson vettek részt. Erre a szertartásra, amely mindig vasárnap zajlott le, a gyermekek keresztszüleiktől különböző ruhadarabokat kaptak ajándékba, a fiúk cipőt (cipewy), gatyát, sapkát (copke), a leányok ruhát (wigań), cipőt és blúzt (bluz). Ezt az ajándékot (krizmonnak nevezték. Ugyanakkor az is előfordult, hogy ezt az ajándékot nem elsőáldozáskor, hanem jóval később adták oda a gyermeknek, akkor, amikor már legény vagy "leány" volt. Elsőáldozáskor semmiféle ünnepséget nem rendeztek, a gyermek otthonában tartott ebéden egyedül a keresztszülők vettek részt. A keresztanya csirkehúslevest, mákkal, dióval, túróval töltött kalácsot és pálinkát hozott.

Bérmáláskor (biernowanie) - amelyen 10-12 éves gyermekek vettek részt - új keresztszülőket kértek fel béma keresztszülőknek (krestnych do biernowania). Ezek rendszerint a keresztszülők közeli rokonai voltak. A gyermek a bérmálkozásban az ő nevüket kapta: a leányok a keresztanya, a fiúk a keresztapa nevét. A bémaszülők kötelessége volt ajándékot (kriżmo do biernowania) venni a gyermeknek. Ez rendszerint, az ajándékozók vagyoni helyzetének megfelelően, drágább vagy kevésbé költséges ruhadarab volt.

Az áttelepülés után bekövetkezett változások a népi kultúrának ezt a területét is érintették. Istvánmajorban - Derenkkel ellentétben - állandó orvosi szolgálat volt, így az áttelepülést követő első évektől kezdődően az asszonyok döntő többsége a városban szült. Így viszonylag rövid idő alatt teljesen megszűnt, nemcsak a baba funkciója, ami érthető, hanem a szüléshez és az azt követő időszakhoz kapcsolódó mágikus háttér is. Igaz, az adatközlők többsége még hisz az újszülött testén lévő "jelek" eredetében, a nyúlra való bámészkodás káros következményeiben, de pl. a méhlepényhez vagy a köldökzsinórhoz már semmi rituális tevékenység sem kapcsolódik.

A keresztelő és az avatás már régen egyszerre, egy napon zajlik le,

s a gyermekágyas asszonynak sem tilos már kimennie az utcára. Ugyanakkor máig rózsafüzért helyeznek az újszülött nyakára, piros szalagot kötnek a csuklójára és sok asszony hisz - az ember akaratától függetlenül - a szem erejében, ami betegséget hozhat a gyermekekre. Tehát, nem veszik jó-nevéen, ha a látogatók megbámulják az újszülöttet, különösen, ha a gyermek valakinek a láttán sírva fakad. A keresztszülőket mostanában a közeli rokonok köréből választják Derenkkel ellentétben, ahol szinte kizárólag nem rokon körből választottak keresztszülőt. Általánossá vált, hogy a keresztszülők igen gazdag ajándékot adnak keresztelőkor, elsőáldozáskor, bérnialáskor és házasságkötéskor. Ezeknek az ajándékoknak (ajandyk) az értéke néha a többezer forintot is eléri. A keresztyermeket kisebb ajándékokkal az iskolaév végén, névnapján, születésnapján is meglepik.

A házasságkötés szokásköre

A leánykérés

A leánykérést a helyi nyelvben spitowinynek nevezik. Derenken a leányok esetében a 16-18. életévet, a fiúk esetében pedig a 21-22. életévet tartották a házasságra legmegfelelőbbnek. A házasságot rendszerint azután kötötték meg, hogy a leány katonai szolgálatát letöltötte, mivel a katonaidő előtt kötött házasságot értelmetlennek tartották, és a szülők rendszerint nem is egyeztek bele.

A házastársak kiválasztásakor azt hangsúlyozták, hogy összeillők legyenek (ku sobie waluszni). Az összeillés mindenekelőtt a házasulandó felek azonos vagyoni helyzetére vonatkozott. Azt mondhatni, hogy általában olyan házasságokat kötöttek, ahol a férj feleségénél némileg szegényebb volt; jóval ritkábban történt meg, hogy a gazdag fiú nálánál jóval szegényebb leánnyal kötött házasságot; az pedig egészen kivételes eset volt, ha a férjnek lényegesen nagyobb vagyona volt.

Hasonlóképpen ritka volt az olyan házasság, ahol jelentős volt a korkülönbség. Egyedül néha az özvegyen maradt férfiak próbáltak feleséggül venni fiatal lányokat, aminek azonban csak akkor volt realitása, ha a férfi nagyon gazdag, a kiszemelt leány pedig szegény volt. Az ilyen házasságot a közösség nem sokra tartotta, azt mondták, hogy az "özvegyember elcsábította" (zwabiul) a leányt.

Amikor a leány meg akart nőszülni - s az elhatározás rendszerint

tőle indult ki - tájékoztatta szüleit szándékáról. Ha a szülők jóváhagyták szándékát, elmentek a leányhoz kérőbe. Adatközlőink szerint gyakran megtörtént, hogy a leányok ellenkeztek, még akkor is, ha korábban jó viszonyban voltak a legénnyel.

Ha a legény szándékába beleegyeztek szülei és a leány is, akkor ment el a leány szüleihez. Ha nekik nem volt semmiféle ellenvetésük, akkor megállapodtak az eljegyzés (*spytowin*) időpontjában, amely alkalom egyszerre volt leánykérés és eljegyzés. Ez az esemény rendszerint vasárnap, ritkábban szombat délután zajlott le.

Az eljegyzés előtt a fiatalok szülei már beszélgettek egymással. Megállapodtak abban is, hogy mennyi földet, milyen állatot, mezőgazdasági szerszámot adnak a fiataloknak. Az is előfordult, ha nem tudtak kölcsönösen megállapodni, akkor lemondták az eljegyzést. Ha azonban a megbeszélések eredményesen folytak le, és a családok megállapodtak a fiatalok hozományának részleteiben, akkor a leányos háznál megtartották az eljegyzést, amely szűk családi körben zajlott, a háziakon kívül a legény legközelebbi családtagjai, így szülei, testvérei és keresztszülei vettek részt. A leánynak is ott voltak keresztszülei és testvérei. A legény meghívhatta és vihetett a legközelebbi cimboráját is.

Az eljegyzést elő kellett készíteni. A leányos háznál süttették a kalácsot, megvették a pálinkát, ritkábban bort. Nem mindenkor készítettek ebédet. A szobát erre az alkalomra alaposan kitakarították, az asztalra új, a leány által kivarrott abroszt terítettek, elővették a festett tányérokat, hogy abból kínálgasság a kalácsot. A vendégek néha kalácsot és minden esetben egy üveg pálinkát hoztak magukkal.

Az üdvözlés és az asztalhoz való invitálás után nem tértek rá azonnal a találkozás tényleges tárgyára. Egy bizonyos ideig kötetlen beszélgetés folyt. A fiatalok egymás mellett ültek, bizonyos távolságra a többiekől.

A beszédet a legény nevében rendszerint a keresztapa (*pytać*) kezdte meg. Bejelentette a házasság szándékát, dicsérte a legény munkaszeretét, férfiasságát, befejezésül pedig azonnali választ kért, s ettől függött a "delegációnak" a leányos háznál való további tartózkodása.

A választ a leány nevében keresztapja (*wydawac*) adta meg. A házasságba való beleegyezést a leánynak is ki kellett nyilvánítania. Amennyiben ez így történt, mindannyian ittak a jegyesek egészségére, ha viszont a válasz nemleges volt, az összegyűlteket szétszéledtek.

A megegyezés jelére a vőlegény keresztapja a jegyesek ujjára húzta

a legény által hozott gyűrűket, amelyek az egész szertartás alatt egy jól látható helyen az asztalon, egy festett tányéron voltak. A gyűrűk (paršcieni) felhúzása után a legény ajándékot, pl. egy szép inget kapott a leánytól, amit egy kendővel viszonzott.

A további beszélgetés során megállapodtak az esküvő időpontjában. Amennyiben a spytowin ősszel zajlott le, akkor ez az időpont tavaszra került, ha viszont tavasszal volt, akkor az esküvőt ősze tűzték ki. Amennyire ezt meg lehet állapítani, az őszi esküvők voltak a gyakoribbak. Az eljegyzéstől az esküvőig legalább három-négy hónapnak kellett eltelnie. Ebben a vonatkozásban nem voltak ugyan szigorú szabályok, de ritkán tartottak esküvőt röviddel az eljegyzés után. Ennek többek között az is oka volt, hogy az esküvőre össze kellett gyűjteni az élelmiszert, az italt és különféle kiadásokra a pénzt.

Esküvői előkészületek

Az esküvő kijelölt időpontja előtt egy hónappal a fiatalok elmentek a paphoz, hogy értesítsék szándékukról, hogy kihirdesse őket a templomban.

A házasságkötés (prisiaha) időpontjában való megállapodás után a vőlegény maga fizetett a papnak a szívességért. Ezt a szívességet szem előtt tartották, mivel ily módon bizonyította, hogy nemsokára önálló családfenntartó lesz.

Az esküvőre megfelelő mennyiségű pálinkára volt szükség, amit a kocsmából szereztek be. Adatközlőink szerint egy átlagos lakodalomban legalább 50, de időnként még 100 liter pálinka is elfogyott. Levágtak egy, de a módosabbaknál két sertést. A lakodalom költségeiben a két család rendszerint fele részben részesült.

A lakodalomba a vendégeket a vőlegény részéről a vőfélyek (druzbowie), a menyasszony részéről a nyoszolyóleányok (druzki) hívták meg. Még a legszegényebb házasulandóknak is volt egy koszorús párja, vőfélye és nyoszolyóleánya, a tehetősebbeknek két pár, a leggazdagabbaknak pedig hat pár. Ugyanakkor olyan esetek is előfordultak, hogy a fiatal pár minden kortársa vőfélyként és nyoszolyóleányként vett részt az esküvőn. Ezeket rendszerint a rokonság, illetve a legközelebbi barátok közül választották ki. Az esküvői tisztségviselőknek ez a csoportja kizárólag még nem házas legényekből és leányokból állt.

A fiatalok szüleinek anyagi helyzete egyértelműen meghatározta a meghívott vőfélyek és nyoszolyóleányok számát, mivel közülük mindegyik a fiatal pár ajándékként, tisztségének jeléül egy kendőt (rucznik) kapott. A kendő 40 cm széles, mintegy 150 cm hosszú, szélein vörös hímzéssel díszített vászon volt. A nyoszolyóleányok ezt a kendőt övükbe kötötték, a vőfélyek viszont mellükön keresztbe átvetették. Csak a leggazdagabbaknál történt meg, hogy a lakodalom minden résztvevőjének ajándékoztak ilyen kendőt.

A tisztségviselők között a menyasszony legjobb barátnője volt az első nyoszolyóleány (pirso družka), illetve a vőlegény közeli rokona az első vőfély (pirsy družba). Az ő feladatuk volt a többi vőfély és nyoszolyóleány irányítása. Nekik funkciójuk jeleként különleges díszlők voltak, a vőfélynek szalag (pantlik), a nyoszolyóleányoknak koszorú (winiiec).

A lakodalom előtt egy héttel hívták meg a vendégeket (wolali gości). Adatainkból az derül ki, hogy a legszegényebb családok lakodalmán 20-30, a középgazdák esetében 60-80, míg a leggazdagabbak lakodalmán 200 személy is volt. A meghívás a lakodalmi étkezésre való meghívást jelentette, viszont az esti táncban meghívás nélkül is részt lehetett venni.

Először a vőlegény vendégeit hívták meg. A vőfélyek végigjárták a házakat, az első vőfély egy vasalt végű bottal megveregette a gerendát és így szólt: "Adjon Isten jó estét! Üdvözllek benneteket! Most elmondom miért jöttünk ide: ez és ez (a legény) megnősül, erre a lakodalomra hívunk benneteket. Mindenki, az egész család, a legkisebbtől a legnagyobbig a lakodalomba elgyertek. Kanalat, villát hozzatok magatokkal, hogy éhesek ne maradjatok. Lesz enni, inni, minden lesz a lakodalomba, elgyertek. Meg vagytok híva!" (Dobri wiecer! Pan Bog dej! Witojcie! No to powiemy wam nac my priszli tutaj: da tyn i tyn /parobek/ zeni sie, a temu wolamy na swadźbe. Sicy, cala familija, od najmniejszego do najwiekszego, na swadźbe przyjdźcie! Lyzky, widlicki si prynieście zebyście lacni nie zostali. Jeść, pic będzie, będzie syćko, na swadźbe przyjdźcie! Powołańście!) A vendégek meghívása után a vőfélyek a vőlegény házához mentek, ahol a férfiakból álló társaság késő éjszakáig pálinkázott és énekelt.

A következő nap a nyoszolyóleányok hívták meg a menyasszony vendégeit az előbb leírt módon. Feladatuk teljesítése után ők is összegyűltek a menyasszony házában, s ott bort vagy pálinkát ittak.

A lakodalomba feltétlenül meg kellett hívni a szomszédokat, még ak-

kor is, ha rossz volt a viszony. A lakodalmat kiváló alkalomnak tartották a kibékülésre, hiszen a meghívott - a falu elmarasztaló véleménye miatt - nem tagadhatta meg a részvételt, bizonyítania kellett a szomszédjával szembeni jóakaratot.

Esküvő, lakodalom, pártázás

Derenken a lakodalom a vőlegény és a menyasszony házában egyaránt lebonyolódhatott. Rendszerint úgy történt, hogyha a legény költözött a leányhoz, akkor a leányos házban zajlott le az egész ünnepség. Ha viszont az esküvő után, a leány költözött a legény házába, akkor az ünnepség egy része (az esküvőig) a leányos háznál zajlott, majd a templomból való visszatérés után a lakodalom a vőlegény házában folytatódott.

A lakodalom szombaton a polgári esküvővel kezdődött, amelyen a fiatalokon kívül csupán a tanúk: a "kérő" (pytac) és a "kiadó" (wydawac) vett részt. Ezt követően a menyasszonyos háznál vendégül látták a legközelebbi hozzátartozókat. A vasárnapot a lakodalmi előkészületekre szánták.

A lakodalmas háznál gyülekeztek a főzőasszonyok (gazdyne co wari-ly). Őket nem vendégként, hanem szakácsként (kucharek) hívták meg, mivel olyan személyek voltak, akikről közismert volt a faluban, hogy jól tudnak főzni. Általában 4-5 ilyen asszonyt hívtak meg a lakodalomba. A családból néhány asszony és leány segített nekik. A szakácsnők egyedüli jutalomként kendőket kaptak. Azonban arra is emlékeznek, hogy a szakácsnőknek jogukban állt a lakodalmi étel maradékát hazavinni.

A meghívott vendégeknek kötelességük volt a lakodalomba ajándékot (ajandyk) és adományt (dar) vinni. Ajándékként a fiataloknak inget vagy más ruhadarabot, esetenként bútort, edényt vittek. A lakodalom minden résztvevője vásárolt valami apróságot - ha volt rá pénze - valamilyen értékesebb tárgyat. Az ajándék nagysága a rokonság, az ismeretség, a barátság fokától függött, illetve időnként az egyén és a házasulandó között individuális érzelmeken alapult.

Adománynak a lakodalmi vendégek által hozott élelmet, tyúkot, kacsát, tojást, lepényt stb. nevezték. Az élelmet vagy a lakodalom előtti napon vitték, hogy még a lakodalomban fel tudják használni vagy csak a lakodalom napján, mint a fiatal pár jövőendő gazdaságába szánt ajándékot. Az adományt és az ajándékot gyakran egyszerre, a lakodalom napján vitték

el. Az ajándékokat mindig az asszonyok adták át.

Az ajándékok és az adományok átadása után a jelenlévő vendégeket asztalhoz hívták reggelire (fryštyk). Ilyenkor tulajdonképpen ebédnek megfelelő ételeket tálaltak, levest (leggyakrabban húslevest) és sült húst káposztával, krumplival. Ezután a Derenken nagyon gazdagnak és szokatlannak számító étkezés után, szintén ritkán fogyasztott tejeskávával kínálták a vendégeket, amihez mákos, lekváros, túros kalácsot, valamint pálinkát adtak. Derenken nagyon ritkán készítettek tortát. Ezeket az ételeket a szegény és a gazdag lakodalmakon egyaránt meg lehetett találni.

A reggeli kevésbé ünnepélyes étkezés volt; az ajándékokat hozó vendégek bizonyos időt az asztalnál töltöttek, majd mindenki hazatért, és a templomban, az esküvőn találkoztak újra. A reggeli során a vendégeket a szakácsnők és segítők szolgálták ki.

Ezen idő alatt a vőlegény és a menyasszony - mindkettő a saját otthonában - az esküvőre készülődött. Sajnos a hiányzó információk birtokában nem tudjuk rekonstruálni a Derenken régen használatos lakodalmi viseletet. Csupán annyit tudunk, hogy a menyasszonyt öregasszonyok öltöztették fel "hosszú" szoknyába, olyan hosszú ruhába, ami a földig ért (dlugie smaty, dlugom kamze, abo wigar dlugi po ziem). Fejükre fátyolkoszorút tűztek, kezükben élő vagy viaszos, művirágból készült csokrot tartottak. A menyasszony egész viseletében a fehér szín uralkodott.

A vőlegény új ruhába, fehér ingbe öltözködött. Kabátjának zsebébe (a menyasszony által készített) hímzett kandót tűztek. Ruhájára zöld rozsmaringból készült koszorút (pierko) is tűztek. Valamikor hasonló, csak jóval kisebb méretű koszorúkat hordtak a vőfélyek is.

A házból a templomba való indulás előtt a menyasszony szülei megállították a házasulandókat, a menyasszony elkészült tőlük, megköszönve a nevelést és a gondoskodást.

A templomba vezető úton a menyasszony és a vőlegény egyaránt kereszt- illetve bérmajával ment párban. Mindkét keresztapát nászagnak (nasnac, nosnac) nevezték, akik az esküvő és a lakodalom alatt a fiatalok képviselői voltak.

A falun keresztül visszatérő lakodalmi menetet - ekkor már az ifjú férj és feleség együtt mentek - a kapuk előtt álló, a lakodalomba meg nem hívott derenkiek figyelték. A menetben lévő asszonyok kaláccsal, fonnott kaláccsal teli kosarakat hordtak, amelynek tartalmát a gyermekek és a felnőttek közé dobálták. Ezt a "kalácsdobálásnak" nevezett szokást De-

renken mindig megtartották.

A fiatalok a vőlegényes házhoz mentek, ahol zárva találták a kaput, előtte az ifjú férj keresztapja állt, aki találós kérdéseket (wygadki) tett fel a fiataloknak, és csak azok megválaszolása után engedte be a házba a menetet. Ezek a találós kérdések sajnos nem maradtak fenn. Eközben a kapu előtt álló fiatal párra az udvarról a háziak bűzát, rozsort vagy kukoricát szórtak, "hogyan jó életük legyen, hogyan mindenük legyen" (coby dobry ziwot mali, zaby byle syćko). Miután beértek a portára, az ifjú asszony két fonott kalácsot kapott, amit a háta mögé, a kapu előtt álló gyermekek közé hajított. Azt hitték, amilyen nemű gyermek veszi fel elsőnek a kalácsot, olyan nemű lesz a fiatalok első gyermeke.

A ház küszöbén a vőlegény szülei köszöntötték a fiatalokat. Az első vőfély bejelentette, hogy meghozták az asszonyt, azaz a menyüket. Anyósa (mami) megcsókolta, és üdvözölte őt.

Megkezdődött az ebéd, amelynek során a vőfélyek szolgáltak fel. Az ételeket előbb a fiatal párnak, majd a legelőkelőbb vendégeknek találták fel, miközben megfelelő humoros versikéket mondtak magyarul, régebben valószínűleg "szlávul". A nyoszolyóleányok a vendégekkel együtt ültek az asztalnál. Az ebéd résztvevőinek meguknak kellett hozni az evőeszközöket. Este nyolc óra még vacsorát is adtak, de egész idő alatt kínálták a vendégeket süteménnyel és pálinkával.

Úgy tűnik, hogy reggelire, ebédre (obiód) és vacsorára (wieczere) ugyanazt az ételeket szolgálták fel, amelyk közül a legfontosabb a sült disznóhús volt káposztával és burgonyával.

A vacsora alatt az első vőfély egy tányérral körbejárta a szobát és kérdezte a vendégeket, "mennyit ad ezért a vacsoráért?" (Kielo fto ze wieczere do?) A tányérba kisebb összegeket dobta, amit aztán a szakácsnőnek adtak.

A vacsora után kivitték a szobából az asztalokat, és megkezdődött a tánc. A vőfélyek elsősorban a fiatal asszonnyal táncoltak, akinek minden táncban az elsőnek kellett lennie. A zenét rendszerint a környékbeli cigányzenészek (banda) szolgáltatták, amiért a vőlegény fizetett.

Amikor közeledett az éjfél, bejött a szobába az első vőfély, megállította a táncot és a zenét, mondván, közeledik az idő "amikor mindenki az oldalára fordul, az asszonyok mennek bekötni a menyasszony fejét" (kazdy naj stanie na bok, mloducho idom cepie baby).

A pártázás (cepiny) egy külön szobában történt, ha ilyen nem volt, akkor a szomszéd házban. A hagyomány szerint a fiatal asszonyt valamikor

az istállóban pártázták. A pártázás alatt kizárólag férjes asszonyok (baby) lehetnek jelen; ha véletlenül ide férfi benyitott, annak pálinkával kellett kiváltania magát. Abba a helyiségbe, ahol a pártázás lezajlott, az asztalra ételt és italt készítettek. Az ifjú asszonyt a szobába kísérő asszonyok vidám dalokat (huncuckie nuty) énekeltek magyarul.

A szoba közepére egy zsámolyt (karszek) állítottak, amire egy szőrével felfelé fordított bundát helyeztek. Adatközlőink szerint azért tették ezt, "hogyan olyan göndör fia legyen, mint ez a bunda" (doby takiego gondrastego chlopca miala jak ten kozuszek). A bundára ráült az új asszony, az asszonyok egy része igyekezett azt kihúzni alóla, míg a többiek igyekeztek őket megzavarni. Némi huzakodás után következett a rítus legfontosabb része - a fiatal asszony fejéről elvették a koszorút, amelyet mindeddig hordott. Ugyancsak levette a felső ruháját is, csupán alsó ruhájában maradt. A levett ruhát átvitték a szomszéd szobába. Leengedték a haját, átfésülték, majd egy nagy fésűvel kontyba feltűzték. A fejére piros kendőt kötöttek, régebben pedig - legidősebb adatközlőink emlékezete szerint - egy pártát használtak e célra, ami azonban nem őrződött meg máig. A fiatal asszony új ruhát vett fel, piros szoknyát és blúzt. A pártázás az az asszony végezte, aki a legügyesebben tudott kontyot készíteni. Miután a pártázást befejezték, az asszonyok elfogyasztották a számukra előkészített ételt, megitták a pálinkát, megjelent az első vőfély, és elvezette az ifjú asszonyt. Bevezette a lakodalmas nép közé, kihirdette, hogy már asszony, és most kerülhet sor a menyasszonytáncra (niewiastów taniec). Mindenki, aki a keresztapa által tartott tányérba pénzt tett "a fiatal asszony cipőjére", az táncolhatott vele. Férfiak és asszonyok egyaránt táncoltak az új asszonnyal. Utolsónak férje táncolt vele néhány taktust, majd kilopta a szobából.

A költözködés és a hozomány

Ha a lakodalom a menyasszonyos háznál volt, és a fiatal házaspár a vőlegény szüleinek házában laktak, a lakodalmat követő napon került sor az ünnepélyes költözködéssre. Minden nagyon hasonlított a fiataloknak a templomból való visszatérte utáni üdvözléséhez, azzal a különbséggel, hogy a fiatalokat egy menet kísérte: a vőfélyek és nyoszolyóleányok vitték a vendégektől kapott lakodalmi ajándékokat, vezették a teheneket, hajtották a disznókat, amennyiben ezek is beletartoztak a menyasszony

hozományába. A nyoszolyóleányok vitték a menyasszony kelengyéjét, amibe rendszerint egy nagy, gyönyörű dunyha (pierina) és hat párna (zoqluw-kuk), de legalább egy dunyha és egy párna tartozott.

A fiatal asszony hozományát, amibe bűtor (szekrény, láda, komód) és ruha tartozott, magyar hatásra jusnak nevezték.

Ha a lakodalmom a vőlegényes háznál zajlott le és a fiatalok ott is maradtak, akkor a hozomány átvitelének nem volt ünnepi jellege és gyakran csak jóval a lakodalmom után történt meg.

Általánosan elfogadott szokás volt, hogy a lakodalmat követő első vasárnapon a fiatal házasságok otthonában ünnepi ebédet készítettek, amelyre meghívták az új házasságok legközelebbi családtagjait. Ez szokásos alkalma volt azon udvariassági formák kialakításának, amelyek szerint szólítják majd egymást az egyes családtagok. Tehát olyan pillanat volt ez, amikor ellenőrizték és megállapították az egymás között kialakult rokonsági kapcsolatot. A következő vasárnap teljesen hasonló találkozás zajlott le az ifjú férj szüleinek házában.

Lakodalmom Istvánmajorban

Az Istvánmajorban rendezett lakodalmak jelentősen megváltoztak. A lakodalmhoz kapcsolódó rítusok szinte teljes egészében megszűntek, alig maradtak meg egyes elemei komoly (a szülők megáldják a fiatalokat) vagy humoros formában (pártázás).

Tekintettel a fiatalok kis számára, a faluban évente legfeljebb egyszer vagy kétszer tartanak lakodalmat. erre az alkalomra meghívják az egész falut, ha pedig egy istvánmajori egy más faluból valóval házasodik össze, még számos külső vendéget is. Egyöntetűen állítják, hogy a legutóbbi lakodalmomra 200-300 személy gyűlt össze, ami elképzelhetőnek tűnik.

Ilyen rengeteg vendég egyetlen házban sem fér el, tehát sátrakat kölcsönöznek, amelyben táncolnak és ahol esznek is. A lakodalmakat rendszerint nyáron vagy kora ősszel tartják, tehát a sátrat nem mindig használják, gyakran csak biztosíték rossz idő esetére.

A meghívott vendégek - de ez csak a falu lakosaira vonatkozik - a kárcsak Derenken, adományt hoznak a lakodalomba, tyúkot, tojást, bort, tortát, kalácsot stb. Az ily módon összegyűlt élelmiszerek természetesen a lakodalmi étkezést szolgálták. Éppen ezért a lakodalmom költségeit enyhí-

tették. Ebből az alkalomból rendszerint leölnek két disznót, amellest nagy mennyiségű disznó- és marhahúst, baromfit, száz vagy még több liter pálinkát, néhány ezer üveg sört stb. vesznek. Egyedül a bor származik saját szőlőből, a lakodalomra legalább 200 liter vagy még több bort készítenek elő.

A lakodalom költségei, amelyet a két család közösen áll, nem kevesebb, mint 50.000 forint. Ezek a nagy kiadások azonban megtérülnek, hiszen a fiatalokat gyakran igen költséges ajándékokkal: mosógéppel, szőnyegekkel, ruhával, konyhafelszereléssel, étkészlettel stb. lepik meg. Az új házások mind gyakrabban kapnak ajándékot készpénz formájában.

A pártázás után, amely lényegében ugyanúgy folyik le, mint Derenken, csak más hangulatban kezdődik a "menyasszonytánc", amelynél a vőfély a pénzt "az asszony nagyon drága cipőjére" gyűjti. A lakodalom alatt összegyűjtött pénz összege ma a 20.000 forintot is eléri.

Az ételek elkészítésében segítő asszonyok munkájukért kötenyt (szurc) kapnak. Voltak olyan lakodalmak, hogy minden meghívott - száz vagy még több - asszony kapott ilyen ajándékot. A rokon és szomszédszasszonyok mellett, magas fizetségért olyan asszonyokat is felfogadnak, akik különösen értenek a sütemények sütéséhez és torták készítéséhez. Ezek rendszerint a környező falvakból való magyar asszonyok.

Az istvánmajori lakodalom olyan ritka alkalom, amikor a Magyarországon szétszórva élő derenki telepések találkozhatnak. A lakodalomba meghívják a rokonokat, függetlenül azok lakóhelyétől, a köztük lévő kapcsolattól; a cimborákat, még akkor is, ha már évek óta távol élnek a falutól. A búcsú és kisebb mértékben Mindenszentek mellett a lakodalom vissza nem térő alkalom az egész istvánmajori közösség, mind az itt élők, mind a faluból már elkerültek számára, hogy kifejezzék az idősebb nemzedék által Derenkről hozott hagyományokhoz való hűségüket és kötődésüket. Sokan tudatában vannak ezen találkozások fontosságának, tudják, hogy ez nemcsak családi, hanem az egész közösség számára jelentőséggel bíró ünnep.

Temetkezési szokások

A halál megérzése és előjelei

Derenken hittek abban, hogy az ember meg tudja érezni a saját vagy

másvalaki halálát. A halál megérzése az álmok során jelentkezhet. Ha valaki koporsóról (truchla), kiásott gödörről (dzioura) álmodik vagy amikor az alvónak olyan érzése van, mintha menne, a lába alól pedig kicsúszik a föld, az annak a jele, hogy közvetlen környezetében valaki meghal. Hasonlóképpen rosszat jelent, ha az álm során megjelenik a fehér szín, a legrosszabbat pedig - mivel az elkerülhetetlen halál előjele - az olyan álm, amelyben a feleket fehéritik ki vagy fehér színű ruhát (biole smaty) pakolnak.

A halál hírnökei állatok voltak: a bagoly (fülesbagoly), a kutya, a ló, az ökör. Azt állították róluk, hogy widzom śmierstkę, vagyis meglátják a halált, amelyet az ember nem képes meglátni. Ezért is a kutyák, látva a járkáló halált, vonítanak (dawały jel), a ló nyugtalanul forgolódott az istállóban, a bagoly a tetőre telepedett (frygala na wierch) és azt mondta: "kiwik, kiwik, huhu", ilyen módon jósolja meg valaki halálát. A bagoly Derenken nemcsak a halál hírnöke volt, úgy tartották, hogy a megszemélyesítője is, és halálmadárnak is nevezték (śmierskin ptok). Huhogása, de már a jelenléte is a ház közelében a halál jelenlétét bizonyította, különösen akkor, ha odabent beteg feküdt. Közelgő halált jelentette az is, ha a kép leesett a falról. Hogyha a haldokló félrebeszélt és már nem élő személyhez szólt, közelgett a vége, már nem sok ideje maradt hátra.

Haldoklás

A nagybeteg mellett, akinek felgyógyulására nem sok remény maradt, szentelt gyertyát égettek, imádkoztak. Papot hívtak hozzá, csak nagyon ritkán kérték az orvos segítségét. Minden említett cselekmény, természetesen az orvos kihívását kivéve, azt a célt szolgálta, hogy a haldoklónak a halál könnyebb (lekciejśa) legyen. Minden ember abban reménykedett, hogy amikor eljön az ő ideje, hamar meghal (umre skoro). A hosszú haldoklást (cienski zgon) bűnhődésnek tartották az elkövetett bűnökért. A könnyű halál jutalom volt a méltó és példás életért. A haldokló mellett imádkozó feketébe öltözött asszonyokat farsulatoskiknak nevezik. Az asszonyok kezükben rózsafüzért tartottak, közösen imádkoztak, a haldokló ágyától távolabb egyházi énekeket énekeltek. A haldokló mellett nem szabad sírni, a sírás a haldoklást megnehezíti, a nagybetegnek még több kínt okoz, sőt lehetetlenné teszi a halált. Tilos volt a haldokló megé-

rintése, különösen hirtelen mozdulattal történő mozgatása. Úgy vélték, hogy ezzel szintén késleltetik a halál bekövetkeztét és megnyújtják a szenvedést. A könnyű, gyors halált szolgálta a szenteltvíz, mellyel a haldoklót meghintették, a szentképek, a rózsafüzér, az imakönyv, amelyeket a haldokló ágyára tettek.

Temetési előkészületek

A halál beállt, ha a haldokló megnyugodott, a szája elé tükröt (zerkadlo) tartottak, ha az nem párasodott be, megbizonyosodtak a halálról. A halottnak lezárták a szemét, felkötötték az állát. Ha a szemhéjak nem akartak zárva maradni, érmét raktak rá, mivel "az a jó, ha a szeme zárva van, az nem jó, ha néz" (to lepsi kied ocy ma zamrozone to niedobre kied kuko). Az általános hiedelem szerint az a halott, akinek nincs zárva a szeme, valakit kinéz (wykuko), magával vihet valakit a temetési szertartás résztvevői közül a másvilágra.

Az idős embereknek általában elő volt készítve a sötét színű halotti ruhája. A hajadonokat fehérbe öltöztették, esküvői koszorút (winiac) tettek a fejükre, mint a menyasszonyoknak szokás, a holttestet élő virágokkal takarták be. A legényembereket fekete öltönyben temették el, mellükre fehér kendőt terítettek. Koporsójukat is virágokkal díszítették. A kisgyermeket teljes fehérbe öltöztették a ravatalra. Nem volt szokás, hogy a halott lábára cipőt húzzanak, csupán fekete (a felnőtteknek) vagy fehér (a gyermekeknek) zoknit (sztrimfle) húztak a lábukra. A férfiak fejére kalapot tettek. Nem volt szabad a halotról levenni a gyűrűt vagy órárt, erre mondták azt, hogy ami az övé volt, az az övé (co jego bulo to jego). Úgy tartották, hogy a halott megsértődik, és visszaköveteli a személyes tulajdonát, ha nem temetik el vele.

Miután megmosdatták és felöltöztették az elhunytat, átvitték a tiszta szobába (predna chyz), amit rendszerint nem fűtöttek, lócára fektették és lepedővel letakarták, míg a ravatalhoz szükséges kellékeket meg nem vásárolták.

A koporsókat (truchle) a szögligeti vagy a szini asztalosok készítették. Az idősebbek koporsója fekete vagy barna volt, a fiataloké, de főleg a gyerekéké fehér. Erdei fenyőből készültek. A kisgyerek koporsóját a keresztanya vette meg. A koporsóban az elhunyt feje alá párnát (zoglówek) helyeztek. A koporsó négy sarkához egy-egy gyertyát állítot-

tak, amelyek egészen addig égtek, amíg a koporsót, ki nem vitték a házból. A falusiakat azonnal értesítették a halálesetről. Az elhunyt legközelebbi rokona házról házra járt, és bejelentette, hogy meghalt a legjobban szeretett hozzátartozója. Ezután nem hagyták magukra a gyászoló családot, személyt, Az idősebb emberek megnézték a halottat, virrasztottak mellette, jelenlétükkel kifejezték együttérzésüket a gyászolókkal, majd az egész falu részt vett a temetésen. Kötelező volt a halottat megnézni (opatrić, pokukać zmartego), nagyon kevesen, nagyrészt csak a komoly haragosok vonták ki magukat ez alól. A falu lakossága rossz szemmel nézte az ilyen tüntető távolmaradást, és azt az embert, aki nem tette tiszteletét az elhunynál, egész életére a nem éppen hízelgő "gniewnik" (haragos) jelzővel illették.

A temetés

Derenken általában a halált követő harmadik napon temették el az elhunytat. Addig a család férfitagjai a temetőben (temetowie) megáták a sírt (grob). A temetési szertartás többnyire dél körül kezdődött. A vidékről jött pap (kniaz) a helybeli kurator kíséretében elbúcsúztatta a halottat a földi élettől, szenteltvízzel meghintette a holttestet, és ezután lezárták a koporsót. A közvetlen hozzátartozók utoljára megcsókolták az elhunyt kezét és arcát. A szertartás második része már az udvaron folytatódott a népes gyülekezet előtt. Amikor a koporsót a szobából vitték ki, arra ügyeltek, hogy a halottnak a lába legyen elől (marty isel nogami wonka). Szokásban volt az is, hogy a koporsóvitelét a halottal egykorú cimborák vállalták: a lányt - a lányok, a legényembert - a legényemberek. Majd csak a temetőben vezető úton vitték a legerősebbek, de a temetőben ismét az elhunyttal egykoriak vették át a koporsót.

Derenken a temető sehonnan sem volt messze, és sehonnan sem volt nehezen megközelíthető, ezért a koporsót többnyire gyalogosan vitték ki a temetőbe. Csak ritkán fordult elő, rendkívüli időjárásban, hogy lovas szekérre tették fel. A kocsis az elhunyttal soha nem volt rokoni kapcsolatban, szolgálatáért soha pénzt el nem fogadott. Úgy vélték, hogy a halottat ki kell vinni (umartego tra wyniesc), e kötelezettséget nem szabadott megtagadni.

A gyászmenetet az organista és a pap vezette, a koporsót közvetlenül követték a legközelebbi hozzátartozók, a család, a rokonság, majd

pedig a temetés további résztvevői, gyakorlatilag az egész falu. Megálltak a falu közepén, a keresztnél, a pap imát mondott és a gyászmenet énekelt. A temetőben ismét időztek a keresztnél, majd folytatták útjukat. A sírnál imádkoztak és énekeltek. Végül a koporsót leengedték a sírba, a résztvevők egy marék földet dobtak rá. Miközben a rögöt a koporsóra dobták, a következő szavakat mondták magukban: maradjon csak ott, ne jöjjön vissza (naj tam zostanie, nie przyjdzie nazod).

A sírt friss virágokkal borították be, minél fiatalabb volt az elhunyt, annál többet és annál tarkábbat. Az idősebbeknek nem illett tarka virágokat tenni a sírjára. A művirágok és műkoszorúk közvetlenül az áttelepítés előtt, azaz a harmincas években jöttek divatba. Ezeket a környező településeken szerezték be.

A temetés után került sor a torra (stypa), amit ma már csak magyarul tornak neveznek. A toron a temetés minden résztvevőjének jelen kellett lennie. A meghívás történt: (Várjatok, ne menjetek sehova, végezzük be a munkát, majd azután hazamentek, előbb gyertek el a torra.) "Podźcie, chybajcie, nie idźcie nigdziej, a skońmy robota si, a tak naj każdy idzie domu, pojdźcie na tor."

A gyászolók többsége elment a torra, amely vagy abban a házban volt, ahonnan a gyászmenet elindult, vagy pedig a szomszéd házban. Erre az ünnepi alkalomra elsősorban italokat készítettek elő - bort és pálinkát, időnként kalácsot, ritkábban sült szárnyast. A toron felidéztek az elhunyt emlékét, dicsérték jó tulajdonságait stb. Arra törekedtek, hogy a hangulat ne legyen nyomasztó, szinte kötelező volt az elhunyttal kapcsolatosan viccelődni és vidám részleteket felidézni életéből.

A gyász, a sírok gondozása

A gyász, legalábbis annak kinyilvánítása, kizárólag az elhunyt feleségére nézve volt kötelező: Az özvegynek feketében kellett járnia egy évig (gdowica w cymym chodzila do roku), az özvegy férjek általában nem öltöttek gyászruhát. Úgy tűnik azonban, hogy Derenken nem gyászoltak túl sokáig, nem követelte ezt meg a közösség, a gyász megszegése semmiféle következményekkel nem járt. A sírokat nem látogatták gyakran, bár a temető nem messze, a falu közepén volt. Mindenszentekkor azonban minden sírt rendbe tettek, gyertyákat égettek a hantokon és imádkoztak a halottakért.

A halottaktól való félelem

Derenken még az emberek nagyon is tartottak a halottaktól. Félték a temetőtől is, mivel az a hiedelem járta, hogy ott alkonyatkor a halottak szellemei (smierstki) a sírok körül repdesnek, hiszen az ő házuk (chyża) maga a sír. A gyerekek attól is tartottak, hogy éjjel a templom mellett elmenjenek, mivel ott is a halottak lelkei gyülekeznek.

Különös félelmet okozott a keresztleletlenül elhunyt lelke (đusa). Az ilyen gyermekeket nem is a temetőben hantolták el, mivel arra nem voltak méltóak, hogy megszentelt földben nyugodjanak, hanem a temetőárokban (z wonka, na kraju). Ha valaki éjjel nyöszörgést hallott, akkor azt egy ilyen gyermek lelke csinálta, mert kérte, hogy kereszteljék meg (pytala krest - zondala krest). Aki ilyet halott, kötelessége volt őt megkeresztelni. Arra a helyre égő szentelt gyertyát kellett vinni, és szentelt vízzel körbehinteni, majd a következőket mondani: Valaha lány volt Éva, valaha fiú volt Ádám (Kieds dziewce bysc Ewa, kiedys chłopiec bysc Adam.). Ezután a gyerek lelke megnyugodott és eltávozott a túlvilágra.

Temetési szokások Istvánmajorban

Úgy tűnik, hogy a temetési szokások sokat változtak. Továbbra is hisznek a halál előjeleiben, ugyanazokat a tevékenységeket végzik a beteg haldoklásakor, ugyanúgy készülnek fel a temetésre. Istvánmajorban is szigorúan betartják a halott temetés előtti meglátogatásának és búcsíztatásának szokását, a gyászoló házban a virrasztást, továbbra is ülnék tort, amely azonban gazdagabb ételekben és italokban, mint Derenken volt. Mindenki részt vesz a temetésen. Ha valaki nincs jelen a temetésen, ezt negatívan értékelt "hordosć"-nak tartják. Még a betegek is kiállnak a kapuba (kaporce), mielőtt a gyászmenet elhaladna.

Ma már sokkal inkább törődnek a sírokkal, nemcsak azokkal, amelyek az istvánmajori temetőben vannak, hanem azokkal is, amelyek gyakran távoli településeken találhatók. A családok évente többször is rendbe teszik a sírokat. Mindenszentek napja előtt, gyakran az elhunyt halálának évfordulóján, születésnapjának, névnapjának, házassági évfordulójának stb. előestéjén.

Mindenszentek napja családi ünneppé vált, ilyenkor találkozik a már

meglehetősen szétszóródott család. E napon megérkeznek a gyerekek az ország minden részéről, a rokonok a szomszédos falvakból. A sírokat befedik a virágok, jobbára krizantémok, amelyeket külön e célra termesztenek a kertekben. A temető látogatása a virágok elhelyezése, az imák elmondása után a háznál vendéglátás van. Az asztalt ünnepi étrendhez terítik meg, azonban az italból kevesebb fogy, mint máskor, mert a vendégek általában gépkocsival érkeznek, és még ugyanaznap haza is térnek.

Sokkal ritkábban látogatottak a sírok Derenken. Csak néhány istván-majori öreg szokott elutazni, hogy megnézze a derenki temetőt, ahol a közvetlen hozzátartozók nyugosznak. E látogatásokra többnyire néhány nappal Mindenszentek előtt kerül sor. Ma a derenki temetőt szinte teljesen benőtte a fiatal erdő és még Mindenszentek napján is csak néhány síron lehet gyertyát és a friss koszorút látni. Nem kell ezen csodálkoznunk, hiszen a hely nehezen közelíthető meg, gépkocsival elérhetetlen, a korábbi lakosok egyre idősebbek, és fizikailag is egyre nehezebben mozognak, és ami természetes, egyre kevesebben vannak.

Észrevehetően kisebb a halottak szellemeibe vetett hit is, csak néhányan állítják, hogy ilyen esetek most is előfordulnak.

KALENDÁRIS SZOKÁSOK

A Magyarországon lakó lengyel nemzetiségek kalendáris szokásai gyökeresen átalakultak az áttelepítés után. Ma már nagyon nehéz rekonstruálni a derenki szokásanyagot. Elemeiben még feltárhatók az egyes ünnepek körök, de gyakran előfordult, hogy egységes képet már nem alkotnak az istvánmajoriak kultúrájában, sőt az emberek visszaemlékezésében sem. Így a kutatók dolga rendkívül megnehezedett, amikor célul tűzték ki a hagyomány rekonstrukcióját.

A téli ünnepkör

Advent

A karácsonyt megelőző negyven napot Derenken is Adventnek nevezték. Ez idő alatt nem volt szabad lakodalmat és mulatságot rendezni, minden nap részt kellett venni a roratakon, amely reggel öt órakor kezdődött.

Szent Luca napjától (december 13.) szentestéig a férfiak széket kényszerítettek, amit azután magukkal vihetek az éjféli szentmisére. Ha valaki az éjféli misén ráült, a jelenlévő nők között fel tudta ismerni a boszorkányt (striga), aki elől jobb, ha megóvja a gazdaságát. Luca-napkor a gazdák fokhagymával keresztet rajzoltak a gazdasági épületek ajtóira. Az volt ugyanis a hiedelem, hogy a december 13. és vilia között a boszorkányok (striga) fokozottan kárt okozhatnak, és a fokhagyma megvédi az állatokat a kártételüktől. Keresztet is vetettek fokhagymával "na krzyż", hogy ilyen módon is védjék magukat a rontás elől.

Luca napján a lányok a kötényüket a zsúptető alá tartották, ha véletlenül rozsszem hullott bele a tetőről, akkor a lány elkél már a legközelebbi farsangkor, ha valamilyen bogár beleesett, ez nem jót jelentett.

"Vilia"

Derenken a viliát karácsonynak is nevezték. A legjelesebb ünnep volt. Ezen a napon kivágtak egy kis erdei fenyőt (drewko), amit az asztal felé függesztettek fel, hogy a szentesti vacsorakor mindenki lássa.

A karácsonkafát almával, dióval, szárított körtével, cukorkákkal, mézeskalácsokkal (miodownik), pattogatott kukoricával (pukana) díszítették, papírból készült színes láncokat akasztottak még rá. A drewko a Háromkirályokig függött, utána eltűzelték, a szárából habarókanalat (mutvica) faragtak.

A kisgyerekeknek az apa vagy más felnőtt személy angyalnak öltözött és a drewko alatt imádkoztatta a háziakat. Ha a gyerekek nem tudtak imádkozni, az angel megszidta őket, az angyalnak ígéretet tettek, hogy megjavulnak és egész évben szófogadó gyerekek lesznek.

A karácsonyi asztalra díszes abroszt terítettek, amely alá a Derenken termesztett gabonaféléket szórtak, hogy legyen elég sok, mindenből legyen elegendő egész évben, minden jól teremjen (naj bedzie welo, naj sycko bedzie welo na rok, niek sie sycko mnoho zrodzi). Ezekből a gabonafélékből adtak az ünnepek alatt a tyúkoknak, hogy elegendő tojást tojjanak (zeby welo wajca niesly). Az asztal alá gabonaszalmát szórtak.

A szentesi vacsora délután öt és hat óra között kezdődött. Amikor megkondultak a harangok, igyekezett mindeki az asztal mellé ülni. A vacsorát magyar nyelven mondott közös imádság vezette be (najpierw modlenie, potem jedzenie). Elsőként az ostyát vették magukhoz. Az öregek pálinkába mártott ostyát ettek, a gyerekek mézbe mártottat, előfordult, hogy fokhagymával dörzsölték be. A karácsonyi vacsora minden résztvevője egy ostyát evett meg. Ezután következtek az ételek: a gombaleves, mákos-tészta (zuzoki z makiem) és különféle kalácsok: mákos, túrós, lekváros. A megmaradt zuzokit vacsora után a teheneknek, ökröknek, a macskáknak és kutyáknak adták. A lovak mézbe mártott ostyát kaptak. Az ételeket egy tálból fogyasztották el.

A vacsora befejezése után a fiatalság a falut járta, az ablakok alatt (popod obloka) karácsonyi dalokat énekelt, az öregek otthon ültek, pálinkát iddogáltak, és az éjféli szentmisét várták, amelyre a falu majd minden lakója elment. Karácsonyi köszöntővel főleg a gyerekek és a fiatalok jártak, ám előfordult, hogy a fiatal házaspárok is csatlakoztak hozzájuk. Magyarul énekeltek,⁴⁷ a háziak azonban már anyanyelvükön hívták be őket és a köszöntők is anyanyelven kértek jutalmazást: Adjatok, mit adni akartok, mert ha nem adtok, akkor a zsúptetőt megtépázzuk és lábunk alá tesszük, mert itt állva fázunk. (Dajcie ze mi, dajcie, co mi macie dać, bo kied mi nie docie, to wom treski /strzeche/ wyskubiemy i pod nożki pokladiemy, bo nam zima stać.) A háziak ekkor almát, diót és kalácsot adtak, az idősebbek bort és pálinkát is kaptak. Ha valaki nem

volt szívélyes a köszöntőkkel szemben, a következő évben tüntetőleg elkerülték a házat.⁴⁸

Derenken betlehemezni is jártak. A legények (*wielkie parobki*) közül valaki pásztornak öltözött, és a többi legény kíséretében kis betlehemi jászolt vitt körbe a faluban, minden házhoz bekopogtattak, elmondták jókívánságokat, karácsonyi énekeket énekeltek. A betlehemesek már pénzt kaptak. Derenkre feljöttek a szögligeti betlehemesek is, akik bacsónak és a három királynak voltak felöltözve.

Karácsony első napján a derenkiek Jabloncára mentek templomba. Derenken másnap volt ünnepi mise. Karácsony első napján szigorúan tilos volt hangoskodni, látogatónak sem jártak az emberek, kizárólag családi körben ünnepeltek. A múltban, valószínűleg az első világháborúig, betartották a nappali alvásra vonatkozó tilalmat is, e tilalom megszegése a következő évben betegséggel fenyegetett.

Az ünnepeket általában evéssel, ivással töltötték, ez idő alatt csak a legszükségesebb munkákat végezték el a házban és a gazdaságban. Emlékezni kell arra, hogy karácsonykor a kályhában nem szabad szalmát égetni, azért, mert Krisztus Urunk jászolban született, a tehének mellett, alóla a szalmát kivenni nem szabad (za to Krystus Pon we w grodzy sie narodzil, pred krowami, spod niego slomy nie slebodno wyjmuc). Karácsony és újév között tilos volt babot főzni. A tilalom megszegése, a derenkiek meggyőződése szerint, az ember testén fekélyek megjelenését okozhatta.

A téli ünnepkör egyéb szokásai

Erősen feledésbe merült már az a szokás, amelynek lényege, hogy a karácsony utáni negyedik napon a gyerekek végigszaladtak a falun, és morórovesszökből készített kötéllel verték magukat. A derenkiek szerint ez annak az emlékére történt, hogy abban a házban Heródes király minden gyereket megveretett (sickie dzieci dol pobić).

Újévkor a férfiak kölcsönösen meglátogatták egymást, pálinkát ittak, egymásnak jókívánságokat fejezték ki, hogy legyen sok pálinka, termés és legyen minden (ze naj bedzie welo palonki, ziarna, ze naj bedzie syćko). Újévkor a nők nem mehettek el otthonról, mert máshol esetleg szerencsétlenséget okozhatnak egész éven át (platny rok). Az iskolások csoportosan jártak köszönteni, újévi köszöntő verseket mondtak, amiért

adomány járt a háziaktól.

Gyertyaszentelőkor, február másodikán a derenkiek a templomban megszentelték a gyertyákat (świecki). A szentelt gyertya népi felhasználása kevésbé sokrétű, a beteg, a haldokló, a halott ágya mellett égetik, vihar idején meggyújtják. Azoknak a gyertyáknak volt a legnagyobb ereje, amelyeket minden évben, sorrendben hét éven keresztül megszenteltek: "Csakis az ilyenek fognak égni a világ végéig." Február ötödikén, Szent Ágota napján a derenkiek vizet szenteltek a templomban, de előfordult, hogy sót is.

Farsang (Farseng) utolsó három napján, vasárnapot, hétfőt és keddet, tehát hamvazószerda (Kriwa Średa) előtti napokat a derenkiek mulatságok közepette töltötték, közösen fánkot (pampuski) sütöttek, volt pálinka és bor. Különösen az utolsó vasárnap (ostatnie niedziela), amelyet farsang-farknak neveztek, telt el nagy eszem-iszom közepette. Ilyenkor nagy bált rendeztek az iskolában, mert utána már nem volt szabad táncolni és dalolni a legényembereknek, csend volt egészen húsvétig (uz petym nie śleobodno bulo i śpiewać parobkom po dziedzinie, cicho bulo wse az do Wielkiej Nocy). Hamvazószerda alatt teljes böjt volt kötelező. Hittek abban, hogy ha valaki e napon valami zsírosat eszik, akkor tyúkjai egész évben nem fognak tojást tojni. Az e napon a templomban a fejre szórt hamu védelmet jelentett a betegségekkel szemben.

Tavaszi ünnepkör

Húsvét

A húsvét előtti virágvasárnapot Derenken Kwietna Niedzielanak neveztek. E napon ünnepi szentmisét körmönet zárja. A kurátor a harangozóval (dzwoniar) együtt előkészítettek egy nyaláb fűzfavesszőt (rokita), amelyet bazikinek neveztek. A pap megszentelte, majd széthordták a házakhoz, minden háznál hagytak egy vesszőt, amit az első szobában (prednia chyża) a komódon egy üvegbe vagy pohárba helyezték, hogy vihar esetén el tudják égetni a kályhában, és ezáltal védelmet kapnak a természeti csapás ellen. (Kied sie barz lyskalo lebo hermialo ftedy kladki do maszyny /pieca/, ze naj sie kuri, ze naj nie buchnie peron.)

A bazikit egész évben megtartották, majd csak közvetlenül a következő Virágvasárnap előtt égették el a kályhában. Tekintettel arra, hogy

szentelt vesszők voltak, tilos volt kidobni őket.

Szigorú böjtöt tartottak a nagyhéten. Különösen nagycsütörtöktől kezdve nem ettek semmi zsírosat, voltak Derenken olyan idős emberek is, akik csütörtök 10 órától szombat este hat óráig szigorúan böjtöltek.

Nagycsütörtököt a derenkiek zöldcsütörtöknek (Zielonynak) nevezték. Ezen a napon Judást égették (palone Judasza): A 10-12 éves fiúk összegyűjtötték a borókafenyőt és a szalmát a falu feletti magaslaton, amelyet Chroścnak hívtak. Este tíz óra körül meggyújtották a tüzet. Míg a tűz égett, az asszonyok és a lányok imádkoztak és énekeltek a falu közepén álló kereszt alatt.⁴⁹ Nem volt szokásban, hogy hazavittek volna a tűzből visszamaradt üszkös fadarabot.

Nagyszombaton este hatkor a templomba ételt vittek, amelyet a Jabloncából érkezett pap megszentelt. Az ételt díszes abrosszal letakart kosarakban vitték. A szentelésről visszatérve már mindenhől lehetett enni. A megszentelt tojások héját és a húsból visszamaradt csontot el kellett égetni, nem volt szabad kiadobni. A tojásokat a szenteléshez nem festették.

A húsvéti ünnepek második napján, hétfőn volt a locsolkodás. E szónak külön elnevezése nem volt. A legények és a gyerekek a lányok meglocsolásáért hímes tojást kaptak (farbione wajca). A legényeket gyakran vendégül is látták: hússal, pálinkával, nemegyszer kaláccsal. Az első világháború körül, a húsvéti ünnepek Derenken három napig tartottak. Húsvét után kedden a szerepek felcserélődtek, és a lányok locsolták vízzel a fiúkat. Ők is hímes tojást kaptak érte, az idősebbeknek már bor és pálinka járt. E mellett mindenkit megkínáltak kaláccsal és sült hússal.

Pünkösöd és Őmapja

Pünkösöd helyi neve Rusadle. Nem ünnepelték különösebben. Igaz, hogy külön szentmise volt ezen a napon a templomban és a kurator zöld ágakkal díszítette fel a templomot. Még ünnepélyesebb volt a templom körüli sátrak (kolibki) szentelése. A sátrakban virágokból és ágakból oltárt készítettek. Minden asszony a sátor oltárára tett egy csokor virágot, amit esetleg gyöngysorral kötött át. Az e napon megszentelt virágokat és ágakat otthon az ajtó felett tartották, abban a hitben, hogy erejükkel védelmet nyújtanak. A csokrokról származó gyógyfüveket emberek és állatok gyógyításához használták fel.

Hasonló sátrakat szenteltek Űrnapiján is. Lehetett úgy is, hogy az egyik évben pünkösdkor szenteltek, a következő évben pedig Űrnapiján. Ezt a változtatást az okozta, hogy egy papnak három falut kellett ellátnia: Derenket, Szilicét és Jabloncát.

Amennyiben pünkösdkor májusra esett, akkor e napon májusfát (majuszki) állítottak, ha azonban júniusra esett, akkor a majuszkit már május első vasárnapján felállították.

Az a legényember, aki udvarolt egy lánynak (chodziul ku dziewce) és komoly házassági szándékai voltak, kötelességének érezte, hogy kedvesének majuszkit állítson. A cimborákkal kiment az erdőbe, ahol kivágták a legszebb fiatal nyírfát, ami már akkor majdnem kiszökdült (be to najskor wypuko). Pirkadat előtt, míg a sötétben a nyírfát a lány házának kapujába (kaparka) felállították. Minél szebb fácskára talált reggel a lány, annál nagyobb volt az öröme. A lány apja behívta a legényeket a házba, pálinkával vagy borral kínálta őket. A majuszkára vigyázni kellett, mivel előfordult, hogy egy másik féltékeny rivális legény elvitte a nyírfát. A májusfaállítás már majdnem egyet jelentett a leánykéréssel. Ezzel fejezte ki a legény, hogy mennyire komoly a szándéka.

Ha egy eladósorban lévő menyecske háza előtt ezen a napon nem volt a majuszka, a lány szomorú lett, és irigykedve nézte a májusfát kapó lányokat. Régebben nyírfá helyett erdei fenyőt vágtak ki, de azt az utóbbi években megtiltották, és pénzbüntetéssel súlytották az olyan embert, aki engedély nélkül irtotta az erdei fenyőfát.

Szent Márk napján szentelték a derenki határt. A pap által megszentelt vetésből mindenki vitt haza egy keveset (natargali my si do koszaru, a kazdy si bral a nios domu). E zöld gabonát aztán megszáritották, és vihar idején együtt égették a kemencében a szentelt bazikikkal együtt, hogy a villámcsapások elkerüljék a házat. E gabonát megszentelt gyógyfűvekkel együtt felhasználták még ráolvasáskor, valamint a betegek gyógyítására.

Őszi ünnepkör

Szent András napján (światy Ondrej, Andris) a lányok szerelmi jóslásokat csináltak. Valamikor még Szent Katalin napján is jósoltak, azaz november 25-én, de ezekre a szokásokra már nem nagyon emlékeznek.

Na światego Ondreja az eladó lányok csoportokba verődve járták a

falut, az ablakokba búzát vagy - ritkábban - hamut dobáltak. Hogyha odabentről hangokat hallottak Pódzies! vagy Chyboj domu, skurwuj sie!, ez jóslatot jelentett, miszerint hamarosan férjhez mennek a lányok. A lányok e napon, csakúgy, mint Szent Luca napján, a zsúptető alá álltak (trensly streche) és azt megpiszkálták. Ha búzaszemre akadtak, ez annak volt a jele, hogy a lány érintetlenül férjhez megy (wydo sie jako dziewka), ha rozsszemre, akkor nem, aludni fog... (ftedy sie preśpi), ha pedig bogarat lel (kied chrobaka), akkor özvegyemberhez megy hozzá (ftedy pójdzie za gđowca).

E napon jósoltak a derelyéből (z pirogów) is. Az egyik eladósorban lévő menyecske házában összejöttek a lányok, pirogot készítettek, amelykebe a legények nevével ellátott papírt tettek. A kifőtt pirogot kézzel vették ki a forró vízből, a papíron szereplő név pedig a jövődöbéli férj neve volt.

Kalendáris szokások Istvánmajorban

Mint ahogy már említettük, Istvánmajorban a kalendáris szokások igen jelentős mértékben megváltoztak, leegyszerűsödtek, elfelejtődtek. Ez természetesen összefüggésben van azzal, hogy az élet is egyre laikusabbá válik, az erősen tapasztalható a magyar falvak esetében csakúgy, mint az istvánmajori fiatalok egységének megbomlásában. Az állandó migráció, a magyar környezettel való állandó érintkezés következtében a csoport belső szerkezete megbomlik. Pedig ezt a közösséget nemcsak a származás, a környezettől eltérő, saját anyanyelv, hanem a csak náluk létező sajátos szertartások és szokások is megkülönböztették környezetétől. Kétségtelen, hogy a kalendáris szokások a derenki közösség egységét erősítették, de akkor ez az egységes csoport a szokásokat meg is őrizte.

Kétségtelen az is, hogy a szertartások eltűnése szoros összefüggésben áll a vallási gyakorlattal, Istvánmajorban ritkán tart misét a pap. Ez semmiképpen sem segíti elő a valaha általános szokások továbbélését, az olyan szokásokét, amelyek szorosan kapcsolódtak a katolikus egyház éves szertartás rendjéhez: pl.: a gyertyaszentelés, a baziki szentelése stb. Nem tartják be rendszerint a böjtöt, sem ennek következtében a farsang végével kapcsolatos szokások is eltűntek.

Már senki sem jósol Szent Luca napján vagy Szent Andráskor, a gyerekek ritkán járnak házról házra újévi jókívánságokkal és énekelnek ka-

rácsonyi énekeket az ablakok alatt karácsony ünnepén. Egyébként ezt az istvánmajoriak egy része rossz szemmel is nézi, a koldulás, kéregetés egy fajtáját látják benne.

Húsvét hétfőjén a férfiak még jelképesen meglocsolják a lányokat vízzel, gyakrabban kölnivel, amelyet már csak viccnek vesznek. Az éves szertartások maradványai a következők: a karácsonyi szentesti vacsora a hagyományos ételekkel, sok cukorkával és csokoládéval díszített drewko, amely azonban már nem függ, hanem a sarokba van állítva, a kolibki szentelés úrnapiján. Úgy tűnik, ez utóbbi szokás a legtartósabb. A többi, korábban ismertetett szokás csak annyiban maradt fenn, amennyire néhány idős ember abból a nemzedékből, amely Derenken született és nőtt fel megőrizte azokat emlékezetében.

A derenkiek természeti ismeretei szorosan összefüggnek a hiedelmekkel és a mágiával. A meghatározott ismeretanyag az egyetlen garancia volt, amely biztosította az egyént, nemcsak a természeti erők megnyilvánulásainak negatív következményeitől, hanem annak a lehetőségét is megadta, hogy befolyással lehet saját sorsának alakulására. Ezért is vált fegyverré az ember kezében ez az ismeretanyag, amely el tudta hárítani a betegséget és a gazdálkodást súlytó katasztrófákat.

A derenkiek iskolai képzettségének következtében jelentős szerephez jutott a világról és annak jelenségeiről alkotott népi képzelet. Különös figyelmet fordítottak azokra a tényekre és esetekre, amelyek közvetlen hatással voltak az egyén egzisztenciájára, és éppen ez a képzelet lett a legtartósabb a társadalmi tudatban.

Az egymást követő nemzedékek megfigyeléseiből és tapasztalataiból kialakult ismeretanyag, amelyet a kultúra transzmissziója útján adtak tovább, gazdagodott még a templomban, iskolában vagy falun kívüli kapcsolatok alkalmával szerzett információkkal. Hordozói az idős emberek voltak, akiknek tekintélyük e téren is, hasonlóképpen mint az élet szintje minden területén, olyan sokáig tartott, ameddig csak létezett Derenk.

A derenkiek egy részének Istvánmajorban való letelepedésével nemcsak eddigi létkörülményei változtak meg, hanem az egyes természeti jelenségek észlelésének és interpretálásának módja is. Az e változások elemei között, amelyek meghatározó szerepet játszottak, meg kell említeni mindenekelőtt a közösség zártságának felbontását. A közösség nyitottá vált a fiatalok általános képzésével, munkavállalással a magyarokkal kötött házasságok útján, valamint azzal, hogy széles körben éltek a tömeg-tájékoztatási eszközökkel (rádió, televízió, sajtó).

Mivel kizárólag csak derenkiektől gyűjtöttünk adatokat, igyekeztünk feltárni azt is, hogy eme elemek milyen fokon módosították a hagyományos ismereteiket és hiedelmeket, mennyire nyúlunk vissza azokhoz az elképzelésekhez, amelyeket a családi otthonból magukkal hoztak.

Általánosságban véve megállapítható, hogy az erről a témáról szóló relációk ma már csak töredékesek. Csak azokról a dolgokról tesznek említést, amelyek különösen erősen maradtak meg az emlékezetben. Azt tapasztaltuk, hogy az öreg emberek mélyen hittek a személyes megfigyelésekben, mély átéléssel és valós igazukba vetett erős meggyőződéssel mondtak el történeteket. Számos jelenségről azonban és az ezekkel kapcsolatos hie-

delmekről, valamint a velük párban haladó mágikus tevékenységekről csak tájékoztattak, ugyanakkor kikötötték, hogy ezekre a dolgokra ma már merőben más szemszögből tekintenek, mint fiatal éveik alatt.

Természetismeret

A kozmográfiára csak töredékes ismeretekkel rendelkeztek. A föld alakja kerek, lapos kör alakú és forog vagy pedig teljesen lapos. Felette az égen laknak: az Uristen, a szentek és az angyalok (angeli), akik a csillagokat tisztítják, hogy fényesen ragyogjanak. A föld alatt húzódik a pokol a tisztítótüzzel (cyścisko).

A föld körül keringő égitestek közül a derenkiek figyelmét leginkább a hold vonta magára, amelyet miesonceknek neveztek abból az okból, hogy állandóan változtatta alakját és helyét. Három egymást követő szakaszt különböztettek meg: a holdtölte (pełnia - mondták rá azt is, hogy Krisztus Urunk feje - Krystus Panowa głowa), félhold (pól lebo sierp), valamint negyed (cworcina). A holdfoltokra ma már kevesen mondják azt, hogy Dávid játszik a dudán (jak swaty Dawid gro na huśle), mivel saját anyjára átkot szórt. A fiatalok azonban már nem látják Dávid alakját a holdon, és makacsul igyekeztek meggyőzni a nagyszülőket és a szülőket, hogy azok ott hegyek.

Derenken szigorúan betartották az újhold (nowy miesioncek) köszöntését. A következőket mondták: Üdvözlj bennünket, üdvözlj bennünket királyunk, én is üdvözöllek majd a másvilágon. (Witoj, witoj nas kralu i jo cie powitom na drugim świecie.) Ma már az Istvánmajorban lakók többsége ezeket a szavakat nem használja, csak keresztet vet.

Sem a bolygókra, sem a csillagokra vonatkozóan nem alakult ki gazdag képzelet. Figyelmüket csakis azok a csillagok keltették fel, amelyek alapján az időt határozták meg. A Bika (tízegynéhány csillag, amelyek közül egy nagyobb kiemelkedik) csillagkép részét alkotó Fiastyúk (kura z kurcentami, kwoka z kurcentami) állásából következtettek a derenkiek a közeledő ünnepekre. Esténként azonban kitartóan lesték az esthajnali csillagot (wieczorska gjozda, wieczna zornicka), amely a legerősebb fényű volt, és amely az évszaktól függően vagy késő délután, vagy kora este jelent meg és éjjelig világított. Miután a csillag lement, megjelent helyén a reggeli csillag (rańsa gjozda), amelyet a legtávolabbi lehetett látni az égen, nyáridőben akár hatig is.

Halványan emlékeznek a tejútra (mlekowe cestu), amelyet valószínűleg hadak útjának (wojenske cestu) is neveztek. Említették még a holdtölte idején látható nagygöncölt (gencel wouz).

A derenkiek meteorológiai ismeretei alkották azt a területet, amely a leginkább kapcsolódott mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenységükhöz. Minden gazda számára alapvető dolog volt, hogy a természetben előforduló jelenségeket megfelelően tudja értelmezni és felismerni. Egyes jelenségeket természetfeletti erők tevékenységének tudják be. Ilyen volt pl. az úgynevezett powicher - az erős szél, amely közeledő vihart jósolt, az erős széllelékések ereje igen nagy volt, gyakran tett kárt a vetésben vagy a gazdaságban. A viharos szél közeledtét a gyülekező fekete fellegek jelezték. Hittek abban is, hogy a faluban meg kell jelenni az ún. fekete sárkánynak (corni kniżnik). Emberi tulajdonságokkal ruházták fel alakját. A powicherrel kapcsolták össze a halál megérkezését is a faluba vagy azt mondták, hogy táncol a boszorkány az ördöggel (striga z diablom tancuje).

A közeledő sötét felhők szétoszlatására meghúzták a harangokat. Szoktak a ház elé szekercét, kenyérlapátot és színvonót (ciosk) kivinni, szentelt gyertyát gyújtani, a tűzbe szentelt gyógyfüveket szórni és imádkozni közben.

A vihar közeledtét jelezték a villámok és mennydörgések. Az öregek ilyenkor azt magyarázták a gyerekeknek, hogy Krisztus Urunk szállít kenyeret a kocsin, ahogy megy a kocsi, így dübörög (Kristus Pan chlebi wouzi na wouzie, a kied wouz jedze to tak durcy). Ilyenkor szintén száraz füveket dobtak a lángokba, amelyeket a "Kwietna Niedzielá"-n történt mezőszentelés után hoztak haza; a tűz mellé kenyérlapátot állítottak, színvonót, élével felfelé szekercét. A terjengő füst a derenkiek meggyőződése szerint eredményesen oszlatta szét a felhőket. (Ze noj grod nie pado, bo ze to sieko ku chlebu tra.)

A viharokkal járó villámokat fényes kaszaélhez hasonlították. A villámsújtotta embert földre temették, hogy kijöjjön belőle az a szél (wyjsel z niego tyn wiater). Derenken több személyt is agyonsújtott villám.

A túl sok esőzés, csakúgy, mint a túlzott szárazság, nyugtalanságot keltett, nem jó előjel volt. Ilyen esetekben még fokozottabban imádkoztak és jártak templomba.

Az eső után megjelenő szivárványra (penca, tenca) nem találtak magyarázatot. A gyerekek a következőket mondták: A szivárvány issza a vi-

zet, mi ketté vágjuk. (Tenca pije wody, presiekniemy jom na dwa poly.)

Gazdag adatokkal találkozunk az időjósásra vonatkozóan is. Az időjárástól függött a termés, a mezőgazdasági munkák minősége. A derenkiek figyelemmel kísérték a természeti jelenségeket, az állatok viselkedését, amelyekből következtettek a várható időjárásra. Figyelték az égen a felhőket, a csillagokat, a hold állását és alakját, a napot, a hamatot, a felszálló füst irányát, az állatok: a fecskék, varjak, baromfik, méhek, nyulak és őzek viselkedését és ezek alapján következtettek a várható időjárásra. Egyes hónapokra pedig Szent Luca napjától karácsonyig jósolták meg az időjárást.

Mértékegységek és az idő felosztása

Számtantudásukra a derenkiek az iskolában tettek szert. A számolási módszerük egyénenként változó volt. A darab szerinti számolás viszonylag nem nagy mennyiségekre vonatkozott (kettő, három, sőt néha öt).

A tömeg egysége a méterrózsa (metry) volt, pl.: dwa pól metry vagyis egy metr burgonya. A szemetterményt vékára korcéra mérték, egy korec 32 literrel volt egyenlő, fél korec (pól korec), negyed korec az fyrtylik. A lisztet mindig kilogramokban mérték, akárcsak a káposztát, amelyet néha darabszámban számoltak.

A föld mértékegysége a magyar hold (hold uherski maly), valamint a kataszteri hold (hold urberski kataszteri) volt. Jelenleg a hektárt használják. Saját maguk között Derenken a föld nagyságát vékában határozták meg. Annyi vékás volt egy parcella, ahány korec vetőmaggal vetették be. A földek hosszát lépésekben mérték, mivel úgy tartották, hogy egy lépés az egy méter. Hasonló módon jártak el az épületek nagyságának megállapításánál.

A fa mértékegysége az aras (szuchy) volt, vagyis a kéz kisujja és hüvelykujja közötti távolság.

A vásznat méterben és ráfban (rafy) mérték. Egy ráf az ujjak végétől a hónaljig (pazuchy) terjedő hosszat jelentette, mások szerint a kinyújtott kéz ujjhegyétől a mellre helyezett másik kézig tartó távolságot.

Külön kimérték az egyes mezőgazdasági eszközök markolatának nagyságát is, amelyek egyénenként változhattak, pl. a kaszanyelet vagy a cséphadaró fogóját (dzierzak) a velük dolgozó ember termetétől tették függő-

vé. A megfelelő nyél, a földtől az ember álláig ért.

A derenkiek korán reggel keltek, korán kezdték a napot, a munkát. Előbb a ház körül és a gazdaságban végezték el a napi feladatokat. Mivel a faluban csak keveseknek volt faliórája vagy zsebórája, az időt általában hagyományos módszerekkel határozták meg: Éjszaka a csillagokból, pirkadatkor a kakas kukorékolásából, nappal a nap állásából, az árnyék irányából és hosszából.

A nap állásából pontosan meg lehetett állapítani a delet. Felhős, borult napokon a dél közeledtét éhségérzetük jelezte, de az igásállatok is pontosan jelezték, hogy enni akarnak. Nyugtalanul viselkedtek, csapkodtak a fejükkel.

A hónapok neveit a derenkiek, magyar naptár szerint ismerték. Az évszakok jor (tavasz), lato (nyár), jesieł (ősz) és zimá (tél). Az évszakok naptári meghatározásait is ismerik. Alapvetően ezek határozták meg Derenken a gazdálkodás ciklusait, ám ezen felül figyelemmel kísérték a természeti jelenségeket, az égitesteket, amiktől függővé tették pl. a vetést, az aratást vagy a gumósok betakarításának megkezdését.⁵⁰

Hiedelmek

Nehéz lenne most megállapítani, milyen mértékben voltak ismertek Derenken az égitestekkel kapcsolatos hiedelmek. A holdról már korábban történt említés. Nem maradtak fenn viszont a nappal és a csillagokkal összefüggő hiedelmek. Egyedül csak a hullócsillagra mondják, hogy az ember halálát jelenti.

Keveset hallunk a tűzhöz fűződő hiedelmekről. Úgy tűnik, hogy a tűzet ma már nem övezi valami külön tisztelet. Tudott dolog, hogy a tűzbe tilos köpni. A konyhai tűzhelyben a tüzet nem hagyták kialudni, reggelig táplálták, így a háziasszonynak reggel nem kellett begyűjtani. Hitték egyfajta tűzterjesztő madár létezésében. Ha a faluban tűz ütött ki, és nem tudták felfedni, hogy miért, akkor úgy vélték, hogy ez a madár (ptok) okozta a szerencsétlenséget. Állítólag a gólya (goula) is ilyen madár, és ezért nem volt szabad nyugalma megzavarni, sem pedig megfogni.

A derenkiek képzeletvilága több szálon kapcsolódik a kígyóhoz (ga-
dy). A mai napig is állítják, hogy bármilyen hullóval is találkozik az ember, azt el kell pusztítani és az Urísten ezért hét bűnét elengedi. A

hüllők bűnösek az ördöggel cimborálnak, ezért nevezik ördögi kígyóknak is (diabol gady). Kevesen voltak a falubeliek közül az olyanok, akik a kígyókat meg tudták szelídíteni. Ezt a tudást, készséget nem lehetett könyvből megtanulni, csak sejtelmes úton elsajátítani. Ennek a művészetnek a folytatója csakis jó ember lehetett, nem pedig rosszindulatú, nehogy a jövőben az emberekre ártalmas módon használja fel tudományát.⁵¹

Mágia és mágikus cselekmények

A mágikus praktikák, amiket a múltban bizonyára nagy általánossággal alkalmaztak Derenken, elsősorban a szemmelverésre (ureki) irányultak. Ilyenek voltak a rossz lemosása (a megrontott gyermek arcának megmosása), az áthúzások (pl. a megrontott gyermeket kettéhasadt fűzfán keresztül), a rossz elriasztása zajok keltésével (pl. a templom harangjainak megkondításával a felhők eloszlatása). A szülő nőtől is távol tartották a megrontó erőket. A nő ágyát eltakaró lepedő négy sarkába fohagymát varrtak. Az újszülött csecsemő nyakába akasztott rózsafüzér szintén a megrontás ellen volt. Bizonyos mértékben cselnek számított az újszülött kezére kötött gyöngysor is, ami a gyermekre néző személy figyelmét magára vonta.

Idekapcsolódnak a tilalmak is. Pl. "bub" karácsony és Szent Luca napja közötti időszakban tilos hüvelyeseket főzni, mert kiütéseket okozhatnak az emberen.

Létezett Derenken egy nagyon régi, ma már szinte teljesen feledésbe merült szokás, amely szerint a burgonya elültetése után a nők a földre fekéldtek bőséges termés reményében.

A mágikus gyakorlatok közé - amelyek lényege a tulajdonságok átvittele volt - tartozott Derenken a mágikus átdobás (pl. ha a tyúk kis tojást tojt, azt át kellett dobni a ház felett, ellenkező esetben a tyúkok nem tojtak több tojást). Mágikus átlépés - e témáról már csak egy információ maradt fenn, hogy a betegséget át lehetett vinni más emberre, ha a keresztúton (križna cesta) babot (bob) szórtak szét, és aki elsőként átlépett a (bob) felett, arra átment a betegség.

A varázslatok megszegésével voltak kapcsolatosak a vámpírok is, amik a tehenektől elszívták a tejet, ellenük az istálló küszöbje alá szögeket ástak el.

A derenkiek által ismert mágikus erejű ördögűző eszközök közé tar-

tozott a már többször említett fokhagyma, a megszentelt barka és a gyógyfű, amelynek alkalmazása védte az embert és környezetét. Füsttel betegséget űztek ki, megtisztító ereje pedig növekedett, ha szentelt gyógyfűveket is elégettek. Füsttel űzték el a közelgő vihart és jégeső felhőket is.

Démonológia

A démonoknak és féldémonoknak meghatározott alakú és tulajdonságú embereknek ártó hiedelmi lények.

A szelemek félelmet ébresztettek, álarcuk alatt tévelygő halott emberek lelkét hordozták, amit śmierstka dusának neveztek. Éjszakánként jelentek meg, kopogással jelezték érkezésüket. Éjfél után eltűntek, amikor a kakasok megszólaltak. Egyik módja annak, hogy látogatásukat elkerüljék az volt, hogy a közvetlenül a családból származó elhunyt vezetőlő jelképért és annak nyugalmaért szentmisét mondatnak. Voltak még a nem megkeresztelt gyermekek lelkei, amelyek azért jöttek, hogy keresztelést kérjenek. Meg kellett ilyenkor keresztelni az ilyen lelket a megfelelő formula elmondásával. A faluba is lehet hívni a śmierstkát, ha a sír mellől elvitték a viaszt vagy a le nem égett gyertyát. Hogy az ilyen látogatásoktól megszabaduljanak, éppen az említett dolgokat kellett a temetőbe kivinni.

Egyfajta szellem volt a siedelko, ami ránehezedett az ember mellkasára, és megfojtotta az alvókat éjjel. Ellenszere, mint ahogy az öregek tanították, a következő szavak kimondása volt: Jézus Mária, Szent József legyetek velem, segítsetek! (Jezis Maria, Światy Jozsef byście se mnom pri mocy, spomóżcie!) Vannak informátorok, akik meggyőződéssel állítják, hogy mindezek csak álombeli rémképek. Siedelkoval gyakorta ijesztgették a szófogadatlan gyerekeket, hogy fojtotgatja őket.

Sok derenki visszaemlékszik, hogy a Szögligetből a faluba vezető erdei úton egy fekete ruhába öltözött női alak bókászott. A vele való találkozás rémületet keltett, az élmény olyan megdöbbentő volt, hogy a mai napig is nagy átéléssel beszélnek erről. Állítólag Szádvár úrnőjének szelleme volt, "bo ta dusza nie bula spenuta". A nővel való találkozás sokkja oly erős volt, hogy előfordult, miszerint hazaérkezés után az illető elveszítette eszméletét. Ekkor gyertyát kellett önteni (nad takom świecke tra bulo nadłoć). Keresztbe csepegtették az égő gyertyáról a vi-

aszt. A csepegő viaszból, meggyőződésük szerint mindig a szellem alakja formálódott meg.

A szádvári várban jártak az erdei lányok (cyndzicandzé). A várat és a benne elrejtett kincset vigyázták, elkergettek mindenkit, aki csak ott megjelent: kiabáltak azokra, akik megijedtek: eredj innen, mert lepisál-lak (kriceli na tyk co sie wystrasyli: idźże, bo cie obsikam). Jelenlé-tüket kulcsok csörgetésével jelezték.

Démonikus alak volt a nóra (nocna nora), amely a kisgyermeknek mel-lét szívja vagy éjjel jön megfojtani az embert. Hasonlóképpen közelebb-ről meg nem határozott lények voltak a babik, amelyek olyan házaknál je-lentek meg, ahol keresztleletlen gyerek volt, és el akarta lopni.

A legtöbb adat a boszorkányra (striga) vonatkozik. A megkérdezettek egy része a bosora meghatározást használta. Általános volt a jelenlétük a múltban, ritka viszont az a megállapítás, hogy léteznek még ma is.

A strigák nők voltak, habár történt említés férfiakról is, amikor a boszorkány halála pillanatában férfinak a kezét megérintette. És ez a férfi boszorkánnyá vált.

A következőkről lehetett felismerni őket: hét gyerekük volt, amikor beléptek a templomba fejüket félretartották, mert hatalmas láthatatlan szarvuk volt. Felismerhetők voltak továbbá arról is, hogy a karácsonyi éjféli szentmisén a Szent Luca napja és karácsony között készített szék-re ültek. A boszorkány felismerése igen nagy veszélyeket rejtett magá-ban, és hogy támadásától megvédje magát az ember, a templomból visszajö-vet, mákot kellett maga mögé szórnia, amit a strigának az utolsó szemig fel kellett szednie.

A boszorkány felismerése azonban nem volt olyan egyszerű, mert a-hogy mondták: "Striga nie wyjawiona, len ta co sie preśpi wyjawiona"; "Kied baba porodzi dziecko to wyjawiona, a striga zatajona"; Striga za-tajona, a kurwa wyjawiona" - ezek voltak a leggyakrabban használt mondá-sok.

Akit a közvélemény boszorkánynak bélyegzett meg, attól a derenkiek távol tartották magukat, nem szívesen engedték be a házukba, nem hívták meg a lakodalmakba sem. Házukat előlük bezárták, minden ajtajukra fok-hagymával keresztet rajzoltak.

A boszorkány ölthetett akár állat alakot is, pl. kutyáét, macskáét, bagolyét vagy békáét. Ritkán fordult elő azonban, hogy közvetlenül ve-szélyt jelentett volna az ember egészségére. Egyedül azt jegyezték meg, hogy amikor az útra bób volt szórva, akkor szokták mondani, hogy ezt a

boszorkány tette, és vigyázni kell, hogy át ne lépjen valaki felette, mert a lábadozást fog, amíg él és sebekkel lesz tele (bo nogi cie bedom boleć, kied żyć bedzies, a rany ci narosnem).

A boszorkányok leggyakrabban az állatoknak ártottak, elvették a tehén tejét, a tyúkok kevés tojást tojtak, és nem, és nem ment össze a vaj.⁵²

Más démon volt a már korábban a népi ismeretekben említett corny kniźnik, amely gyakran emberi külsőt öltött.

A házi szellemekről ma már csak néhány derenki tesz említést. Ezek voltak az ún. lidercek vagy lidyrcek, amelyek szokásuk szerint kiegészítették a készleteket a házba olyan dolgokat hozva, amire éppen a háztartásban szükség volt. Más információk szerint, minden házban lakott egy kígyó (gad), hogy volt-e valami szerepe, erre vonatkozólag az informátorok ma már nem tudnak választ adni. Nem volt szabad ellenben a kígyót megölni, mivel ezzel halált hozhattak a házra.

Ha a házban béka jelent meg, ez is szerencsétlenséget jelentett. A békához azonban nem kapcsolnak a derenkiek semmiféle hiedelmet.

A derenkiek mély meggyőződése volt, hogy az ember jó vagy rossz életéről az ún. "minut", vagyis az adott pillanat határoz, az egyén és az esetek jövőbeni sorsát eldönti (pl. a hirtelen halált). Voltak Derenken olyanok, akik az ilyen helyzeteket a csillagokból ki tudták olvasni. Ők gyakran figyelmeztették a szomszédokat az adott pillanatban elvégzendő cselekmények veszélyességére, pl. a vetésre, mivel az adott pillanatban (minutban) elvetett magot belepi a penész.

Népi gyógyítás

Derenken a múltban alkalmazott gyógymódok a betegség okától és legétől függtek. Az okok bonyolultsága azt az általános véleményt alakította ki, hogy a betegség nemcsak a szervezet szabálytalan működésének eredménye, hanem okozhatják az emberrel ellenséges külső erők is, pl. a démoni mágikus erők. E hiedelem a mai napokig is fennmaradt, de csak töredékeiben, és kizárólag a gyerekek betegségeivel hozzák összefüggésbe.

Ezek szerint a nyugtalanságot, a gyakori sírást a gyermekekre vetett "bűbájn" tudták be: "Ureknute postrigonione dziecko, kiemu sie z ocy stalo" - az ilyen gyermeket gyógyfüves füstölővel és általában annak a személynek egy kendő darabját vagy hajtincset tettek a füstölőbe, akit a

szemmelveréssel gyanúsítottak. Hatásos volt az is, ha a ruhájából egy darab anyagot sikerült ellopni és ezt a beteg ingéhez hozzávarrták. Az öregasszonyok az ilyen gyerekek kezükkel pirosra dörzsölték az arcát. A sokat síró gyermek felett viszont viaszt öntöttek (nadlewali) ijedtükben, hogy a szerencsétlenség okozóját kideríthessék. A fűzfaseprűből készült és vízre helyezett keresztre csöpögtetett viasz, a lakosok szerint mindig azt az alakot mintázta meg, akitől a gyermek megremült.

A kisfiúknál tapasztalható mellduzzanat kizárólagos okozója a noca nora. A derenkiek azonban már nem emlékeznek a betegség gyógymódjára.

Az egyes betegségek okainak racionális magyarázatával Derenken együtt jártak a mágikus gyógymódok, amiket ma már nem alkalmaznak. Az újszülöttnél jelentkező szájszeneszt (pleśnina, ziobra) fürdés után visszamaradt vízbe mártott, majd az ujj köré csavart ronggyal távolították el. Egy éves korig nem mostak fejet a gyerekek, hogy ne gyengüljön a látása. Hasonló okokból ebben az időszakban a gyerekeknek nem vágták le a haját sem.

Ha a gyerek testileg nem fejlődött kellőképp: (nijkacie, pokrywione, nie rosle), kettéhasadt fűzfatorzson húzták keresztül. Ugyanígy tettek, amikor tüdőbajos (suchotek) volt a gyerek, a betegség ilyen esetekben átment a fára. A beavatkozást azonban csak akkor tartották sikeresnek, ha a fűzfa még ketté hasadt törzsszel is rügyet eresztett, ellenkező esetekben a gyerek meghalt. Nem egyszer a hasítékon keresztül csak a gyerek ingecskéjét húzták át, amelyben megkeresztelték, az ingecskét viszont mindig a helyszínen hagyták.

A has- és gyomorfájásra állítólag jól tett a szenvedőnek a kilenc szárított diólevélből készített párlat. A fejfájást csillapította a szenes víz (uhlawa woda), amivel megmosták a homlokot.

A nyafogó gyerekeknek valami kemény rágnivalót adtak, hogy ezzel is segítsék a fogak növekedését, az anyuk kihasadását (podniebienie, dzionslo). Hasfájós kisgyerekeknek köménymagos (z rasceni) és cukros kenyeret adtak, a felnőtteknél pedig hatásos volt a köldök masszázsa (krenció puppek), ez azonban kellő felkészültséget igényelt. A hasmenést kamillateával vagy egy parányi vodkával és vajjal, égetett cukorral gyógyították. A székrekedés hatásos ellenszere volt - a ricinusolaj megjelenéséig - a szappan. A kanyarót (rukle) kimelegítették, kiizzasztották. Az, aki megemelte magát (podzwignol), zsírral átitatott nedves pakolást kapott, és teljes pihenést írtak elő neki. A gerinc- és deréktáji fájásokra pióciát (pijolge) alkalmaztak, amik a rossz vért kiszívták. A légzőszervi fertő-

zésekre (suchy kaszel) szintűgy eredményes volt a meleg pakolás, zsírral és forró kamillával párolt vagy mézes teával, vagy pörkölt cukorral párolt pakolás.

Tüdőgyulladás esetén (kied sie pluca zapolili) a beteget nedves ruhával körülcsvarták, amit napközben többször váltottak, nem egyszer gyógyfüvek párlatát is hozzáadva. A hidegrázás (zimnica) a beteg felmelegítését követelte meg, tettek is pakolást a beteg mellkasára és tarkójára melegített árpából vagy kukoricából. A legjobb orvosság azonban ebben az esetben is a vizes borogatás volt. A reumatikus fájdalmakat (gościec) a kamillás fürdő és az izzasztás enyhítette. A goścowa studniának nevezett falusi kút vizének is állítólag gyógyító hatása volt a reumára.

A bepirosodott szemeket gyógyfüvek főzetével mosták át (leggyakrabban kamillával) vagy aludttejes borogatást tettek rá. Az árpát a szemem (jarca) a kancsalságot (clowiek kanciar) és mindennemű látási zavart nem gyógyítottak.

A torokfájáson a vizes borogatás, a sósvizes toroköblögetés, petróleummal kenés segített, a fájó mandulára viszont búzából vagy sóból készült borogatást tettek. A fájó fogba egy pici templomból hozott kámfort vagy egy csipetnyi dohányt helyeztek, ha ez nem segített, akkor húzták ki a fogat. Ha a fogíny (dzionslo) gyulladásos állapotba került vagy begennyesedett, kamillás párlattal öblögettek vagy türoból (tworegu) készült pakolást tettek rá, ami állítólag meggyorsította a gennyesedés lepadását.

A fertőző betegségek között gyakran szerepelt a rüh (szkarb), amit intenzív izzasztással és tiszta ágyneművel és ruházzal számoltak fel.

A szeplőt, hajhullást nem tekintették betegség tüneteinek. A tisztálkodás hiányát vagy az elhanyagoltságot a tetvek (wsi) jelezték. Olajjal kenték ilyenkor a fejüket vagy rendszeresen egyenként írtották (islaki) a tetveket.

A kutyaharapás okozta sebet, tehéntúróval (krowkim tworogiem) borogatták, néha hagymát is tettek hozzá vagy mosószappant és tejszínt. Kígyómarással minden esetben orvos segítségéért folyamodtak. Méhcsípések nyomainak eltávolítására hatásos ellenszert nem ismertek, akárcsak a csaláncsípésre. A forró víztől vagy tűztől származó égési sebekre, boltban vásárolt cipőkrémet (maśc na cizmy) kentek. Jó volt az égetett és szétmorzszolt fából csinált por is.

A bőr alá fúródott szálkát (drizga), tövist (cieren) tűvel vették ki, helyét ecetbe mártott ronggyal kötötték be vagy utilapu leveléből

(zelow liść) készített kötést tettek rá. A túl sokáig gyógyulni nem akaró sebre félig megpirított hagymát vagy paradicsomot tettek.

A ficamokat vagy csonttöréseket (de nem a nyílttöréseket) Derenken az egyik falubeli asszony gyógyította.

A különböző esetekkel és azoknak gyógyításával kapcsolatban nem egyszer előfordult, hogy egyedi utalások hangzottak el az emberi vizelet és ürülék gyógyító sajátosságairól. Ezek a legrégebbi gyógymódok Derenken, és ezért is külön említést érdemelnek. Hihetetlenkedve és undorral mondják, hogy a vizeletet (ściny) megittatták a megrémült gyermekekkel, valamint azzal, aki gyomor- vagy hasfájásban szenvedett.

A házi gyógymódok közül leggyakrabban növényi szereket alkalmaztak. A velük kapcsolatos ismeretanyag sok nemzedék felgyülemlett tapasztalata a gyógynövényeknek tulajdonított gyógyhatások egyrészt a racionális ismeretekre, másrészt a mágiára alapoztak.

A gyógynövényekben való tájékozódás igen jelentős mértékű, de a különbözőféle gyógyfüveket felsorolva a derenkiek gyakran kihangsúlyozták, hogy némelyiket közülük kizárólag Derenken szedtek, Istvánmajorban pedig már nem fordultak elő. Az általuk ismert gyógyfüvek közül nem is tudják mindegyiket anyanyelven megnevezni, az anyanyelven megadott neveknek pedig gyakran nincs magyar megfelelője.

A leggyakrabban alkalmazott növényi gyógyszerek közé tartoznak: a moroncek (kamilla), rasc (kömény), harsowica (hársfa), glóg (galagonya), makowiny (mák), cyściec (tisztosfő, purgatorium). Ezen felül megemlítik még a cigańskie blechyt (reumára), hujokowe wajcát, a gadowa cebulát, a wilce jabkot, a zelowc listkit a fekély ellen. A gyógyító füveket szorgalmasan gyűjtögették a nyári hónapok alatt, a padláson tárolva szárított állapotban minden ház otthoni patikáját alkották.

Gyógyszerként használták az állati eredetű anyagokat is, ma már csak kevesen emlékeznek arra, hogy a pióccával (pijolge) szívatták ki a beteg vérének. Sajátos eszköz volt a gyakran használt emberi vizelet (olej) és a cipőkrém. A vizet viszont, de inkább a vizes borogatást a légzőszervi fertőzések vagy gyulladások elhárításánál, nem értékelték és nem értékelik most sem.

Orvosi tanácsért csak kivételes esetekben fordultak és rendszerint akkor, amikor a hosszas házi gyógykezelés nem hozta meg a várt eredményt. Így, ha a beteg korábban nem halt meg és volt pénzük, akkor előfordulhatott, hogy orvoshoz mentek tanácsért. Orvosi vizitre, gyógyszerek vásárlására nem futotta a derenkiek zsebéből. Nem hagyható figyelmen

kívül az a tény, hogy a legközelebbi orvos a falutól kb. 10 kilométerre rendelt. Nagyrészt tehát a házi gyógymódokra hagyatkoztak vagy segítségért fordultak a bábához (babojá, babusiá), aki a faluban hivatásszerűen bábáskodott.

A derenkiek nem tesznek említést a kuruzslóról - nem is ismerik egyébként ezt a meghatározást - és a gyógynövényesről. Meglehet, hogy Derenk környékén a múltban nem voltak ilyenek.

Amint már arról említés történt, Derenken a házi gyógymódok sokfélése szoros kapcsolatban állt az adott betegség okainak ismeretével, valamint a csoport világnézeti és hiedelmi szférájával. Ebből eredően a betegségek többsége esetében a racionális magyarázat mellett irracionális elemek is megjelennek, amik nemcsak a régi népi hiedelmek tükröződi, hanem a környező világra való látásmódé is. Olyankor fordulnak felé, amikor racionális módon a betegséget megmagyarázni nem tudják. Az ekkor alkalmazott gyógymódok szintén irracionális jellegűek.

A régi hiedelmek befolyása különösen a kisgyermekek betegségei esetén tapasztalható. Mágikus jellegük itt kettős szerepet játszik. Mindekelőtt az egyént védte a természetfeletti erők káros tevékenységétől, ezen kívül a gyógymódok egyike volt, amennyiben a betegség tüneteit sikerült megállapítani.

A felhalmozott anyagban számos reláció csak töredékeiben van jelen. Egyes esetekben csak a betegség okát ismerték fel, más esetekben csak a gyógymódokat tudták. Ennek lehetséges oka az, hogy a ma is élő kisszámú derenki a kitelepítés pillanatában már érett ember volt, családja volt, vagyis teljes tudatossággal alkalmazta a hagyományos gyógyítási módokat. A túlnyomó többség számára azonban ezek a dolgok csak az öreg emberek elbeszéléseiből ismertek vagy az esetenkénti megfigyelésekből. Csak annyit jegyeztek meg, ami különösen meglepő, furcsa volt számukra, amit képzeletük szerint nehéz volt megmagyarázni.

Tudatában vagyunk azonban annak, hogy nem egy esetről szándékosan nem adtak információt és nem minden merült a feledés homályába. A népi gyógyászatot vizsgálva gyakran az egyéni érzésekkel kapcsolatos szférába hatolunk, amiről nem mindig illik és szabad beszélni. Az a lehetőség, hogy a régi ismereteket össze lehet hasonlítani a nap mint nap tapasztaltakkal, odavezethet, hogy bíráló szemmel tekintenek a múlt felé. Ezért is inkább elhallgatnak egyes dolgokat, tartva attól, hogy nevetségessé teszik magukat.

Hagyományos formájában a népi gyógyászat olyan sokáig maradt fenn,

ameddig a közösség társadalmi és gazdasági elszigeteltsége fennállt. A nehéz létkörülmények, a pénz állandó hiánya, emellett a nagylétszámú családok - ezek a fő okok, amelyek a házi gyógyászatot szinte kizárólagos formaként tartották fenn a derenkiek egészségének védelme céljából. Hasonlóképpen tehát, mint a gazdálkodásban, a derenkiek e téren is önelátóak voltak.

A más faluba történt áttelepítés volt az a mérőöldkő, amely gyökeres változásokat hozott az e téren bevált gyakorlatban.

Azok számára, akik Istvánmajorba kerültek, határozottan jobbra fordult anyagi helyzetük. Ez időtől fogva minden család költségvetésében helyet kapott az orvosi ellátásra szánt kiadások. Az istvánmajoriak az előző orvosi rendelőintézethez tartoznak, emellett az ottani orvos minden héten egy alkalommal Istvánmajorban is rendel.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a régi gyógymódokat teljesen mellőzik. A nők továbbra is gyűjtögetik az itt meglehetősen ritka gyógynövényeket, szárítják és esetenként, csakúgy, mint azt anyáik tették Derenken, gyógyszerként használják. A mindenféle megfázások vagy gyulladásos állapotok leghatásosabb ellenszerének pedig továbbra is a vizes borogatásokat tartják.

Mindezeket összegezve, megállapítható, hogy a ma már egyre ritkább házi gyógymódokat Istvánmajorban alkalmazni fogják mindaddig, amíg életben lesznek azok, akik még Derenken születtek. Számukra ugyanis az egészség megővésének kizárólagos módjai, habár maguk is kiemelik, hogy nem mindig vezettek eredményre. Mégis többségük számára továbbra is a legjobb gyógyszerek maradnak, mivel nemzedékek sora próbálta ki azokat.

ÖSSZEGZÉS

Az elmúlt évtizedekben a magyarországi lengyel telepések népi kultúráját ugyancsak az általános törvényszerűségek határozzák meg és változtatják meg, amelyek más közösség műveltségére is hatnak. Így a kollektívizáció, az urbanizáció, a nagyarányú iparosítás ugyanolyan tendenciákat eredményez a lengyel nemzetiségi társadalmi fejlődésében, mint a környező magyar falvak életében.

A sajátosságot a történeti sorsfordulóban, az áttelepítés következményeiben kell keresnünk. 1941-42-ben Derenkről, egy zárt földrajzi hegyi környezetből kitelepítik a szerény körülmények között élő, a magyar nyelvet még alig beszélő lakosságot. Az egykor egységes, minden tekintetben összeforrott közösség felbomlott. A kultúra területén alapvető lényegi változások zajlottak le. Az alföldi, síkvidéki istvánmajori gazdálkodás gyökeresen módosította az eddigi gyakorlatot. A gabonatermesztés és az állattenyésztés termékeivel az istvánmajori lengyelek megjelentek a környék piacain. Az önellátó paraszti üzem egy rövid időre tökeerős, pénzgazdálkodást előtérbe helyező üzemmé változott át. 1960-ban Istvánmajornban is megtörtént a mezőgazdasági termelőszövetkezet megalapítása. Az egyéni gazdák részben termelőszövetkezeti tagok, részben ipari munkások lettek. Tömegesen vállaltak munkát a falun kívül, aminek következménye az lett, hogy a fiatalok munkahelyüköz közel, a városokban, nagyobb településeken telepedtek le. A városiasodás folyamata ilyen módon Istvánmajort szinte teljesen megfosztotta a fiatal generációtól. A falut jelenleg nagyrészt 60-80 év közötti magányos öregek lakják. A városban lakó gyermekek és a szülők között megszakadt a kulturális közvetítőlánc. Az idős emberek elhalásával együtt eltűnik a sajátos magyarországi lengyel kultúra tartalma, a 18. századi lengyel népnyelv, a nagymúltú kalendáris és családi ünnepek szokásai, hiedelmei, a gazdálkodás elemei. Félt, hogy nemcsak a kulturális örökség lesz a múlté, Istvánmajornban nem honosodik meg majd az új sem, mert nem lesz, aki azt befogadja. A település kihal, az elhagyott lakóépületeket nem vásárolja meg senki sem. Karnyújtásmnyira van a nem kívánt jövő, amikor is újból csak a fejfák írásai emlékeztethetik az arra látogató embert a különleges hangzású nevekre, azokra az emberekre, akik a pusztában települést hoztak létre, akiknek a történelme a lengyel tájakon kezdődik.

- 1 A munkaközösséget Jadwiga Klimaszewska professzor irányította, tagjai voltak: Ewa Krasinńska és Ryszard Kantor. A kutatást a Lengyel Tudományos Akadémia Poznańban és Krakóban székelő, külföldön élő lengyelekkel foglalkozó intézete irányította és hangolta össze.
- 2 Vö. E. Krasinńska: Wychodźstwo chłopskie na Węgry. Stań i potrzeby badań etnograficznych. ZN UJ Prace Etnograficzne, XI. 1978.
- 3 Lásd a kutatásról szóló beszámolókat: E. Krasinńska - R. Kantor: Z gór na niziny. Kilka etnograficznych uwag o wsiach Derenk i Istvánmajor. Wierchy, XLVI. 1977. 218-219.; Badania etnograficzne w "lendzielskiej" wsi Istvánmajor na Węgrzech. Lud, LXII. 1978. 188-190.; Etnograficzne badania polonijne we wsi Istvánmajor na Węgrzech. Przegląd Polonijny, 1979. 1. sz. 109-111.; Derenk és Istvánmajor lengyel telepes falvak néprajzi kutatása. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XVII-XVIII. Miskolc, 1979. 341-358.; The Role of the Forest in the Economic Life of a Polish Village in Hungary at the End of the 19th Century and in the 20th Century. Ethnographica et Folkloristica Carpathica, I. Debrecen, 1979. 115-125.
- 4 R. Kantor - E. Krasinńska: Potomkowie osadników z Polski we wsiach Derenk i Istvánmajor na Węgrzech. Monografia etnograficzna, I. Zarys gospodarki, II. Kultura społeczna i duchowa. Kraków, 1981.
- 5 Végül meg kell jegyezni, hogy a Jegiellő Tudományegyetem Szláv Néprajzi Tanszékének egyik hallgatója Derenk és Istvánmajor népi táplálkozásáról készítette szakdolgozatát.
- 6 Fényes E.: Magyarország geographiai szótára, I. Pesten, 1851. 255.
- 7 Uo.
- 8 Borovszky S. - Sziklay J.: (szerk.) Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. 368. 1. A Magyar Szent Korona Országos Helységnevtára. Budapest, 1907. 214.
- 9 Paládi-Kovács A.: Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarországon északkeleti részén. Népi kultúra - népi társadalom, VII. Budapest, 1973. 339.
- 10 Molnár E.: Terület és népesség. In: Molnár E. (szerk.): Abaúj-Torna

- vármegye. Magyar városok és vármegyék monográfiája, XVII. Budapest, 1935. 144-145.
- 11 Dénes Gy.: Egy lerombolt falu nyomában... Derenk. Élet és Tudomány, XXXIII. 15. 1978.
 - 12 Niederle L.: Narodopisna mapa uherskych Slovaku na zaklade šcitani lidu z roku 1900. Narodopisný zborník, IX. Prága, 1903. Žatko R.: Špoleceňska a duchovna kultura Slovakov v Maďarsku. Slovenský národopis, 1971. 3.
 - 13 Reychman, J.: Dzieje Polonii Węgierskiej Problemy Polonii Zagranicznej, 5. 1966/67. 48. 1.
 - 14 Szélesebb összefüggésekben vö. Kantor, R. Dzieje wsi Derenk - osady polskiej na Węgrzech - w relacjach jej mieszkanców. ZN UJ Prace Etnograficzna, 14. 1981. 19-27.
 - 15 E. Krasinśka - R. Kantor: The Role of the Forest in the Economic Life of a Polish Village in Hungary at the End of the 19th Century and in the 20th Century. Ethnographica et Folcloristica Carpatica, I. Debrecen, 1979. 115-125.
 - 16 Erről a korszakról lásd E. Bódi: The Ethnocultural Assimilation of a Polish Settlement in Hungary. Uo. 101-113.
 - 17 Stolč, J.: Narecie troch slovenskych ostrovov v Maďarsku. Bratislava, 1949. 431-439.
 - 18 Stieber, J.: Polska gwara na Węgrzech. Język Polski, 30. 1950. 40.
 - 19 Király, P.: Remarques sur le parler d'une colonie polonaiste de Hongrie. Studia Slavica, 12. Budapest, 1966. 1-4. 215-225.
 - 20 Reychman, J.: Przychynki do zagadnienia gwar polskich na Węgrzech. Język Polski, 44. 1966. 3. 171-172.
 - 21 Hemmert, M.: O polskiej gwarze wai Istvánmajor na Węgrzech. Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, 8. 1971. 85-111.
 - 22 Encyklopedia Wiedzy o Języku Polskim. Wrocław, 1978. 114.
 - 23 Berke J.: Gwara wsi Ernő-Istvánmajor. Budapest, 1981. (Sipos I. irányításával készült egyetemi szakdolgozat)
 - 24 Vö. Krasinśka, E.: Świadomość etniczna ludności polskiego pochodzenia

we wsi Istvánmajor na Węgrzech. ZN UJ Prace Etnograficzne, 14. 1981. 7-18.

25 Gorkiewicz, M.: Slovak-słowiok, slowieński-słowioczi. Język Polski, 26. 1946. 4. 97-106.

26 A kwartaval kapcsolatban a következő adatokat jegyeztük le: "tizenkét hold egy egész kwarta, a fele hat hold volt" (dwanaście holdy, kwarta cala, pół buło seść); "Egy kwarta az kilenc hold" (kwarta to dziwiać holdy). A leggyakrabban azonban - és ezt erősítették meg a legidősebb adatközlőink is- a nyolc holdat említették, ezért mi is ezt fogadtuk el. Adatközlőink csupán csak néhányan tudták meghatározni a plac nagyságát. A többség vagy csak hallott erről a mértékegységről, vagy pedig semmi más nem jutott erről az eszébe, mint az a hely, ahol az adásvétel zajlik.

27 Alamskie role (állami szántóföldek) nevű helyek voltak a Lesi Wierch, Zwieryńcu, Szögligeckiej Dolinie, za Mocydlami nevű határokon.

28 A fekete (comej ziemi) és a homokos (homokosz) földbe lényegében mindenféle gabonát vetettek, ültettek kapásnövényeket, kukoricát és természetesen zöldséget; a rosszabb minőségű homokon főleg rozst termesztettek. Szikes talajba (sikesz) leggyakrabban zabot és árpat vetettek.

29 1978-ban egy trágyadomb ára kb. 300 forint volt. Ez akkora mennyiséget jelölt, amennyi egy teherautón elfért.

30 A hőrsögöt (herczyk) hurokkal fogták, bőrét vándorkereskedőknek adták el; dziukinak nevezték a pocokokat.

31 A harmadoszka szó a háromból származik. Anikor a derenkiek a "nagy aratásokra" jártak kettesével (férfi, asszony) dolgoztak. A munkabért ekkor 2:3 arányban osztották meg, s innen származik a harmadoszka elnevezés, az a személy, aki a fizetség egyharmad részét kapja.

32 Idősebb asszonyok fonták beáztatott szalmából.

33 Feljegyzéseink szerint a korec igen különböző mennyiségeket jelölt. Mi a leggyakrabban említett 32 litert fogadtuk el.

34 1978-ból származó adatok.

35 Az erdő szerepéről a derenkiek gazdasági életében vö. E. Krasinśka - R. Kantor: The Role of the Economic Life of a Polish Village in Hun-

- gary at the End of the 19th Century and in the 20th Century. Ethnographica et Folkloristica Carpathica, I. Debrecen, 1979. 115-125.
- 36 Uo. 122. 1.
- 37 Vö. R. Kantor - E. Krasíńska: Dzieje wsi Derenk - osady polskiej na Węgrzech - w relacjach jej mieszkańców. ZN UJ Prace Etnograficzne, 14. 1981.
- 38 Az úrbéri erdők nagyságát - feljegyzéseink alapján - kizárólag csak becsülni lehet. A kwartakban megadott terület nagysága teljesen pontatlan, hiszen még a kwarta nagyságát sem tudták meghatározni (4, 8, 12 hold?). Mi a leginkább hitelesnek látszó adatot fogadtuk el, a nyolc holdat. Adatközlőink szerint az erdő 10 plac nagyságú volt (1 plac = 4 kwarta), innen a kiszámított mennyiség.
- 39 A szarvasmarhák közös legeltetésénél kötelező volt a kwartaval kapcsolatos elv. Lásd az állattartásra vonatkozó részletet!
- 40 Nem lehet tudni, hogy ezeket a madarakat miért ítélték meg az említett módon. Lehet, hogy az okokat a nemzedékről nemzedékre szálló hiedelemben kell keresni, amely szerint a kakukk megmondja az embernek, milyen hosszú élete lesz vagy hány éve van még a haláláig.
- 41 "Mert a termés harmadrésze volt az övé. Az arató tíz mázsára kapott egy mázsa búzát vagy rozsot. Ebből a harmadik rész volt a harmadosz-káé, a többi az aratóé" (Bo trecinka ziarna jej buło. Na dziesiac maże kosior dostol jednom maże lebo żyta. Z jednej scenści kosiarowe buło dwie, harmadoszki len trecia scenść).
- 42 A "nagy aratás" szervezéséről és lefolyásáról vö. R. Kantor - E. Krasíńska: Potomkowie osadników z Polski we wsiach Derenk i Istvánmajor na Węgrzech. Monografia etnograficzna. Część I. Gospodarka. Kraków, 1980.
- 43 A korcsoportokhoz kötődő meghatározott munkát végző csoportok létrejöttéhez vö. E. Krasíńska - R. Kantor: The Cimborstwo. Ethnographica et Folkloristica Carpathica, II. Debrecen, 1981.
- 44 E. Krasíńska - R. Kantor: The cimborstwo. Ethnographica et Folkloristica Carpathica, II. Debrecen, 1981. 147-159.
- 45 A cimboraság nem gazdasági jelentőségéről szélesebben lásd uo. 153.! Vö. még R. Kantor - E. Krasíńska: Potomkowie osadników w Polskich wsiach Derenk i Istvánmajor na Węgrzech. Monografia etnograficzna,

Cześć II. Kultura społeczna i duchowa. Kraków, 1981.

- 46 Vö. E. Krasíńska - R. Kantor: The Cimborstwo...155. 14. jegyzet
- 47 Az egyetlen nem magyar karácsonyi ének, amelyet sikerült feljegyezni a következő: "Kied jasna gwiazda z nieba wychodzila, ftedy Panienka Maryja syna porodzila, jak go porodzila kraśnie mu śpiewala, czuchaj synu, bo ja by barz spala, pocekajcie mamó lem jednom godzinu, pokla pojdem az do raju po wasom perium, oj synu, moj synu cybyś si to zrobil, nie minula godzinecka jakoś si narodzil, mamó moja mame, cy beś si wierila ze ja stworil niebo i ziem i syćko stworenie, weźmie pastir trubu zatrub Panu Behu, że sie Krystus Pan narodzil, chwalaz panu Bohu."
- 48 "U Martyna dali nom zmarzunate grule, tak klopali jak orechy. Jak my wyjaly z wonka (a szobából), a tedy do obloka tak po jednym (kezdtek dobálni). Syćkie obloki my wytrepali (kivertünk). Jedno słowo (ezután) nie gwarili nihiemu, nie prznali sie, bo sie hańbili ze nom zmarzunate grule dali."
- 49 A Zielomy Czwortek (Zöld Csütörtökön) énekelt slowiańskie dalok közül ma már csak egyre emlékeznek, amelyet a továbbra is az e napon rendezett imádságok zárnak. Ezek helyszíne az Istvánmajor központjában álló templom melletti kereszt. A dal szövege megtalálható: R. Kantor - E. Krasíńska: Potomkowie osadników... op. cit. 104-105.
- 50 Bővebben erről lásd: R. Kantor - E. Krasíńska: Potomkowie osadników... op. cit. 1981. 111-112.
- 51 Lásd: az általunk leírt hullókról szóló népi hiedelemmondákat! R. Kantor - E. Krasíńska: Potomkowie osadników... op. cit. 132.
- 52 A derenkiek hiedelméről bővebb információkat lásd: R. Kantor - E. Krasíńska: Potomkowie osadników... op. cit. 133-134.

SUMMARY

The ethnographical investigations into the ethnically Polish community in the village Istvánmajor in Hungary were conducted in the years 1977-1980 by the research workers of the Chair of Ethnography of the Slavonic Peoples at the Jagiellonian University in co-operation with Polonia Research Institute at Jagiellonian University (Instytut Badań Polonijnych) in Cracow and the Department of Polonia Studies at Polish Academy of Science (Zakład Badań nad Polonią Zagraniczną PAN) in Poznań.

The data found in the ethnographic and historical literature as well as the information obtained from Hungarian ethnographers indicated the existence, until the year 1941, of a village Derenk situated north of Miskolc in the valley of the Bodva River, which was inhabited by people of presumably Polish origin. The inclusion of the village ground to an enclosed hunting area was the immediate cause of displacing the inhabitants of Derenk to other localities. About sixty families from Derenk settled down at that time in the village Istvánmajor near Émőd situated southwards of Miskolc.

It was stated during the investigations that the majority of the inhabitants of Istvánmajor have the awareness of the Polish origin and the sense of separateness from the Hungarian surrounding and, moreover, they often refer to the language they use to communicate with one another as the Polish language.

The description of the culture presented in this book is a reconstruction of its chosen sections until the moment of displacing the villagers of Derenk. This material was supplemented by the most important information concerning the changes which took place after settling down in Istvánmajor in two clearly marked periods of time: 1941 to 1961 - the period of individual usage of the land, and 1961 to 1980 - the period of collectivized economy.

The collected material has also brought the answers to the following questions:

1. to what degree the inhabitants of Istvánmajor still have the awareness of the Polish origin and what factors contributed to the durability of their sense of separateness from the Hungarian surrounding;
2. how the inhabitants refer to their language and what is the degree of their command of it.

What is more, the obtained material was the basis of the reconstruction of the most essential sections of material culture. The study of these phenomena is the point of departure for the understanding of the character of the community under investigation and of the mechanisms of changes in the social and economic structure.

It is not possible, however, to reconstruct all the sections of culture in Derenk. Years of living in an area completely different from the previous one, together with the constant intensification of the contacts with the Hungarian surrounding (mainly because of taking up jobs in industry and through the mixed marriages) brought about considerable loss of the knowledge of the past. It is especially observable in these aspects which must be analyzed on the basis of the preserved products, such as architecture, interior decorations or the folk costume. The information about such things was rather far from being detailed.

A lot of attention was paid to agriculture as the main branch of economy - the systems of cultivation of the cereals in Derenk were reconstructed, as well as chemical and mechanical cultivation of the soil (fertilizing, ploughing, harrowing, sowing, cultivation of crops, harvesting, carting, threshing, ways of storing the grain, mills), kinds and ways of cultivation of the root plants (potatoes, cabbage, turnip, turnip-rooted cabbage), vegetables, the variety of fruit-trees and the utilization of their fruits, the cultivation of the plants for scything (clover, lucerne), kinds of the sown industrial plants (hemp, flax, poppy-maize), etc.

The present book also discussed breeding of animals in Derenk, the intensity of which was conditioned by the feeding-stuff possibilities of the particular farms. First of all, the description was presented of the village meadow and pasture economy (the kinds of meadows and pastures and the ways of using them), and also of one of the additional possibilities of obtaining the products for animal breeding, namely forest gathering.

Also the factors were presented which conditioned the breeding of the particular breeds of animals (oxen, horses, cows, pigs, poultry, bees, pigeons, and the like), the care of the animals, the advantages of animal breeding for the farms, etc. The description also included shepherding, since, according to the records, the economy of Derenk was based until the year 1880 on the soil-cultivation and shepherding.

Apart from the soil-cultivation and animal breeding, an important

part of economy in the village of Derenk was forest economy and the particular branches of assimilating economy, especially hunting and forest gathering. Hence, the kinds of forest property (common, state, belonging to big estates, and peasants forests) were discussed succesively, as well as gathering of forest products (vegetable and animal ones), hunting, fishing and cray-fish fishing.

The occupations outside agriculture were also taken into consideration, since taking up jobs outside one's own farm a common phenomenon in Derenk. Peasants took service with the richer farmers for money or for working out, and also the mutual helping was widespread on a considerable scale. They also used to find jobs in the forests at wood-cutting, wood-carting and burning charcoal. It was very common for them to go to big estates for "hay and wheat" harvesting. All the above-mentioned forms of earning money as well as advantages of undertaking such jobs for the farms were considered in this book.

The high degree of self-sufficiency of the peasants' farms in Derenk caused the fact that majority of needs was supplied within the farm and household. Hence, the home production (weaving, embroidering, the production of small tools and devices for the household) was also presented and the scale of folk handicraft was estimated.

The study also included the social life of the inhabitants of the village Derenk and the changes which took place in this sphere after displacement to Istvánmajor. That process can be described as the overcoming of the local isolation by the community. The factors characterizing and constituting the local group were wildly discussed and a lot of attention was paid to the relationships between the particular classes of the village. The conflicts within the community were also noted, as well as the formation of the business groups and the various forms of social life. It was ascertained that the peasant community of Derenk, in spite of its inner discrepancies, was a coherent and solidary group, which was probably largely due to the sense of the common descent and the necessity of self-defining in relation to the strange and often unfriendly environment which was different ethnically and in language.

Another problem which was paid much attention to was family and its functions, especially procreative and protective ones. The division of labour within family and the heirdom system was also taken into consideration and the social role of age groups was stressed. The social role of age groups was closely connected with the existence of so-called

"cimborstwo" (cimborship), that is a kinde of ties between the people of the same age, consisting in cultivating the friendship from the childhood till the end of life. The cimborships' obliged the people of the same age to give help to one another and in this way it had economic value, but, first of all, it made an opportunity for an individual to demonstrate friendship and gave him a moral support, etc.

The book presented also the norms of behaviour and morality prevailing in Derenk and the changes in this respect which took place after the displacement to Istvánmajor. On the basis of numerous examples it was shown in what way and according to what criteria the people and their behaviour used to be judged, how the normative system worked, what the sanctions were and how they were applied when the system was infringed on. Similarly to other communities, also in Derenk were observable numerous discrepancies between the norms of behaviour and the actual practice.

The next part of the work presented a description of family and annual rituals and customs in Derenk. It appeared that nowadays the family customs prove to be more durable than the annual ones.

Information about the beliefs, the knowledge, witchcraft, demonology and the folk medicine was the next part of the work. The collected material is not void of contradictions and vagueness and proves that these field of culture were reduced and that the knowledge of once obvious facts is at present only fragmentary. It may be connected with the progress of the scientific views of the world, with the development of medicine, etc, but some other causes should be also stressed. Namely, the displaced former inhabitants of Derenk found themselves in new environmental condition in Istvánmajor and the knowledge they had possessed hitherto was in many cases not applicable. For example, the popular folk medicine declined because of the lack of many plants which had been used in the past for phytotherapy but could not be found in the new place of living at all. Of course the deterioration of folk knowledge and beliefs was growing slowly and became especially intense in the last years because of the development of urbanization which caused the depopulation of Istvánmajor.

Now the village Istvánmajor is inhabited by old people, living on the memories of the past. Those people, however, were relatively young 40 years ago at the moment of displacement and the "cultural luggage" they carried was at that time rather scanty. The carriers of the folk

traditions were their parents, now dead. The continuity of the cultural transmission was broken in great measure because of the conditions in Istvánmajor, the pressure of the Hungarian environment and the social and cultural changes after the World War II. As a result of this process one may notice a considerable, and in certain sections even striking, disappearance of the memory of the traditional culture which was flourishing in Derenk not more than 60-80 years ago.

It is not only the traditional culture of the descendants of the settlers from Poland that is disappearing. It is more and more evident that the existence of the village Istvánmajor is coming to an end. The number of abandoned farms is increasing from year to year and their owners move to their children who have long been living in the cities. The village is being deserted at such a rate that probably in 15 or 20 years only the surnames on the cemetery crosses will remind of the fact that there once lived the descendants of the settlers from Poland.

At the present moment it is difficult to answer the question to what degree the former inhabitants of Istvánmajor and their descendants who are scattered all over Hungary will retain the awareness of the Polish origin. It will depend, first of all, on their contacts with the Polish contemporary culture.

STRESZCZENIE

Etnograficzne badania nad zbiorowością etnicznie polską, we wsi Istvanmajor na Węgrzech prowadzone były w latach 1977-1980 przez pracowników Katedry Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego we współpracy z Instytutem Badań Polonijnych UJ i Zakładem Badań nad Polonią Zagraniczną PAN w Poznaniu.

Dane zawarte w literaturze etnograficznej i historycznej, a ponadto informacje uzyskane od etnografów węgierskich wskazywały, że na północ od Miskolca, w dolinie rzeki Bodvy, istniały do 1941 roku wieś Derenk, zasiedlona prawdopodobnie przez ludność polskiego pochodzenia. Włączenie terenów wsi do zamkniętego obszaru łowieckiego było bezpośrednią przyczyną wysiedlenia Derenczan do innych miejscowości. Około 60 rodzin osiedliło się wówczas we wsi Istvanmajor koło Enőd, położonej na południe od Miskolca.

Podczas badań stwierdzono, iż większość mieszkańców tej wsi posiada świadomość polskiego pochodzenia, świadomość odrębności wobec otoczenia węgierskiego, a ponadto język, którym porozumiewają się między sobą określają często jako język polski.

Prezentowany w pracy obraz kultury stanowi rekonstrukcję wybranych jej działów do momentu przesiedlenia Derenczan. Materiał ten uzupełniony został najistotniejszymi informacjami na temat zmian, jakie w tym zakresie nastąpiły po osiedleniu się w Istvanmajor, w dwóch wyraźnie zaznaczających się przekrojach czasowych: 1941-1961, tj. w okresie gdy użytkowanie ziemi było indywidualne i w latach 1961-1980, tj. w czasach gospodarki kolektywizowanej.

Zgromadzony materiał przyniósł także odpowiedź na pytania: 1. w jakim stopniu mieszkańcy Istvanmajor posiadają jeszcze świadomość polskiego pochodzenia oraz jakie czynniki zadecydowały o trwałości ich poczucia odrębności wobec otoczenia węgierskiego; 2. jak Derenczanie określają swój język i jaki jest stopień jego znajomości w Istvanmajor. Ponadto na jego podstawie zrekonstruowano w miarę pełny obraz podstawowych działów kultury materialnej. Poznanie tych zjawisk stanowi punkt wyjścia do zrozumienia charakteru badanej zbiorowości i mechanizmów zmian struktury społeczno-gospodarczej.

Nie wszystkie działy kultury Derenku możliwe są dziś do zrekonstruowania. Kilkadziesiąt lat bytowania na terenie radykalnie różnym od

poprzedniego. A ponadto stale nasilające się kontakty z otoczeniem węgierskim (głównie poprzez podejmowanie pracy w przemyśle oraz małżeństwa mieszane) spowodowało znaczne zatracenie wiedzy o przeszłości. Szczególnie wiąże się to z tymi działami kultury, które rekonstruować przyszło w oparciu o zachowane wytwory, a więc między innymi: budownictwo, wystrój wnętrza czy ludowy strój. Uzyskiwane informacje o tych przejawach kultury nie wychodziły poza najogólniejszą wiedzę.

Dużą uwagę zwrócono na rolnictwo, jako główną gałąź gospodarki; zrekonstruowano wiedzę o stosowanym w Derenku systemie upraw roślin zbożowych oraz chemicznej i mechanicznej obróbce ziemi (nawożenie, orka, bronowanie, siew, pielęgnacja zasiewów, żniwa, zwózka, młocka, sposoby magazynowania ziarna, młyny); rodzajach i sposobach uprawy roślin okopowych (ziemniaki, kapusta, rzepa, brukiew), warzyw, o gatunkach drzew owocowych i zużytkowywaniu owoców, o uprawie roślin kośnych (koniczyny, lucerny), o rodzajach wysiewanych roślin przemysłowych (konopie, len, mak, kukurydza).

Szczegółowo została omówiona hodowla, której rozmiary w Derenku warunkowane były możliwościami paszowymi poszczególnych gospodarstw. Przede wszystkim dokonano charakterystyki gospodarki łąkowo-pastwiskowej we wsi (rodzaje łąk i pastwisk oraz sposoby ich użytkowania), a także jednej z dodatkowych możliwości pozyskiwania produktów dla hodowli, a mianowicie zbieractwa leśnego.

Określono rozmiary i czynniki, które warunkowały hodowlę poszczególnych gatunków zwierząt (wołów, koni, krów, świń, drobiu, gołębi, pszczoł itd.), zabiegi pielęgnacyjne, korzyści płynące z hodowli dla gospodarstw etc. Uwzględniono również pasterstwo owiec, bowiem wg notowanych relacji do roku 1880 gospodarka w Derenku oparta była na uprawie ziemi i równorzędnej jej hodowli owiec, którą dopiero zniszczyła regulacja serwitutów leśnych.

Poza uprawą ziemi i hodowlą niezmiernie ważną rolę dla mieszkańców Derenku pełniła gospodarka leśna oraz poszczególne gałęzie gospodarki przyswajającej, a zwłaszcza łowiectwo i zbieractwo. Kolejno omówione zistały takie zagadnienia, jak rodzaje własności lasów (wspólne, państwowe, należące do wielkiej własności ziemskiej i chłopskie, indywidualne), zbieractwo produktów leśnych (roślinnych i zwierzęcych) oraz łowiectwo, rybołówstwo i łowienie raków.

Uwzględniono także zajęcia pozarolnicze, ponieważ podejmowanie pracy zarobkowej poza własnym gospodarstwem rolnym było w Derenku

zjawiskiem powszechnym. Chłopi wynajmowali się do prac rolnych we wsi u bogatszych gospodarzy za pieniądze bądź odrodek: rozwinęta też była na wielką skalę pomoc wzajemna. Derencianie znajdowali zatrudnienie w lasach, przy rębance, zwózce drewna, bądź przy wypalaniu węgla drzewnego. Powszechnie chodzili do wielkich majątków ziemskich na "sienne i pszeniczne" żniwa. Omówiono w pracy wszystkie tego rodzaju formy zarobkowania i korzyści płynące z nich dla gospodarstwa chłopskiego.

Wysoki stopień samowystarczalności gospodarstw chłopskich w Derenku powodował, iż znaczną ilość potrzeb zaspokajano w ramach gospodarstw domowych. W pracy szerzej omówiono wytwórczość domowa (tkactwo, hafciarstwo, produkcję drobnych narzędzi i urządzeń dla gospodarki rolno-hodowlanej i potrzeb rodziny). Określono również skalę i rozmiary rzemiosła wiejskiego.

W pracy przedstawiono także społeczne życie mieszkańców Derenku oraz zmiany jakie zaszły w tym zakresie po przesiedleniu do Istvanmajor. Proces ten określić można jako przełamywanie przez zbiorowość izolacji lokalnej. Omówiono szczególnie czynniki charakteryzujące i konstytuujące grupę lokalną, wiele uwagi poświęcając stosunkom między poszczególnymi warstwami wsi. Zwrócono uwagę na konflikty wewnątrz zbiorowości, tworzenie się grup interesu oraz formon życia towarzyskiego. Stwierdzono, że zbiorowość Derenku, mimo wewnętrznych sprzeczności, stanowiła zwartą i solidarną grupę, co wiązać należy w znacznym stopniu z poczuciem wspólnoty pochodzenia i koniecznością określania się wobec obcego i często niechętnego otoczenia. Obcego językowo i etnicznie.

Wiele uwagi poświęcono również rodzinie i jej funkcjom, zwłaszcza prokreatywnej i zabezpieczającej. Uwzględniono też podział pracy w rodzinie oraz system dziedziczenia. Podkreślono rolę społeczną grup wieku oraz ściśle z tym związanego tzw. "cimborstwo", tj. pewnej wspólnoty rówieśników, polegającej na kultywowaniu zawiązanej w dzieciństwie przyjaźni aż do końca życia. "Cimborstwo" zobowiązywało do udzielania pomocy w obrębie grupy wieku i przez to miało także wymiar ekonomiczny, jednakże stanowiło przede wszystkim dla jednostki okazję do demonstrowania przyjaźni, dawało jej oparcie morale itd.

Omówiono w pracy normy zachowania i moralność Derenczan oraz zmiany jakie w tym względzie zaszły po przesiedleniu do Istvanmajor. Ukazano, na podstawie wielu przykładów, w jaki sposób i wedle jakich kryteriów oceniano ludzi i ich zachowania, w jaki sposób działał system normatywny jakie były sankcje i jak je stosowano w wypadku naruszenia owego syste-

mu. Jak w każdej społeczności, także i w Derenku dawały się zauważyć liczne sprzeczności między normą zachowania a praktyką.

Kolejny fragment pracy przynosi opis obrzędów i zwyczajów rodzinnych i dorocznych w Derenku i Istvanmajor. Przedstawiono również informacje na temat wierzeń, wiedzy, magii i demonologii oraz ludowego lecznictwa. Materiały, na których się oparto nie były wolne od niejasności a nawet sprzeczności, co wyraźnie świadczy, że te działy kultury nie tylko uległy znacznej redukcji, ale także o tym, że wiedza o wielu niegdyś oczywistych faktach jest obecnie szczątkowa. Można to wiązać z rozszerzaniem się naukowego poglądu na świat, z postęпами medycyny itd., lecz należy także uwzględnić inne przyczyny. Otóż przesiedleńcy z Derenku znaleźli się w Istvanmajor w nowych warunkach środowiskowych i dotychczasowa ich wiedza nie znalazła wielokrotnie zastosowania. Tak na przykład lecznictwo ludowe upadło z braku wielu roślin, które wykorzystywane w przeszłości na nowym miejscu w ogóle nie występowały. Rzecz jasna, iż zanik ludowej wiedzy i wierzeń postępował powoli, nasilił się dopiero w ostatnim okresie w związku z postęпами urbanizacji wyludniającej Istvanmajor.

Wieś Istvanmajor jest obecnie zamieszkiwana przez ludzi starych, w znacznym stopniu żyjących wspomnieniami przeszłości, lecz ludzi, którzy przed czterdziestu laty, w momencie przesiedlenia, byli jeszcze stosunkowo młodymi. Ich "kulturowy багаż" z jakim pojawili się w Istvanmajor był dość ubogi, nosicielami ludowych tradycji w rzeczywistości byli ich rodzice, dziś już od dawna nie żyjący. Warunki jakie panowały w Istvanmajor, presja węgierskiego otoczenia, powojenne przemiany społeczne i kulturowe spowodowały, iż w znacznym stopniu przerwana została ciągłość kulturowej transmisji. W rezultacie notować można znaczny, w niektórych nawet działach gwałtowny, zanik pamięci o tradycyjnej kulturze, kulturze, która jeszcze 60-80 lat temu znajdowała się w Derenku w pełnym rozkwicie.

Nie tylko dawna kultura potomków osadników z Polski odchodzi w przeszłość. Coraz wyraźniej widoczny jest rychły zmierzch samej wsi. Z roku na rok zwiększa się ilość opuszczonych zagrod, których właściciele przenoszą się do dzieci mieszkających już od dawna w miastach. Wieś wyludnia się w takim tempie, że najprawdopodobniej za 15-20 lat tylko nazwiska na krzyżach cmentarnych przypominać będą, że w Istvanmajor mieszkali niegdyś potomkowie osadników z Polski.

Trudno w tej chwili odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu

utrzymają świadomość polskiego pochodzenia rozproszeni po Węgrzech mieszkańcy Istvanmajor i ich potomkowie. Będzie to zależało przede wszystkim od kontaktów z Polską, polskimi organizacjami kulturalnymi na Węgrzech, z polską kulturą współczesną.

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
DERENKI KÉPEK	8
A falu településéről és épületeiről	8
A külső kapcsolatokról	9
Az egyházzól	10
Az iskoláról	11
A boltról és a kocsmáról	12
A családról	13
A falusi eljárókról	14
A TÖRTÉNETI ÉS ETNIKAI TUDAT ALAKULÁSA	15
Derenk helye a történeti források tükrében	15
A történeti tudat	17
Nyelvi és etnikai tudat	20
DERENK ÉS ISTVÁNMAJOR GAZDÁLKODÁSA	24
Tulajdonviszonyok	24
Földművelés	28
Művelési rendszerek Derenken	28
Gabonatermesztés	29
A kapásnövények művelése	40
Zöldség- és gyümölcstermesztés	42
Takarmánynövények termesztése	44
Ipari növények	45
Állattartás és pásztorkodás	46
Rét- és legelőgazdálkodás	46
Közös és egyéni legeltetés Derenken	47
Erdőhasználat az állattartás céljaira	49
Állattartás és pásztorkodás	49
Az állattartás szerepe a falu lakóinak tudatában	55
Erdőgazdálkodás	57
Az erdők tulajdonviszonyai	57
Erdei gyűjtögetés	59
Vadászat	60
Halászat és rákászat	60
Munkavállalások	61

A paraszti gazdálkodás és a kölcsönös segítség	61
Erdei munkák	62
Szénatakarás és aratás	63
Háziipar és kisipar	64
Istvánmájer gazdálkodásának jellemzői. Az áttelepülés, mint a változások fő oka	67
A FALU TÁRSADALMA	70
A lokális közösség	70
A "mi-ők" fogalmak az emberek tudatában	70
Gazdagok és szegények	72
Korcsoportok - érdekcsoportok	73
Konfliktusok a közösségben	74
Közösségi élet	76
A család	77
Munkamegosztás a családtagok között	78
Örökösödési ügyek	80
Korcsoportok	81
Életkori kategóriák	81
Cimboraság különböző életkorokban	82
Kapcsolatok más falvak korcsoportjaival	86
A cimborasághoz kapcsolódó értékek és normák	87
AZ EMBERI ÉLET SZOKÁSAI	89
A születéshez és a gyermekkorhoz kapcsolódó szokások	89
A terhesség	89
Szülés	90
A keresztelő és az avatás	92
A gyermekkorhoz fűződő szokások	94
A házasságkötés szokásköre	95
A leánykérés	95
Esküvői előkészületek	97
Esküvő, lakodalom, pártázás	99
A költözködés és a hozomány	102
Lakodalom Istvánmájorban	103
Temetkezési szokások	104
A halál megérzése és előjelei	104
Haldoklás	105
Temetési előkészületek	106
A temetés	107

A gyász, a sírok gondozása	108
A halottaktól való félelem	109
Temetési szokások Istvánmajorban	109
KALENDÁRIS SZOKÁSOK	111
Téli ünnepkör	111
Advent	111
"Vilia"	111
A téli ünnepkör egyéb szokásai	113
Tavaszi ünnepkör	114
Húsvét	114
Pünkösöd és úrnapja	115
Őszi ünnepkör	116
Kalendáris szokások Istvánmajorban	117
TERMÉSZETI ISMERETEK, HIEDELMEK, MÁGIA, DÉMONOLÓGIA, NÉPI GYÓGYÍTÁS	119
Természetismeret	120
Mértékegységek és az idő felosztása	122
Hiedelmek	123
Mágia és mágikus cselekmények	124
Démonológia	125
Népi gyógyítás	127
ÖSSZEKÉSZÉS	133
JEGYZETEK	134
SUMMARY	139
STRESZCZENIE	144
TARTALOM	149

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI
MÚZEUMIGAZGATÓSÁG

50,— Ft. BORSODI KISMONOGRÁFIÁK 31